

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

АНПЛОГОВА БАЖЕНА ЮРІЇВНА

Прим. № _____
УДК 349.2

**ДИСЕРТАЦІЯ
СОЦІАЛЬНИЙ РИЗИК ЯК ОСНОВА
ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ**

Спеціальність 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Анпілогова Б. Ю.

Науковий керівник:
доктор юридичних наук, доцент
Малюга Леся Юріївна

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Анпілогова Б.Ю. Соціальний ризик як основа юридичного механізму соціального захисту. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – «Право»). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2025.

Дисертація присвячена з'ясуванню змісту соціального ризику як основи юридичного механізму соціального захисту та внесення пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України у сфері соціального забезпечення з урахуванням соціального ризику. Встановлено, що соціальний ризик постає в якості поліфакторного, мінливого соціально-правового явища, яке виникає у результаті комплексної взаємодії різних обставин дійсності, глибоко вкорінене в інститутах суспільства і невіддільне від його повсякденного функціонування, характеризується невизначеністю настання і загрозою базовим соціально-правовим цінностям, що вимагає нормативно-правового та організаційно-інституційного реагування для попередження, мінімізації або компенсації можливих негативних наслідків. Ознаки соціального ризику доводять, що він виконує функціональну роль інституційної причини в розвитку та вдосконаленні соціально-правових форм, способів і засобів соціального захисту, а тому виступає основою юридичного механізму соціального захисту.

З'ясовано, що соціальні ризики поділяються на такі типи: перебування в особливому соціальному становищі; наявність особливого стану здоров'я особи; перебування в особливому віковому стані; перебування в умовах, що характеризуються високою ймовірністю виникнення соціального ризику. Ця класифікація змістовно розширюється ризиками, обумовленими глобалізаційними процесами.

Обґрунтовано, що юридичний механізм соціального захисту – це норми і принципи, а також комплекс передбачених законодавством форм, способів і засобів, за допомогою яких держава (й інші уповноважені суб'єкти у сфері соціального захисту, зокрема суб'єкти громадянського суспільства) забезпечує реалізацію, охорону і захист соціально і юридично значущих інтересів громадян (груп осіб) від настання соціальних ризиків, а також негативних наслідків соціальних ризиків, які вже виникли. Відтак, зв'язок цього юридичного механізму з соціальним ризиком є багатограним, адже виражається у наступних обставинах: соціальний ризик причинно детермінує дію цього механізму, а також визначає його сутнісний зміст; соціальний ризик виступає фактором формування структури юридичного механізму соціального захисту та умов його дії; соціальний ризик стимулює реформи у сфері соціального захисту.

Окремо з'ясовується система принципів юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику (загальноправові та спеціальні), а також нормативно-правова основа цього механізму, якою охоплено: по-перше, рівень Конституції України; по-друге, законодавчий рівень, що охоплює: загальні законодавчі акти про соціальне забезпечення; закони про базові та спеціальні гарантії соціального захисту, а також про соціальні послуги, соціальну допомогу та пільги; закони, які регламентують соціальний захист окремих категорій населення; по-третє, підзаконний рівень, що охоплює підзаконні акти, які затверджують (схвалюють): стратегії, концепції та програми, що стосуються питань соціального захисту; процедури надання заходів соціально захисного характеру; державні соціальні стандарти, які встановлюють державні соціальні нормативи; додаткові гарантії реалізації права громадян на соціальний захист.

Розглянуто особливості форм і способів соціального захисту в контексті соціального ризику. Ці форми є усталеними організаційно-правовими напрямками надання соціальної допомоги, послуг і пільг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах або

потенційно стикаються з соціальними ризиками. До них, зокрема, належать наступні: напрям охорони здоров'я, трудовправовий, матеріальний, пенсійний, страховий напрями. Способи соціального захисту – це конкретні правові заходи, за допомогою яких досягається мета певного напрямку соціального захисту, а саме: соціальна послуга, соціальна допомога, пільга.

Окрема увага приділена з'ясуванню актуальних проблем соціального захисту населення в контексті соціального ризику. Основними такими актуальними проблемами є: проблеми правотворчого характеру; проблеми організаційно-управлінського характеру; проблеми фінансово-економічного характеру; проблеми соціокультурного характеру; проблеми технологічного та цифрового характеру, зокрема нерівномірний перехід до цифрових форматів надання соціальних послуг, а також взаємодії з системою соціального захисту. Серед проблем правотворчого характеру вказано такі проблемні питання соціального захисту населення в контексті соціального ризику, як: відсутність концептуально-стратегічних актів щодо забезпечення соціальної безпеки держави та комплексного і послідовного зниження соціальної ризикованості суспільного життя, зокрема, в результаті оптимізації юридичного механізму соціального захисту; фрагментарність і неузгодженість норм законодавства у частині соціального забезпечення, запобігання та протидії соціальним ризикам; наявність ряду міжнародно-правових актів (насамперед Міжнародної організації праці), які регламентують норми і стандарти соціального захисту, що не ратифіковані Україною.

Окреслено актуальні шляхи удосконалення юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику. Процес комплексного удосконалення цього механізму передбачає: створення концептуально-стратегічних актів, законодавчих актів, ратифікацію та імплементацію міжнародно-правових актів Міжнародної організації праці, а також розробку і затвердження методологій та методологічних рекомендацій щодо планування соціального захисту, а також гармонійного застосування форм і

способів соціального захисту з урахуванням соціальних ризиків. Зокрема, пропонується розробка та прийняття Концепції забезпечення соціальної безпеки, що буде також окреслювати засади комплексного і послідовного зниження соціальної ризикованості соціальних процесів за рахунок заходів соціально захисного характеру. Серед конвенційних актів Міжнародної організації праці, які потребують ратифікації, визначено конвенції 1962 року № 118, 1964 року № 121, 1969 року № 130, 1988 року № 168, 1967 року № 128, 1982 року № 157, 2000 року № 183, 2019 року № 190, 2023 року № 191. Законодавче удосконалення юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику передбачає розробку і прийняття Соціального кодексу України, який міститиме такі розділи: «Загальні положення», «Система соціального захисту», «Соціальна допомога», «Соціальні послуги», «Соціальні пільги», «Матеріально-фінансове забезпечення системи соціального захисту», «Прикінцеві положення». Додатково обґрунтовано потребу розширення інструментів запобігання та мінімізації соціальних ризиків, а саме процеси поступової цифровізації соціального захисту, які повинні узгоджуватися з метою і завданнями соціального захисту; здійснення міжнародного співробітництва у сфері соціального захисту; підвищення рівня екологічної та кліматичної відповідальності у сфері забезпечення соціального захисту; розробка та застосування інноваційних підходів у запобіганні та протидії соціальним ризикам, мінімізації та компенсації наслідків таких ризиків.

Ключові слова: пільги, соціальна безпека, соціальна допомога, соціальний захист, соціальний ризик, соціальні послуги, юридичний механізм.

ABSTRACT

Anpilohova B. Yu. Social risk as the basis of the legal mechanism of social protection. – Qualifying scientific paper retaining manuscript rights.

The thesis is for obtaining a scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 “Law” (08 – “Law”). – Taras Shevchenko National University of Kyiv of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2025.

This dissertation clarifies the content of social risk as the basis of the legal mechanism of social protection and proposes recommendations for improving Ukrainian legislation in the field of social security, with due consideration of social risk. It establishes that social risk is a multifactorial and dynamic socio-legal phenomenon arising from the complex interplay of real-life circumstances. Deeply embedded in societal institutions and inseparable from their daily functioning, social risk is characterised by uncertainty in its onset and a threat to fundamental socio-legal values, thereby necessitating regulatory, organisational, and institutional measures to prevent, minimise, or compensate for potential adverse consequences. The characteristics of social risk demonstrate its role as an institutional catalyst for the development and refinement of socio-legal forms, methods, and means of social protection, thus constituting the foundation of the legal mechanism of social protection.

The study identifies a typology of social risks, categorising them into four primary types: risks associated with (1) special social positions, (2) specific health conditions, (3) particular age-related circumstances, and (4) situations marked by a high probability of social risk. This classification is further expanded by risks emerging from globalisation processes.

The legal mechanism of social protection is shown to comprise norms, principles, and legally established forms, methods, and means through which the state and other authorised entities (including civil society actors) ensure the realisation, safeguarding, and defence of socially and legally significant interests of citizens or groups against both the emergence and adverse consequences of social risks. The relationship between this legal mechanism and social risk is

multifaceted: social risk causally determines the mechanism's operation and substantive content, influences its structural configuration and functional conditions, and drives reforms in the social protection sphere.

The dissertation examines the system of principles governing the legal mechanism of social protection in the context of social risk (both general and special), alongside its regulatory framework. This framework operates across three levels: (1) constitutional provisions (Constitution of Ukraine); (2) legislative acts, including general social security laws, laws establishing fundamental and specific guarantees of social protection (e.g., social services, assistance, and benefits), and laws regulating protection for specific population groups; and (3) subordinate acts outlining strategies, concepts, programmes, procedural guidelines for protective measures, state social standards, and additional guarantees for citizens' right to social protection.

The forms and methods of social protection in the context of social risk are analysed. Forms represent established organisational and legal approaches to delivering assistance, services, and benefits to individuals vulnerable to adverse circumstances, such as healthcare, labour law provisions, financial services, pension systems, and insurance schemes. Methods entail specific legal measures – including social services, assistance, and benefits – employed to achieve the objectives of each social protection domain.

Current challenges in social protection are critically assessed, focusing on four categories: (1) law-making deficiencies (e.g., the absence of conceptual legislation for comprehensive social risk mitigation and fragmented legal provisions); (2) organisational and managerial inefficiencies; (3) financial and economic constraints; (4) sociocultural barriers; and (5) there remain challenges of a technological and digital nature, particularly the uneven shift towards digital formats for delivering social services, as well as for engaging with the social protection system. Notably, Ukraine has yet to ratify key international legal instruments, particularly International Labour Organization conventions addressing social protection norms.

The study identifies contemporary methods for enhancing the legal mechanism of social protection in the context of social risk. This comprehensive improvement process encompasses the creation of conceptual and strategic acts, the drafting of legislative documents, the ratification and implementation of relevant International Labour Organization instruments, and the development of methodologies and guidelines for social protection planning. It further advocates for the coordinated application of social protection forms and methods, with due regard to prevailing social risks. Notably, the formulation and adoption of a Concept for Ensuring Social Security is recommended. This document would establish the foundational principles for a systematic and holistic mitigation of social risk within societal processes through protective measures. The dissertation underscores the urgency of ratifying key International Labour Organization conventions, specifically those adopted in 1962 (No. 118), 1964 (No. 121), 1969 (No. 130), 1988 (No. 168), 1967 (No. 128), 1982 (No. 157), 2000 (No. 183), 2019 (No. 190), and 2023 (No. 191). In terms of legislative reforms, the study proposes the development and adoption of a Social Code of Ukraine, structured to include sections on “General Provisions”, “The Social Protection System”, “Social Assistance”, “Social Services”, “Social Benefits”, “Material and Financial Support for the Social Protection System”, and “Final Provisions”. Finally, the research substantiates the necessity of broadening instruments for preventing and minimising social risks. Recommendations include the progressive digitalisation of social protection processes in alignment with policy objectives; fostering international cooperation; integrating environmental and climate considerations into social protection frameworks; and adopting innovative approaches to prevent, counteract, mitigate, and compensate for the consequences of social risks.

Keywords: benefits, legal mechanism, social security, social assistance, social protection, social risk, social services.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Статті у наукових фахових виданнях України
та наукових періодичних виданнях інших держав:*

1. Анпілогова Б.Ю. Особливості виникнення соціальних ризиків у сучасному суспільстві. *Соціальне право*. 2021. № 3. С. 80-86. doi:10.32751/2617-5967-2021-03-09.
2. Анпілогова Б.Ю. Основні принципи соціального захисту в контексті соціального ризику. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 271-275. doi:10.24144/2788-6018.2023.05.48.
3. Анпілогова Б.Ю. Соціальний захист як особливий соціально-правовий феномен. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 73. Ч. 1. С. 291-297. doi:10.24144/2307-3322.2023.79.1.49.
4. Анпілогова Б.Ю. Соціально-правовий зміст соціальних ризиків. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. № 1 (47). С. 11-17. doi:10.33216/2218-5461/2024-47-1-11-17.
5. Анпілогова Б.Ю. Зміст пенсійної форми соціального захисту населення у контексті соціальних ризиків. *Право.ua*. 2024. № 2. С. 165-170. doi:10.32782/LAW.UA.2024.2.25.

Матеріали наукових конференцій:

6. Анпілогова Б.Ю. До питання про соціальний ризик як основи соціального захисту населення. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів: тези допов. учасн. III Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 листопада 2022 року) / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. М.Б. Мельник*. С. 89-91.
7. Анпілогова Б.Ю. Соціальні ризики гендерної дискримінації. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції:*

зб. матеріалів інформаційно-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 70-75.

8. Анпілогова Б.Ю. Поняття юридичного механізму соціального захисту. *Забезпечення стійкості у складних умовах*: зб. матеріалів доповідей учасн. Міжнар. міждисципл. наук.-практ. конф. (м. Харків – м. Брістоль, 08 червня 2023 року). Харків: НАКУ ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», 2023. С. 190-192.

9. Анпілогова Б.Ю. Завдання юридичного механізму соціального захисту. *Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 02 травня 2024 року). Київ: Вид-во Людмила, 2024. С. 625-627.

10. Анпілогова Б.Ю. Особливості сучасного юридичного механізму соціального захисту. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. 2024. Вип. 62: матеріали Міжнар. наук. інтернет-конф. (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 13-14 червня 2024 року). Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б., 2024. С. 86-89.

11. Анпілогова Б.Ю. Соціальні ризики в житті молоді. *Приватноправові та публічно-правові відносини: модернізація розвитку в умовах воєнного стану*: зб. матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 18 жовтня 2024 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 201-203.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО РИЗИКУ ЯК ОСНОВИ ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	13
1.1 Поняття соціального ризику та його ознаки.....	13
1.2 Класифікація основних соціальних ризиків	30
1.3 Сутність юридичного механізму соціального захисту та його зв'язок із соціальним ризиком	56
РОЗДІЛ 2 СТРУКТУРА ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО РИЗИКУ	90
2.1 Принципи юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику.....	90
2.2 Нормативно-правова основа юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику	116
2.3 Форми та способи соціального захисту в контексті соціального ризику	130
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ	150
3.1 Актуальні проблеми соціального захисту населення в контексті соціального ризику.....	150
3.2 Шляхи удосконалення юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику	163
ВИСНОВКИ	187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	195

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасне буття характеризується високим рівнем невизначеності майбутнього, кліматичними, соціально-економічними, геополітичними та технологічними змінами, що сукупно актуалізують проблематику розуміння соціальних ризиків як ключового елемента забезпечення соціальної безпеки держави. Ускладнює цей процес ще й те, що в Україні, як і в решті країн, відбувається трансформація традиційних форм соціальної вразливості, зокрема таких як бідність або безробіття, в нові типи складних життєвих обставин (наприклад, цифрову нерівність, нестабільну зайнятість і прекаризацію працівників), що вимагають переосмислення та вдосконалення юридичного механізму соціального захисту крізь призму поточних тенденцій розвитку соціальних ризиків у сучасному суспільстві.

Водночас діючий в Україні юридичний механізм соціального захисту часто обмежується формальним урахуванням соціальних ризиків, ігноруючи їх складну взаємодію, а також потенціал використання різноманітних форм і методів запобігання та подолання цих ризиків. Такий формальний підхід у політиці соціального захисту позбавляє цей механізм необхідної гнучкості, цілісності та системності, а отже, знижує його ефективність і соціально захисний потенціал. Важливість цієї проблеми зумовлена тим, що фактична спроможність держави повною мірою враховувати взаємозалежність юридичного механізму соціального захисту та соціальних ризиків стає визначальним чинником для своєчасного та пропорційного запобігання соціальним ризикам, мінімізації шкоди від складних життєвих обставин, розробки планів щодо оптимального виходу особи зі стану соціальної вразливості. Таким чином, розуміння соціального ризику в якості основи юридичного механізму соціального захисту визначає також успішність реалізації соціальної функції держави та суспільства, вирішення завдань

щодо поліпшення безпеки у сфері соціальної безпеки, яка є важливою складовою національної безпеки держави.

У цьому контексті актуалізується наукова потреба в комплексному осмисленні зв'язку ризику і механізму та становлення актуальної наукової думки про соціальний ризик як основи юридичного механізму соціального захисту, що дасть можливість: по-перше, діяти цьому механізму, своєчасно реагуючи на появу нових і трансформацію існуючих соціальних ризиків і пропорційно забезпечуючи як превентивний (профілактика, адресна підтримка), так і компенсаційний (виплати, пільги, соціальні послуги) вплив на осіб, які опинилися або можуть опинитися в складних життєвих обставинах; по-друге, враховувати, що особа може перебувати під впливом двох і більше соціальних ризиків (пов'язаних з віком, станом здоров'я, професійним статусом тощо), а тому потребувати комплексних соціально-захисних заходів, які дозволять їй у дійсності вийти з ризикованих обставин життєдіяльності.

Необхідно відзначити, що соціальні ризики та юридичний механізм соціального захисту вже були предметом наукового дослідження ряду українських учених, серед яких: В.М. Андріїв, М.А. Барсук, В.В. Безусий, В.Д. Белоусов, К.В. Бориченко, Б.В. Вапнярчук, Н.М. Вапнярчук, К.В. Гнатенко, Ю.В. Горемикіна, Л.Л. Денісова, Л.В. Дрозач, М.І. Іншин, Р.І. Коваленко, П.М. Корнева, С.В. Лук'яненко, Д.В. Маковський, Л.Ю. Малюга, Є.П. Омеляненко, О.Я. Орловський, О.В. Павліченко, Є.Ю. Подорожній, Г.В. Русак, С.М. Синчук, Д.І. Сіроха, В.М. Соколов, С.М. Черноус, К.Г. Шаповал, В.М. Шкода, Г.О. Яковлева та інші. Водночас слід констатувати, що на сьогоднішній день ученими ще не була здійснена спроба комплексно окреслити сутність соціального ризику як фактора, що визначає структуру, зміст і пріоритети розвитку юридичного механізму соціального захисту. Отже, на основі наявних наукових напрацювань доцільно визначити сутність соціального ризику не лише як об'єкта соціально захисного впливу держави та суспільства, а і як фактора, що

впливає на правотворчість у сфері соціального захисту, процеси утворення соціально-правових інститутів забезпечення соціальної безпеки, спрямованих на попередження, протидію, мінімізацію та компенсацію негативних наслідків соціальних ризиків для життя і здоров'я людини, її соціально-правового статусу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі трудового права та права соціального забезпечення Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка відповідно до програмних нормативно-правових актів, зокрема Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженої загальними зборами Національної академії правових наук України 26 березня 2021 року, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501, Указу Президента України від 30 вересня 2019 року № 722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є з'ясування змісту соціального ризику як основи юридичного механізму соціального захисту та внесення пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України у сфері соціального забезпечення з урахуванням соціального ризику.

Для досягнення зазначеної мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

- визначити та охарактеризувати поняття соціального ризику і його ознаки;
- класифікувати основні типи соціальних ризиків;
- з'ясувати сутність юридичного механізму соціального захисту та його зв'язок із соціальним ризиком;

- охарактеризувати систему принципів юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику;
- проаналізувати актуальну нормативно-правову основу юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику;
- розкрити особливості форм і способів соціального захисту в контексті соціального ризику;
- з'ясувати актуальні проблеми соціального захисту населення в контексті соціального ризику;
- сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо актуальних шляхів удосконалення юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику.

Об'єктом дослідження є правовідносини у сфері запобігання та протидії соціальному ризику як основи юридичного механізму соціального захисту.

Предметом дослідження є соціальний ризик як основа юридичного механізму соціального захисту.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи і прийоми наукового пізнання, використання яких уможливило здійснення ґрунтовного аналізу соціального ризику як основи юридичного механізму соціального захисту. Застосування *діалектичного методу* дало змогу встановити сутність теоретико-методологічного підходу до дослідження соціального ризику (підрозділ 1.1), юридичного механізму соціального захисту (підрозділ 1.3), принципів цього механізму (підрозділ 2.1) через пізнання філософських, історичних, соціальних та економічних явищ з урахуванням зв'язку теорії з практикою. *Історико-правовий метод* дозволив виокремити закономірності розвитку соціальних ризиків та впливу на юридичний механізм соціального захисту (підрозділи 1.1, 1.3), проблематики соціального захисту населення в контексті соціального ризику (підрозділ 3.1). За допомогою *логіко-семантичного методу* уточнено (поглиблено) категоріально-понятійний

апарат (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 2.3). *Формально-логічний метод*, а також *метод критичного аналізу наукової та методичної літератури* було використано для формування основи комплексного аналізу змісту соціального ризику та його видової структури (підрозділи 1.1, 1.2), юридичного механізму соціального захисту (підрозділ 1.3), його складових елементів (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). *Системно-структурний метод* сприяв обґрунтуванню критеріїв класифікації соціальних ризиків (підрозділ 1.2), виокремленню основних видів принципів юридичного механізму соціального захисту (підрозділ 2.1), форм і способів соціального захисту (підрозділ 2.3), актуальних проблем соціального захисту населення в контексті соціального ризику (підрозділ 3.1). За допомогою *методу моделювання* та *методу прогнозування* було розроблено і сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику (підрозділ 3.2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці права соціального забезпечення спеціальним комплексним дослідженням соціального ризику як основи юридичного механізму соціального захисту, в якому автором здійснено ґрунтовний аналіз змісту таких ризиків, а також їх зв'язку з юридичним механізмом соціального захисту, розроблено низку нових наукових положень та висновків у відповідній сфері, надано ряд актуальних пропозицій стосовно вирішення теоретичних і практичних проблем соціального захисту населення в контексті соціального ризику. У дисертації одержано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

– концептуалізовано зміст та особливості дії юридичного механізму соціального захисту крізь призму соціального ризику як юридичної конструкції, що охоплює норми, принципи, а також комплекс передбачених законодавством форм, способів і засобів, за допомогою яких держава (й інші уповноважені суб'єкти у сфері соціального захисту, зокрема суб'єкти

громадянського суспільства) забезпечує реалізацію, охорону і захист соціально і юридично значущих інтересів громадян (груп осіб) від настання соціальних ризиків, а також негативних наслідків соціальних ризиків, які вже виникли. Існування юридичного механізму соціального захисту безпосередньо обумовлюється соціальними ризиками, адже соціальний ризик: детермінує дію цього механізму, а також визначає його сутнісний зміст; виступає фактором формування структури юридичного механізму соціального захисту та умов його дії; стимулює реформи у сфері соціального захисту;

– визначено можливості удосконалення правового механізму соціального захисту в контексті соціального ризику шляхом: розробки і затвердження Концепції забезпечення соціальної безпеки, яка буде також окреслювати основи комплексного та послідовного зниження соціальної ризикованості соціальних процесів за рахунок заходів соціально захисного характеру; розробки та прийняття Кодексу соціального захисту; створення та затвердження методології щодо гармонійного застосування форм і способів соціального захисту (з урахуванням соціальних ризиків, у яких реалізуються заходи соціального захисту); розробки рекомендацій щодо планування соціального захисту тощо;

удосконалено:

– підходи до класифікації основних соціальних ризиків, у результаті чого запропоновано комплексний підхід, відповідно до якого виокремлюються такі групи соціальних ризиків: перебування в особливому соціальному становищі; наявність особливого стану здоров'я особи; перебування в особливому віковому стані; перебування в умовах, що характеризуються високою ймовірністю виникнення соціального ризику. Ця класифікація змістовно розширюється ризиками, обумовленими глобалізаційними процесами;

– розуміння форм і способів соціального захисту в контексті соціального ризику. У цьому аспекті форми є усталеними організаційно-

правовими напрямками надання соціальної допомоги, послуг і пільг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах або потенційно стикаються з соціальними ризиками. До них, зокрема, належать наступні: напрям охорони здоров'я, трудовправовий, матеріальний, пенсійний, страховий напрями. Способи соціального захисту – це конкретні правові заходи, за допомогою яких досягається мета певного напрямку соціального захисту, а саме: соціальна послуга, соціальна допомога, пільга;

– характеристику актуальних проблем соціального захисту населення в контексті соціального ризику, серед яких: проблеми правотворчого характеру (відсутність концептуально-стратегічних актів щодо забезпечення соціальної безпеки держави та комплексного і послідовного зниження соціальної ризикованості суспільного життя, зокрема, в результаті оптимізації юридичного механізму соціального захисту; фрагментарність і неузгодженість норм законодавства у частині запобігання та протидії соціальним ризикам тощо); проблеми організаційно-управлінського характеру (кадрова криза в системі надання соціальних послуг); проблеми фінансово-економічного характеру (брак фінансування, недоцільне і нераціональне використання бюджетних коштів та прояви корупції в сфері соціального захисту); проблеми соціокультурного характеру (стигматизація осіб, які реалізують право на соціальний захист; збільшення залежності від держави та інших суб'єктів, які здійснюють заходи соціального захисту);

дістали подальшого розвитку:

– пропозиції щодо тлумачення змісту соціального ризику та його основних ознак як поліфакторного, мінливого соціально-правового явища, яке виникає у результаті комплексної взаємодії різних обставин дійсності, глибоко вкорінене в інститутах суспільства і невіддільне від його повсякденного функціонування, характеризується невизначеністю настання і загрозою базовим соціально-правовим цінностям, що вимагає нормативно-правового та організаційно-інституційного реагування для попередження, мінімізації або компенсації можливих негативних наслідків. Ознаки

соціального ризику доводять, що він виконує функціональну роль інституційної причини в розвитку та вдосконаленні соціально-правових форм, способів і засобів соціального захисту, а тому виступає основою юридичного механізму соціального захисту;

– підходи до розуміння системи принципів юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику як основоположних ідей, загальноправових і спеціальних керівних засад, усталених соціально-правових цінностей, що визначають логіку, зміст і напрями дії та розвитку юридичного механізму соціального захисту, беручи до уваги реальні та потенційні соціальні ризики, наслідки цих ризиків, а також соціально захисний потенціал держави і суспільства щодо запобігання та протидії цим ризикам і їх несприятливим для соціальної безпеки людини, суспільства і держави наслідкам;

– теоретична характеристика нормативно-правової основи юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику як комплексу узгоджених з принципами правотворчості та соціального захисту чинних нормативно-правових актів (Конституції, законів, підзаконних актів), які: встановлюють, конкретизують зміст соціального ризику; закріплюють форми, способи і засоби реагування на такі обставини з боку держави та інших суб'єктів права, правові статуси суб'єктів, які здійснюють заходи соціального захисту, а також правові статуси суб'єктів, щодо яких здійснюються ці заходи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що в дисертації сформульовані висновки і пропозиції, які дозволять розширити наукове розуміння соціального ризику як основи юридичного механізму соціального захисту і можуть бути використані:

– у науково-дослідницькій роботі – для подальших загальних і спеціальних теоретико-прикладних досліджень змісту соціального ризику та впливу на юридичний механізм соціального захисту;

– у *правотворчості* – з метою розробки нових та удосконалення діючих нормативно-правових актів з питань соціального захисту громадян зокрема та забезпечення соціальної безпеки держави загалом;

– у *правозастосуванні* – використання одержаних результатів дозволить підвищити рівень ефективності діяльності суб'єктів владних і невладних повноважень, які забезпечують реалізацію прав осіб на соціальний захист;

– у *навчально-методичній роботі* – у вищих юридичних закладах освіти в процесі освоєння таких навчальних дисциплін, як «Право соціального забезпечення», «Актуальні проблеми права соціального забезпечення», «Соціальне право», при підготовці навчальної, довідкової та методичної літератури, при проведенні лекцій, семінарських і практичних занять.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно з використанням останніх досягнень теорії права і права соціального забезпечення. Усі сформульовані в ній положення і висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора. У дисертації ідеї та розробки належать автору.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри трудового права та права соціального забезпечення Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, інформаційно-просвітницьких форумах, а саме: «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 16 листопада 2022 року), «Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції» (м. Кропивницький, 17 березня 2023 року), «Забезпечення стійкості у складних умовах» (м. Харків – м. Брістоль, 08 червня 2023 року), «Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ,

02 травня 2024 року), «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 13-14 червня 2024 року), «Приватноправові та публічно-правові відносини: модернізація розвитку в умовах воєнного стану» (м. Кропивницький, 18 жовтня 2024 року).

Публікації. Основні теоретичні і практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладено в 5 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, а також у 6 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО РИЗИКУ ЯК ОСНОВИ ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

1.1 Поняття соціального ризику та його ознаки

Сучасний підхід до осмислення сутності безпеки зазнав суттєвих трансформацій, охоплюючи широкий спектр рівнів об'єктивації безпеки – від індивідуальної до національної та глобальної (колективної) безпеки. При цьому, як зазначає Е. Ротшильд (*Emma Rothschild*), концепція безпеки протягом останніх десятиліть і століть стала більш раціоналізованою, а також структурованою [319, с. 54-57], що дало змогу розглядати її як здатність системи зберігати стійкість своїх властивостей і функцій навіть за умов негативного впливу внутрішніх та зовнішніх факторів, що загрожують її стабільності [103, с. 99]. При цьому ключовим рівнем безпеки, на досягнення якого спрямовані всі функції сучасної правової, соціальної і демократичної держави, є національна безпека, яка, по-перше, безпосередньо впливає на добробут громадян, забезпечуючи базові умови для їхнього розвитку, по-друге, тісно пов'язана з глобальною безпекою, що робить її важливим елементом у побудові комплексу загальних умов для гармонійного та сталого існування людства. У зв'язку із цим національна безпека постає в якості важливої складової глобальних безпекових стратегій, спрямованих на забезпечення сталого розвитку та міжнародної стабільності, а також фактора, за допомогою якого кожна особа спроможна повноцінно реалізувати свої соціальні права та законні інтереси в соціальній сфері.

На відповідні властивості національної безпеки вказують й інші вчені та дослідники. Зокрема, на думку Ю.М. Павлютіна, національна безпека забезпечує сталий розвиток і життєздатність держави та суспільства в

умовах потенційних загроз [162, с. 57]. Л.М. Шипілова також розглядає національну безпеку як динамічний стан відносної невразливості країни, що формує характер її взаємодії із зовнішнім світом і підтримується за допомогою гнучкого поєднання економічних, військових і політичних заходів [273, с. 67]. Крім того, серед таких заходів також важливо виокремити й соціальні, зокрема соціально-економічні заходи, які дозволяють забезпечити соціальну безпеку держави, що є невід'ємною характеристикою належного рівня національної безпеки. Однак, розглядаючи національну безпеку в цілому та соціальну безпеку держави зокрема, не можемо не враховувати в цьому контексті такий ключовий аспект безпеки, як *соціальний ризик*. Важливість цього питання, якому приділяється широка увага українських та зарубіжних учених [див., напр.: 18; 31; 32; 272; 286; 308; 318], насамперед обумовлена тією обставиною, що саме соціальні ризики, які виникають в результаті негативних процесів всередині суспільства (економічні кризи, безробіття, соціальна нерівність тощо), здатні в першу чергу дестабілізувати благополуччя людей і, як наслідок, вплинути на стійкість функціонування держави [7, с. 89-91], що є важливим питанням забезпечення її стійкості як у період триваючої в Україні повномасштабної війни, так і в період післявоєнного відновлення держави.

В окресленому контексті слід зауважити, що національна безпека держави в цілому як об'єкт правового захисту та охорони є особливою сферою суспільних відносин, що стосуються створення безпечних умов для буття, розвитку та становлення суспільства. Таким чином, основною метою цих відносин є своєчасне запобігання виникненню як реальних, так і потенційних загроз національним інтересам, а також своєчасне їх виявлення [103, с. 51]. Що ж стосується забезпечення національної безпеки, то в цьому контексті слід виходити з того, які об'єкти національної безпеки є ключовими. З цього приводу З.Д. Чуйко, зокрема, зауважує, що основою забезпечення національної безпеки вважаються фундаментальні інтереси її ключових об'єктів, а саме: людини, суспільства та держави. Головними серед

них є природне прагнення до самозбереження, виживання та розвитку. Учена справедливо стверджує, що в цьому контексті забезпечення національної безпеки охоплює: по-перше, гарантії реалізації основних прав і свобод людини та громадянина, захист їхніх законних інтересів, забезпечення їх особистої безпеки; по-друге, підвищення якості та рівня життя населення, сприяння його фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку; по-третє, зміцнення та підтримку моральних цінностей суспільства, підтримання традицій патріотизму та гуманізму, розвиток культурного та наукового потенціалу країни; по-четверте, забезпечення стабільності існуючого конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності держави; по-п'яте, забезпечення політичного, економічного та соціального розвитку держави; по-шосте, беззаперечне дотримання законності та підтримання правопорядку; по-сьоме, розвиток взаємовигідного міжнародного співробітництва України. Також З.Д. Чуйко звертає увагу на ту обставину, що національні інтереси виступають об'єднавчим елементом, який інтегрує інтереси основних об'єктів національної безпеки. Вони є основою для створення системи національної безпеки, оскільки логічним видається підхід, згідно з яким спочатку слід визначити, що саме потрібно захищати, а вже потім – від яких загроз. Вказане передбачає визначення цінностей, заради яких необхідно активізувати відповідні державні механізми та громадські інститути [267, с. 24]. Отже, соціальні ризики – це явища дійсності, важливість запобігання та протидії яким обумовлена завданнями держави із забезпечення національної безпеки як забезпечувальної діяльності зі створення умов, в яких кожна особа спроможна існувати в соціально безпечних умовах. При цьому слід урахувати те, що сучасний соціально-економічний розвиток диктує необхідність для будь-якої правової, демократичної і соціальної держави: забезпечувати безпеку своїх громадян, а саме – соціально безпечне буття населення [17, с. 11]; використовувати інноваційні шляхи розвитку системи соціального захисту, сприяти всебічній трансформації суспільства в інклюзивне та громадянське, а також

удосконалювати механізми публічного адміністрування для формування та реалізації довгострокових стратегій та програм сталого розвитку [301].

Водночас слід враховувати, що людська діяльність, яка лежить в основі суспільного розвитку та функціонування будь-якої сучасної держави, невіддільна від невизначеності майбутнього і супутніх йому ризиків. Ці ризики здатні підривати соціальну безпеку держави (як вказується в наукових дослідженнях [148, с. 81], категорія соціального ризику застосовна лише до подій, що володіють властивістю невизначеності). Зазначена особливість людської діяльності особливо актуальна в останні десятиліття, коли в усьому світі (включаючи й Україну) спостерігаються процеси, що неоднозначно впливають на безпеку суспільства, держави і людства в цілому. Амбівалентність подібних процесів полягає в тому, що, з одного боку, вони можуть сприяти соціально-економічному прогресу, а з іншого – становити загрозу для сталого розвитку, нівелюючи соціальну безпеку і держави, і окремої людини [17, с. 12]. Наприклад, незважаючи на свої очевидні переваги, науково-технічний прогрес посилює невизначеність майбутнього, адже він створює численні явища, що можуть, наприклад, сприяти безробіттю (через роботизацію виробничих процесів), загрожувати екологічній рівновазі в екосистемі, створювати об'єкти, які можуть використовуватися для шпигунства, у військовій сфері, що сприяє гонці озброєнь та спричиняє більш руйнівні наслідки проти держави (отже, і людей), на яку така зброя спрямована [див., напр.: 20; 66, с. 12-13; 127, с. 51; 306, с. 302]. Посилюють негативні наслідки невизначеності майбутнього соціально ризиковані події в Україні та в світі, а саме пандемія коронавірусної хвороби, що завершилася лише в травні 2022 року [321] (при цьому глава Всесвітньої організації охорони здоров'я у 2023 році констатував, що пандемія залишила «шрами», які «мають служити постійним нагадуванням про можливість появи нових вірусів із руйнівними наслідками» [327]), а також російсько-українська війна, що триває в Україні, яка обумовила катастрофічні наслідки для нашої держави (вбивство мирного

населення, геноцидне вивезення дітей з України на територію держави-агресорки, втрата багатьма українцями житла через його руйнування у результаті ракетних обстрілів, тимчасової окупації, збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, поява мільйонів біженців з України в країнах Європи та в решті світу тощо), а також для світу (загострення продовольчої, енергетичної кризи, збільшення ризиків глобальної рецесії тощо).

Отже, в окресленому контексті варто констатувати, що сучасна держава зобов'язана не лише гарантувати належний рівень соціальної безпеки, але й активно займатися розробкою та реалізацією стратегічних підходів, здатних враховувати невизначеність і ризики, які супроводжують процес майбутнього розвитку [17, с. 12]. При цьому, враховуючи ту обставину, що зусилля суб'єктів публічного адміністрування у соціальній сфері (насамперед у сфері забезпечення соціальної безпеки держави) мають базуватись на принципі наукової обґрунтованості, наголосимо, що удосконаленню засад забезпечення соціальної безпеки населення заходами соціального захисту, спрямованими на запобігання та протидію соціальним ризикам, повинен передувати глибокий та системний аналіз їх соціально-правової природи.

Враховуючи поставлене завдання, передусім зазначимо, що у процесі дослідження соціально-правової природи соціальних ризиків особливе значення має аналітичний і критичний підхід до осмислення феномена ризику загалом. Глибоке розуміння сутності ризику, зокрема специфіки людського сприйняття ризику та ключових детермінант, які формують межі цього знання, є надзвичайно важливим для ідентифікації наших можливостей щодо його управління. Це має вирішальне значення для мінімізації втрат, пов'язаних із непередбачуваними подіями, які є невід'ємною складовою людського існування та соціального життя. Так, у межах соціального буття визнається об'єктивна необхідність запровадження превентивних заходів, покликаних зменшити вплив ризиків на життя людини та суспільства. Проте ефективність розробки та реалізації таких заходів безпосередньо залежить від

глибини нашого розуміння змісту ризиків, їхнього потенціалу щодо спричинення криз, наслідків цих криз, а також можливостей соціально-правових інститутів для запобігання відповідним негативним сценаріям.

Отже, для результативного управління соціальними ризиками, що передбачає їх попередження, уникнення та протидію, необхідно не лише розробляти актуальні та дієві превентивні заходи, а й, по-перше, ґрунтовно розуміти соціальні й правові аспекти ризиків та їх прямий чи опосередкований вплив на державу, суспільство та буття індивіда, по-друге, чітко усвідомлювати спектр можливих дій, які можуть бути оперативно реалізовані для недопущення виникнення таких ризиків та своєчасної нейтралізації негативних наслідків вже наявних соціальних ризиків [17, с.12-13]. Таким чином, ці та інші аспекти сутності соціальних ризиків, на нашу думку, відкривають перспективи для юристів-теоретиків і практиків стосовно створення більш точних й ефективних моделей запобігання та мінімізації негативного впливу кризових ситуацій (обставин дійсності), які становлять загрозу соціальній безпеці населення та держави у цілому.

Виходячи з наведеного, зазначимо, що *ризик* у загальному розумінні можна трактувати як, по-перше, небажану дію чи подію, причину такої дії (події), ймовірність її настання або ж статистичну оцінку її можливості, яка може бути об'єктивно визначена, по-друге, ситуацію, в якій прийняття рішення відбувається за умов значної невизначеності щодо майбутніх наслідків [17, с. 13]. Отже, ризик у широкому сенсі виступає компонентом невизначеності буття, що виникає у контексті:

1) ухвалення рішень та вчинення дій або бездіяльності, внаслідок чого особа наражається на ризик самостійно або створює ризиковані умови для інших;

2) подій, які формують обставини, що мають ризикований характер.

Як уже нами зазначалось, особливу категорію ризиків становлять *соціальні ризики*. Так, на думку В.І. Надраги, поняття вказаного типу ризиків слід розглядати виключно у контексті процесів, що стосуються

життєдіяльності людини та суспільства [148, с. 80]. Подібну точку зору з цього приводу висловлює й С.В. Березіна, яка вказує, що соціальний ризик можна визначити як явище (подію), що об'єктивується безпосередньо в соціальній сфері або здійснює опосередкований вплив на неї. Ймовірність або передбачуваність настання таких подій пов'язана з потенційними негативними наслідками для функціонування як окремої людини, так і суспільства загалом [33, с. 82]. Водночас у соціально-правовому аспекті, на думку Г.О. Яковлевої, соціальний ризик слід розуміти як закріплену на нормативно-правовому рівні складну життєву ситуацію, що може мати різноманітне походження (демографічне, психофізіологічне, політичне, економічне та ін.) й характеризуватись певною ймовірністю настання. Така ризикована ситуація може призвести до втрати людиною або групою осіб необхідних засобів до існування, зниження спроможності забезпечувати себе та своїх близьких мінімально необхідним рівнем матеріальних чи інших ресурсів, необхідних для підтримки гідної життєдіяльності. Крім того, як зауважує учена, соціальні ризики формують умови соціальної вразливості, при яких виникає потреба в соціальній адаптації та поверненні до нормального способу життя. Настання відповідної обставини соціальної вразливості, за умови її документального підтвердження, створює підстави для отримання певного виду соціального забезпечення у порядку, визначеному законодавством [281, с. 51-52]. Науковиця також пропонує визначення поняття «соціальний ризик» у широкому соціально-правовому контексті, в рамках якого цей ризик розглядається як складна життєва обставина, що існує незалежно від її нормативно-правового врегулювання.

Враховуючи викладене, можемо дійти висновку, що під *соціальними ризиками* загалом слід розуміти багатофакторні (поліфакторні) соціально-правові явища, що виникають в умовах невизначеності та викликані сукупністю соціально-економічних, політичних й інших факторів, характерних для функціонування суспільства. Відповідні ризики глибоко вкорінені в соціальних структурах, здатні підірвати соціальну безпеку

людини, населення і держави в цілому та не можуть бути подолані зусиллями окремої особи, яка опинилась в складних життєвих обставинах чи може опинитись в таких соціально вразливих умовах буття (отже, й відвернути можливість настання таких наслідків) без зовнішньої підтримки (з боку держави, суспільства, або відповідних міжнародних інститутів). При цьому соціальні ризики породжують або можуть породжувати не лише суто соціальні, а й юридично значущі наслідки, володіючи при цьому певним, нормативно обумовленим функціональним призначенням, вони актуалізують комплекс механізмів і заходів соціального захисту, необхідних для попередження, усунення або ж (у разі неможливості усунення) мінімізації та компенсації негативних наслідків цих ризиків.

Таким чином, критично аналізуючи загальний сутнісний зміст соціальних ризиків, можемо дійти закономірного висновку, що в процесі дослідження цього соціально-деструктивного явища слід враховувати наступні *ключові риси соціальних ризиків*:

1) соціальні ризики завжди характеризуються соціальною значимістю, а також відображаються на соціальній безпеці держави. На відміну від суто індивідуальних ризиків, наприклад, особистого ризику при зайнятті екстремальним спортом, соціальні ризики зачіпають інтереси широких верств населення або суспільства і держави в цілому. Тому вони мають високу суспільну значимість, впливаючи на загальну стабільність і благополуччя, що закономірно, адже соціальні ризики можуть здійснювати ефект комплексного впливу на дію механізму забезпечення соціальної безпеки населення. Виходячи з наведеного, зазначимо наступне:

а) соціальні ризики тягнуть за собою загрози базовим соціальним цінностям (життю, здоров'ю, матеріальній забезпеченості, соціальній інтеграції та ін.), які охороняються і захищаються державою, яка діє в людиноцентричній парадигмі, визнаючи, що людина, її здоров'я і життя є найвищою соціальною цінністю, а також суспільством, яке при цьому керується вимогами принципу соціальної відповідальності. Хоча вказані

цінності мають абстрактний характер, в практичній дійсності вони об'єктивуються в суто конкретизованій, об'єктивній, вимірюваній формі. Зокрема соціальні ризики, які позначаються на стані психофізіологічного здоров'я особи, можуть призвести до стану інвалідності, який негативно впливатиме на матеріальне забезпечення особи, до втрати необхідного обсягу засобів до існування, соціального статусу та можливості підтримувати достатній рівень життя тощо;

б) масові прояви соціальних ризиків, наприклад, епідемії, безробіття, міграційні кризи тощо, можуть підривати стійкість держави та її інститутів у забезпеченні належної безпекової обстановки у сфері забезпечення національної безпеки, підвищуючи, зокрема, рівень соціальної несправедливості в суспільстві, перешкоджаючи при цьому процесу побудови інклюзивного суспільства і підриваючи в такий спосіб засади людиноцентристської парадигми розвитку соціальної держави як держави загального добробуту, що неприпустимо;

2) ризик за своєю сутністю є соціальним явищем, яке нерозривно пов'язане із суспільним життям і може мати значущі юридичні наслідки. Це обумовлено тим, що ризик не існує у відриві від соціальної реальності [43, с. 85]. Навіть у випадках, коли ризики виникають поза межами активної соціальної взаємодії (наприклад, у ситуаціях критичної соціальної ізоляції особи), вони зберігають свій зв'язок із суспільством, адже ізоляція особи від соціального середовища породжує ризики для її психофізіологічного стану, спричинені чинниками, які призвели до такого соціального відокремлення (ізоляції). Крім того, ризики за своєю природою визначаються соціальними факторами, серед яких вирішальну роль відіграє право, культура, політика та економіка. Оскільки ризики мають соціальну природу, вони здатні безпосередньо впливати на реалізацію, захист і дотримання прав, свобод та обов'язків суб'єкта права. У зв'язку із цим соціальні ризики можуть:

а) змінювати практичну здатність суб'єкта виконувати свої обов'язки, забезпечувати свої права та реагувати на їх порушення;

б) бути ключовою підставою для правотворчої діяльності в сфері соціального захисту (наприклад, ризик інвалідності є підставою для створення та удосконалення законодавства про соціальне забезпечення осіб з інвалідністю).

Також слід зауважити, що ризики як соціальне явище часто мають антропогенне походження (залежно від джерел їхнього виникнення ці ризики поділяються на природні, техногенні, економічні та соціальні [33, с. 82]) та накладають на певних суб'єктів (на державу, а також на суспільство і кожну людину) обов'язок щодо їхньої нейтралізації або мінімізації негативних наслідків. Зокрема у випадках, коли ризикова ситуація не була усунута, а її наслідки завдали шкоди окремим особам, суспільству або державі, на винних за виникнення такої ситуації осіб може бути покладено юридичну відповідальність (залежно від фактичних і нормативних підстав це може бути дисциплінарна, матеріальна, цивільно-правова, адміністративно-правова або кримінальна відповідальність). У зв'язку із цим суб'єкти, діяльність яких потенційно може створити ризикову ситуацію, зобов'язані керуватися принципом проспективної (позитивної) відповідальності [16, с. 71], тому їхні дії повинні бути соціально відповідальними, спрямованими на попередження ризиків і мінімізацію можливих негативних наслідків;

3) соціальний ризик, як і будь-який ризик, є поліфакторною (хоча іноді об'єктивується в умовах монофакторності) ситуацією, яка розглядається в якості «ризикової ситуації» чи «ризикової обставини дійсності», що характеризується невизначеністю настання в дійсності, а тому обумовлює потребу планування дії механізму соціального захисту. Ризикова ситуація або ж обставина дійсності, на думку українських науковців, являє собою сукупність умов або обставин, які формують ризикове середовище буття індивіда чи груп індивідів (суспільства, держави у цілому), тим самим породжуючи ризикову ситуацію і стаючи причиною виникнення ризику [274, с. 44]. У цьому контексті необхідно звернути увагу на кілька ключових аспектів соціального ризику:

а) соціально ризикова ситуація (обставина дійсності) є наслідком взаємодії певного набору факторів, які формують середовище, здатне спричинити виникнення конкретного соціального ризику. Тобто конкретну ризикову ситуацію, як правило, не можна пояснити лише одним фактором, позаяк у ній перетинаються як об'єктивні (наприклад, кризові явища у сфері економіки), так і суб'єктивні (рівень професійних навичок людини, її соціальне середовище) детермінанти;

б) комбінація обставин (умов та підстав), які створюють відповідну ситуацію, фактично є безпосередньою причиною появи соціального ризику [16, с.71];

в) ризикова ситуація (обставина) завжди пов'язана з елементом ймовірності і невизначеності, оскільки неможливо заздалегідь гарантовано передбачити її появу чи масштаби її наслідків. Наприклад, Є.О. Макаров, аналізуючи вплив безпекових ризиків, констатує, що достатній рівень національної безпеки фактично визначається здатністю держави адекватно та ефективно реагувати на внутрішні й зовнішні загрози, враховуючи динамічний характер змін у безпековій обстановці в межах сфери національної безпеки. При цьому ускладнює цю обставину той факт, що означені властивості умов безпеки мають такі особливості: по-перше, вони характеризуються нелінійністю та високим рівнем невизначеності, що зумовлено неможливістю точно передбачити розвиток подій у майбутньому; по-друге, вказані характеристики безпекової обстановки вирізняються неоднозначністю, яка пов'язана з ризиком неправильної оцінки реальної ситуації та причинно-наслідкових зв'язків, особливо у контексті забезпечення національної безпеки. З огляду на це Є.О. Макаров справедливо наголошує на наступному: по-перше, держава, яка виконує роль гаранта національної безпеки, повинна забезпечувати ефективне функціонування як системи національної безпеки, так і механізмів її забезпечення; по-друге, важливу роль у цьому має відігравати спроможність держави моделювати майбутні сценарії розвитку безпекової ситуації, використовуючи наявні

інструменти планування, що є невід'ємною частиною виконання її функцій [132, с. 354]. Таким чином, можемо дійти висновку, що соціальні ризики як обставина, що обумовлює створення юридичного механізму соціального захисту, визначає потребу не лише формального забезпечення дії механізму соціального захисту, але й ретельного, науково обґрунтованого планування дії такого механізму.

Отже, виходячи з викладеного, підкреслимо, що поява конкретного соціального ризику зазвичай не є результатом впливу лише одного фактора. Як правило, необхідна складна взаємодія багатьох умов та підстав, що свідчить про багатогранність та складність феномена ризику загалом та соціального ризику зокрема. Крім того, особливий зв'язок ризикової ситуації (обставини дійсності) з ймовірністю її виникнення та невизначеністю наслідків висуває перед суспільством і державою низку вимог щодо розробки та впровадження ефективних механізмів, які мають бути спрямовані на попередження ризикових ситуацій, протидію їхнім проявам та компенсацію соціальної шкоди, яка може виникнути внаслідок появи таких ризиків;

4) соціальні ризики є багатогранним явищем, що визначається різноманітними факторами, які характерні для соціального буття людини і в різній мірі впливають на рівень соціальної безпеки як окремої особи, так і населення держави в цілому, а також можуть чинити комплексний вплив на функціонування соціально-правових механізмів забезпечення соціальної безпеки суспільства. Соціальні ризики виникають із різних «джерел» небезпеки, зокрема економічних, демографічних, фізіологічних, політичних та професійних чинників [17, с. 14]. До таких факторів можна віднести, наприклад, інфляційні процеси, які послаблюють економічну стабільність громадян, негативні демографічні тенденції, що створюють загрози для сталого розвитку суспільства, акти насильства, поширення соціальних стереотипів, зокрема гендерних, вікових тощо, підвищення рівня інвалідності серед населення, а також погіршення психофізіологічного стану здоров'я. Отже, як вбачається, соціальні ризики є одним з ключових понять

права соціального забезпечення, що є цілком закономірним, адже такі ризики прямо впливають на соціально-правовий добробут окремих громадян і суспільства в цілому (це впливає також з попередніх ознак соціальних ризиків);

5) соціальні ризики являють собою складне соціально-правове явище, що є стійким системним елементом соціально-правової дійсності. З огляду на свою природу соціальні ризики мають системний характер, що передбачає їх комплексну структуру, яка об'єднує взаємопов'язані атрибутивні риси, які визначають специфіку соціальних ризиків як правового феномена і привертають значну увагу українських науковців [17, с. 14]. Наприклад, С.М. Синчук вважає, що вказаний тип ризиків характеризує: їх об'єктивність; негативний вплив (обмеження, порушення) нормальної життєдіяльності людини, обумовлюючи соціально небезпечні умови буття людини; закріплені національним законодавством як обставини, внаслідок настання яких особа може потребувати допомоги держави чи суспільства; потенційну закономірність для кожної людини (обов'язково трапляються чи можуть трапитися за певних обставин) [244, с. 55-60]. Водночас С.В. Березіна зазначає, що соціальним ризикам притаманні такі особливі складові елементи, як «причина, наслідки, об'єкти, суб'єкти, характер впливу, ймовірність настання»[33, с. 82]. У цілому погоджуючись із вченою, зазначимо, що причини, наслідки та ймовірність настання ризиків не є складовими елементами ризиків, а суміжними з ними об'єктами практичної дійсності, що мають соціально-правове значення. При цьому вказані елементи дійсності, не входячи до структури соціальних ризиків, є їх ознаками, позаяк:

а) соціальні ризики виникають у результаті наявності факторів, що їх обумовлюють;

б) такі ризики завжди мають негативні для соціально безпечного буття людини наслідки, також вони корелюються сукупністю факторів, що за

збігом обставин дійсності визначають ймовірність їх настання чи запобігання їх виникненню;

б) соціальні ризики являють собою складне соціально-правове явище, глибоко інтегроване в структури суспільства та механізми його функціонування.

Отже, розглядаючи соціальні ризики, слід мати на увазі, що вони виникають й існують у фактичній дійсності, як правило, незалежно від волі окремої особи чи групи осіб, відображаючи закономірності або ймовірності певних подій чи процесів, що відбуваються в контексті соціального чи індивідуального розвитку людини, суспільства або держави загалом. Окреслена обставина, на нашу думку, дозволяє тлумачити соціальні ризики в якості фундаментального складового елементу об'єктивної соціальної реальності [17, с. 15]. З огляду на це сучасна концепція соціальних ризиків ґрунтується на усвідомленні того, що об'єктивно існуючі соціальні умови або події можуть мати негативний вплив на добробут окремих осіб чи соціальних груп, а до таких ризиків належать, зокрема, загрози втрати роботи, соціального виключення, погіршення стану здоров'я, втрати джерел доходу чи обмеження доступу до соціальних послуг тощо. Таким чином, соціальні ризики визначаються не лише ймовірністю настання несприятливих подій, а й потенційною шкодою, яку ці події можуть завдати життю та благополуччю людей;

7) соціальні ризики характеризуються своєю переважною непереборністю (нездоланністю), що означає неможливість їх подолання окремою особою без зовнішньої підтримки. Негативні наслідки соціальних ризиків, таких як втрата роботи, інвалідність, важкі захворювання, втрата годувальника та інші, часто виявляються поза зоною індивідуального контролю [71, с. 279] і вимагають втручання спеціалізованих суб'єктів, відповідальних за забезпечення соціальної безпеки населення [150, с. 37]. Без такого втручання, що включає заходи соціального захисту як на індивідуальному, так і на груповому рівні, особи, які опинилися в складних

життєвих обставинах, стикаються з непереборними труднощами у відновленні свого соціально безпечного становища або в підтримці необхідного рівня життя;

8) характеристика соціальних ризиків з позиції їх функціональної складової полягає в тому, що вони, будучи соціально-правовим феноменом, припускають певне «призначення» або «напрямок» свого впливу на суспільні відносини в сфері соціального захисту. Як відомо, саме поняття «функція» в юридичній науці широко використовується для опису спрямованості та способів правового регулювання, відображаючи не лише специфіку впорядкування правовідносин та іншого правового впливу на суспільні процеси, а й більш глибокі аспекти соціальної взаємодії, підвладні правовій регламентації. Водночас у суто юридичному контексті термін «функція» трактується як напрям впливу права на суспільні відносини, крізь призму якого задоволення суспільних потреб підтверджує необхідність існування права в цілому як соціального явища [254, с. 3]. Іншими словами, саме завдяки функціональному характеру правових норм проявляється динамічна природа права, яка полягає в тому, що право здатне не тільки фіксувати певні ідеї, правила і стандарти поведінки, а й виконувати конкретні завдання з врегулювання суспільних відносин, зберігаючи при цьому органічний зв'язок з потребами суспільства. Однак стосовно соціальних ризиків дана функціональна складова означає, що вони не просто відображають загрозу або потенційну шкоду для окремих груп громадян або суспільства в цілому, а й сприяють актуалізації правових інструментів (норм, інститутів, механізмів), спрямованих на попередження, мінімізацію чи компенсацію негативних наслідків. Завдяки цьому соціальні ризики стають одним з найважливіших стимулів розвитку і вдосконалення правової системи, а їх функціональна природа служить своєрідним детермінуючим фактором, спрямованим на вдосконалення існуючих і розробку, включення нових соціально-правових та інших інститутів соціального захисту.

Окремо також можемо виділити сукупність *вторинних ознак соціальних ризиків*, до яких належать наступні:

1) системний характер впливу соціальних ризиків. Слід зазначити, що соціальні ризики насправді не обмежуються впливом на окремого індивіда чи конкретну соціальну групу, а фактично «вбудовуються» в загальну структуру суспільних відносин, проникаючи в різні сфери суспільного буття (охорону здоров'я, систему освіти, ринок праці, демографічну політику та ін.). Відповідний системний характер ризиків обумовлений тим, що соціальні процеси в суспільстві тісно взаємопов'язані, а тому, наприклад, погіршення економічної ситуації тягне за собою зростання безробіття, що позначається на доступності медичних послуг і рівні освіти, а також підвищує ризик соціальної напруженості, зниження психофізіологічного здоров'я працездатної частини населення тощо. Отже, системність ризику означає, що він за певних обставин може перерости в масштабну проблему (наприклад, масову соціальну напруженість), здатну в кінцевому рахунку торкнутися не тільки соціальної сфери, а й економіки, політичної системи, міжнародних зв'язків, а отже, підірвати національну безпеку, що неприпустимо в сучасній державі як в особливий період, так і в мирний час;

2) виникнення (існування) конкретного соціального ризику здатне ініціювати або прискорити динаміку правотворчості та правозастосування (зміну правових норм, практики їх реалізації, а також соціально-правових інститутів). У зв'язку з цим соціальні ризики за своєю сутністю визначають потребу, по-перше, у створенні юридичного механізму соціального захисту, по-друге, у забезпеченні належної дії та вдосконалення дії цього правового механізму у сфері забезпечення соціальної безпеки держави;

3) соціальні ризики є динамічними і мінливими явищами практичної дійсності. Як відомо, соціальні ризики не є статичною категорією, оскільки вони еволюціонують разом з суспільством, відображаючи зміни економічних укладів, технологій, політичних режимів і культурних практик, які об'єктивуються в суспільстві в конкретному історичному періоді його

розвитку. Тому в сучасному світі, крім умовно «класичних» соціальних ризиків (наприклад, старість, інвалідність, втрата годувальника, сирітство тощо), активно формуються й нові ризики (наприклад, «цифрові» ризики, пов'язані з кібербезпекою та цифровою нерівністю). Також існуючі соціальні ризики можуть змінюватися в масштабах своєї об'єктивації, що пов'язано з розвитком технологій, динамікою та тенденціями міграційних процесів, глобалізацією ринків праці. Це сукупно й окремо здатне різко збільшувати або зменшувати ймовірність і тяжкість наслідків певного соціального ризику. Важливо враховувати й те, що соціальні ризики безпосередньо залежать від рівня економічного і культурного розвитку країни (навіть регіону всередині країни, що переважно обумовлюється нерівномірністю дії системи соціального захисту, а також матеріально-фінансовими, кадровими та іншими ресурсними можливостями відповідних регіонів, поширеністю в таких регіонах специфічних детермінант, які спричиняють соціальні ризики, зокрема мова йде про критичний рівень радіаційного фону, щільне скупчення об'єктів важкої промисловості, не приведені до екологічних стандартів щодо обмеження шкідливих викидів тощо);

Отже, підводячи підсумок викладеного, можемо зробити висновок, що *соціальні ризики* – це багатофакторні та мінливі соціально-правові явища, які виникають у результаті комплексної взаємодії економічних, політичних, демографічних та інших обставин дійсності, глибоко вкорінені в структурах суспільства, невіддільні від його повсякденного функціонування і характеризуються невизначеністю настання та загрозою базовим соціально-правовим цінностям, що вимагають нормативно-правового та організаційно-інституційного реагування для попередження, мінімізації або компенсації можливих негативних наслідків і, таким чином, відіграють функціональну роль інституційної причини в розвитку і вдосконаленні механізмів соціального захисту.

При цьому для вказаних соціальних ризиків характерний комплекс основних та другорядних рис, які дозволяють ці ризики розглядати в якості

комплексу особливих явищ у структурі ризиків, які виникають у дійсності. Основні ознаки соціальних ризиків (серед яких, наприклад, невизначеність, масштабність ефекту, соціальна та юридична значимість, багатфакторність, необхідність зовнішньої підтримки осіб, на яких поширюються такі ризики, та ін.) дають можливість осмислити їх в якості самостійної категорії, а також комплексу факторів соціального буття, які обумовлюють реалізацію соціальної функції держави та суспільства в напрямі попередження, протидії та мінімізації (та/або компенсації) цих ризиків і їх наслідків у безпековій обстановці в сфері забезпечення соціальної безпеки держави, зокрема, шляхом створення та забезпечення ефективної дії юридичного механізму соціального захисту. Що ж стосується вторинних рис соціальних ризиків, серед яких системність, функціональна роль каталізатора, динамічність, зв'язок з рівнем розвитку, транснаціональний потенціал тощо, то вони доповнюють розуміння їх природи, вказуючи на складну структуру, еволюціонуючий характер, а також тісний взаємозв'язок із процесами глобалізації та розвитком інституційних механізмів у бутті сучасного суспільства, в результаті чого суспільству і державі необхідно формувати продумані, гнучкі і науково обґрунтовані механізми реагування на потенційні та реальні соціальні ризики.

1.2 Класифікація основних соціальних ризиків

Проблематика соціальних ризиків охоплює надзвичайно широкий спектр явищ, що цілком закономірно, адже саме поняття «соціальний ризик» передбачає різноманіття форм прояву й умов і підстав виникнення соціально-ризикових ситуацій (обставин дійсності). У цьому контексті слід мати на увазі, що різні соціально-економічні та правові фактори, статусні характеристики осіб (вік, стан здоров'я, рівень доходів та ін.), а також динаміка і тенденції перебігу та розвитку суспільних процесів (глобалізація,

цифровізація, змінювана структура зайнятості) породжують найрізноманітніші типи ризикових ситуацій (обставин дійсності) [16, с. 72]. За таких умов виникає необхідність класифікації соціальних ризиків, що необхідно, по-перше, для систематизації накопичених наукових знань [див., напр.: 57, с. 142-143; 123, с. 719; 145, с. 73; 256, с. 69; 281, с. 50], виявлення загальних закономірностей і специфічних відмінностей між окремими видами ризиків, по-друге, для створення основи, спрямованої на вироблення правових та організаційних заходів реагування (державних програм соціального захисту, законодавчих актів та практичних механізмів допомоги, які можуть бути набагато ефективнішими, коли орієнтовані на конкретний тип ризику та відповідну цільову групу), по-третє, для легшого визначення пріоритетів у сфері забезпечення соціальної безпеки держави, тобто виокремлення соціальних ризиків, які в поточній безпековій обстановці у вказаній сфері вимагають реалізації термінових соціально-захисних та інших заходів впливу, та ризиків, що потребують вирішення в довгостроковій перспективі (ризик старіння населення, цифрової нерівності тощо). Отже, можемо дійти висновку, що систематизація соціальних ризиків у вигляді певних категорій і груп дає теоретичну та практичну можливість не лише глибше зрозуміти саму природу такого типу ризику, а й сформуванню наукову основу для підвищення результативності управлінського впливу на сферу забезпечення соціальної безпеки.

Враховуючи поставлене завдання, відзначимо, що соціальні ризики можна класифікувати за різними критеріями. Зокрема всі соціальні ризики можна класифікувати за ознакою їх традиційності. У рамках відповідного підходу, який широко застосовується в науці [див., напр.: 119; 286; 287; 289; 299; 309; 322], доцільно виокремити наступні дві групи соціальних ризиків.

1. Класичні соціальні ризики, які охоплюють ризики, що виокремлюються у праві соціального забезпечення практично з моменту його формування як окремої галузі права. Також для запобігання, протидії цим ризикам і компенсування наслідків від них у державі розроблені й по

сьогоднішній день діють класичні механізми соціального захисту, серед яких: пенсійне забезпечення, допомога по безробіттю, соціальне страхування від нещасних випадків та ін. До таких соціальних ризиків можна віднести такі ризикові ситуації (обставини дійсності): 1) втрата годувальника; 2) інвалідність (у тому числі вроджена або така, що настала в результаті травми чи захворювання); 3) старість як віковий фактор (вихід на пенсію); 4) тимчасова непрацездатність (хвороба, вагітність і пологи).

2. Нові (сучасні) соціальні ризики, які зумовлені сучасними викликами у сфері забезпечення соціальної безпеки і потребують принципово нових правових та організаційних механізмів реагування, а ігнорування таких ризиків може зумовити перебування особи (осіб) у складних життєвих обставинах, з яких вона не зможе вибратися, вдаючись до класичних засобів соціального захисту. До таких ризиків необхідно віднести, наприклад: 1) кіберризики і цифрову нерівність; 2) психосоціальні ризики, пов'язані з депресією, стресом, емоційним вигоранням; 3) екологічні ризики (зміна клімату, техногенні катастрофи); 4) масову і вимушену міграцію, зокрема внутрішню (біженці, внутрішні переселенці); 5) пандемії (ймовірність нового штаму COVID-19, інші можливі глобальні епідемії).

Водночас, критично аналізуючи відповідний підхід до класифікації соціальних ризиків, зазначимо, що він не позбавлений множини недоліків. При цьому ключовою проблемою наведеної класифікації є те, що вона не виправдано умовна, адже передбачає поділ соціальних ризиків на «класичні» і «сучасні», хоча нерідко т. зв. «нові соціальні ризики» виявляються насправді не такими вже новими, адже аналогічні процеси проявлялися й раніше в історії людства, а їх формально «сучасний» характер обумовлений лише соціально-політичними або технологічними тенденціями, які привертають до них особливу увагу зараз. Зокрема пандемії як вид «нового» ризику відомі людству з давніх часів, проте сучасний світ через глобалізацію, міграційні процеси й прискорену передачу інформації реагує на них інакше, ніж століття і десятиліття тому. Тому називати пандемії

виключно «новим» ризиком некоректно, хоча масштаб їх наслідків і способи впливу на суспільство можуть значно відрізнятися від відомих нам історичних аналогів. Це стосується й ризиків, пов'язаних з екологічними катастрофами, масовою міграцією або психосоціальним здоров'ям. Вони виникли раптово в ХХІ ст., позаяк багато з них зустрічалися й у минулому, але сьогочасне технологічне, політичне та економічне прискорення розвитку суспільства зробило їх більш помітними, тому вони гостро вимагають оновлених правових і організаційних заходів.

Виходячи з викладеного, можемо стверджувати, що:

а) зазначена класифікація заснована на умовності та розмитості кордонів «новизни», крізь призму якої оцінюється сутність соціальних ризиків;

б) сам поділ соціальних ризиків на «класичні» та «сучасні» виконує певну аналітичну та практичну функцію, однак при більш глибокому розгляді виявляється, що «сучасні» соціальні ризики часто або мають давнє коріння, або поступово стають такими ж «звичайними», як і традиційні (класичні).

Тому вважаємо, що найбільш повно описати структуру системи соціальних ризиків дозволяє їх комплексний поділ на групи залежно від *типів складних життєвих обставин, які характеризуються соціальними ризиками, а також умов соціального буття, яким притаманна висока ймовірність настання соціальних ризиків.* Слід також констатувати, що такий підхід узгоджується і з сучасними класифікаціями гарантій соціального захисту [171; 247, с. 163-164]. Крім того, варто зауважити, що ця класифікація в цілому заснована на практиці соціально-правового регулювання, в якому поняття «складні життєві обставини» охоплюються нормами чинного законодавства і поширюються, зокрема, на соціальну роботу. У цьому контексті можемо виокремити такі *групи соціальних ризиків:*

1. Соціальні ризики, обумовлені складним життєвим станом, що виявляється у перебуванні особи в особливому *соціальному становищі.*

Соціальні ризики, що охоплюються цією групою соціальних ризиків, стосуються ризикових ситуацій (обставин), які характеризуються перебуванням особи (групи осіб) у вразливому становищі через відсутність базових умов для нормальної життєдіяльності та соціальної інтеграції. Об'єднуючим фактором для цих ризиків виступає соціальний статус або соціально-економічне становище особи, яка в силу тих чи інших причин не може сама забезпечити собі повноцінні умови існування (житло, дохід, безпечне сімейне середовище тощо). Крім того, важливо врахувати й те, що нерідко у таких випадках соціальна вразливість посилюється відсутністю необхідних ресурсів (фінансових, інформаційних, культурних), що призводить до обмеження можливостей в отриманні освіти, кваліфікації, працевлаштуванні та, як наслідок, до продовження чи поглиблення кризового становища. Таким чином, осмислюючи сутність цієї групи соціальних ризиків, слід зазначити, що для неї характерним є те, що вони: 1) залежать від зовнішніх обставин (зокрема від економічної ситуації в державі або в окремій її частині, а також від стану ринку праці, розвиненості та забезпеченості системи соціального захисту та ін.); 2) часто припускають, що особи, позбавлені житла чи стабільного заробітку, з великими труднощами відновлюють соціальні зв'язки та своє економічне становище без зовнішньої підтримки; 3) тісно пов'язані з психологічними і соціокультурними бар'єрами в повноцінному соціальному житті та поверненні до такого життя; 4) можуть істотно загострюватися в періоди прояву економічних і політичних кризових явищ.

До таких соціальних ризиків можемо, зокрема, віднести:

1) *соціальні ризики сирітства та дитячої безпритульності*. Ці ризики становлять одну з найбільш серйозних соціальних проблем, яка охоплює значну кількість дітей в Україні та у світі. Вказане обумовлено тією обставиною, що сирітство та безпритульність супроводжуються численними викликами, які можуть мати глибокий і тривалий вплив на фізичний, емоційний та когнітивний розвиток дітей. Серед таких ризиків варто

виділити: а) відсутність батьків чи законних представників, які можуть забезпечити базову підтримку та захист дитини; б) маргіналізацію в суспільстві, що стосується дітей, залишених без догляду; в) необхідність комплексного соціального супроводу, виховання та матеріального забезпечення; г) загрозу фізичного й емоційного насильства; г) проблеми із психофізіологічним здоров'ям; д) обмежений доступ до освіти (при цьому доступна та безперервна освіта особи є фундаментальним стандартом соціальної безпеки [300, с. 169-171]); е) ризик експлуатації; є) можливість зловживання психоактивними речовинами; ж) стигматизацію та соціальну ізоляцію [див., напр.: 152; 153; 235; 241]. Отже, основна суть соціальних ризиків, пов'язаних із сирітством та дитячою безпритульністю, полягає у підвищеній вразливості цих дітей до несприятливих життєвих обставин, адже брак соціально-захисних чинників у поєднанні з наявністю численних факторів ризику соціального буття сиріт та безпритульних дітей закономірним чином підвищує чутливість таких дітей до негативних наслідків стану їх соціальної вразливості. Зокрема без належної уваги вони часто страждають від недоїдання, браку медичного догляду та якісних освітніх послуг, що суттєво впливає на їхній фізичний, когнітивний і соціальний розвиток. З цього приводу слід зауважити, що діти-сироти та безпритульні діти особливо вразливі до фізичного, емоційного й сексуального насильства, наслідки якого можуть включати тривалі психологічні травми, поведінкові розлади та труднощі у формуванні здорових соціальних відносин. При цьому подальша нестабільність буття та травматичний досвід, пов'язані з їхнім становищем, сприяють розвитку психічних розладів, таких як депресія, тривога, посттравматичний стресовий розлад і розлади прив'язаності. В значній мірі поглиблюють їхню соціальну вразливість такі фактори, як стигматизація та соціальна ізоляція, з якими часто стикаються ці діти, в результаті чого у них виникає почуття самотності та безнадії, формується низька самооцінка. У спробах подолати ці обставини діти нерідко вдаються до вживання алкогольних напоїв, психоактивних

речовин, що ще більше загострює проблеми з фізичним і психічним здоров'ям, підвищує їх ризиковану поведінку й поглиблює їхню соціальну виключеність;

2) *соціальні ризики відсутності житла*, що є однією з найгостріших соціальних проблем, яка стосується мільйонів людей у всьому світі, а для українців наразі набуває особливої актуальності у зв'язку з триваючою війною, внаслідок якої багато громадян змушені залишати свої домівки на тимчасово окупованих територіях або втрачати житло через їх руйнування в результаті бойових дій. Водночас слід мати на увазі, що особи, котрі опинилися без житла, стикаються з численними соціальними ризиками, які серйозно впливають на їхній соціально-економічний добробут, фізичне і психічне здоров'я та загальну якість життя. До таких ризиків належать: а) проживання на вулиці або в умовах, непридатних для життя; б) проблеми з фізичним здоров'ям; в) психічні розлади (зокрема депресія, тривожність і посттравматичний стресовий розлад); г) зловживання психоактивними речовинами; ґ) труднощі з працевлаштуванням на гідну роботу; д) ризик експлуатації, віктимізації та девіації; е) соціальна ізоляція та стигматизація; є) юридичні проблеми, що ускладнюють реалізацію базових прав і доступ до соціальної допомоги [див., напр.: 140; 142; 143; 175]. Як убачається, суть соціальних ризиків бездомності полягає у тому, що відсутність стабільного житла, обмежений доступ до базових ресурсів та розрив соціальних зв'язків підвищують вразливість цих осіб до несприятливих життєвих обставин. Як демонструє практика, означені умови значно ускладнюють задоволення основних потреб та досягнення соціальної інтеграції осіб, які не мають житла. Також бездомні особи часто стикаються з численними проблемами зі здоров'ям, включаючи недоїдання, неліковані захворювання та вплив несприятливих зовнішніх умов, що призводять до хронічних хвороб, інвалідності та скорочення тривалості життя. Крім того, відсутність житла посилює психічні розлади, адже стресові умови життя ускладнюють доступ до належної медичної допомоги та соціальної підтримки. Нестабільність

буття бездомних осіб також сприяє зловживанню ними психоактивними речовинами, що поглиблює проблеми з фізичним і психічним здоров'ям та збільшує ризиковану поведінку, викликає перешкоди для здобуття освіти, професійного розвитку та пошуку роботи, яка могла б забезпечити вихід з такого стану у короткостроковій перспективі. Водночас соціальна ізоляція, дискримінація та стигматизація, з якими стикаються бездомні, додатково посилюють їхню вразливість, а тому бездомні особи досить часто стають жертвами експлуатації, торгівлі людьми, насильства чи інших злочинів, що ще більше ускладнює їхнє становище і знижує шанси на відновлення належного рівня їх соціально безпечного буття;

3) *соціальні ризики безробіття та відсутності роботи*. Особи, які перебувають у стані безробіття чи не мають можливості працювати, стикаються з численними ризиками, що негативно впливають на їхній добробут, фінансову стабільність та потенціал соціальної інтеграції і подальшої максимізації соціального капіталу. Серед основних таких ризиків можна, зокрема, виокремити: а) бідність та економічну незахищеність; б) погіршення психофізіологічного здоров'я; в) соціальну ізоляцію та відчуження; г) втрату професійних навичок і посилення труднощів з працевлаштуванням; г) напругу у сімейних і міжособистісних стосунках; д) посилення соціальної нерівності; е) негативний вплив на загальний соціальний розвиток [див., напр.: 146; 147; 151; 242]. Тобто суть соціальних ризиків безробіття та відсутності роботи полягає у підвищеній економічній вразливості та невизначеності, що обумовлюється неможливістю безробітної особи самотійно забезпечити стабільний дохід і задовольнити базові потреби. Так, втрата роботи або її відсутність часто призводить до фінансової нестабільності, виснаження заощаджень (у разі, коли такі були наявними) та обмеження доступу до життєво необхідних ресурсів, таких як харчування, медична допомога, належне житло тощо. Це призводить до поглиблення бідності, посилення соціальної нерівності та значного погіршення психофізіологічного стану людини. Крім того, слід враховувати, що

безробіття провокує соціальну ізоляцію та відчуження, а стигматизація, пов'язана зі статусом безробітного, може сприяти розриву соціальних зв'язків, зокрема тих, які формуються через професійну діяльність. Крім того, тривалі періоди безробіття ведуть до втрати професійних навичок і знань, що суттєво ускладнює можливість гідного працевлаштування у майбутньому. У значній мірі посилює негативний вплив вказаних складних життєвих обставин те, що економічна нестабільність, викликана відсутністю роботи, часто стає джерелом конфліктів у сім'ї, погіршуючи міжособистісні стосунки та породжуючи напругу в ній. Також за умов тривалого безробіття особи можуть поступово маргіналізуватися, що нерідко призводить до соціальної виключеності, а в деяких випадках – до криміналізації поведінки особи, яка не має роботи (зокрема такі особи досить часто набувають злочинної «кваліфікації», долучаючись до професійних злочинців). Таким чином, безробіття не лише створює умови вкрай низького рівня соціальної захищеності працездатної особи, але й впливає на загальний стан соціальної стабільності, посилюючи економічні, соціальні та психологічні проблеми, які мають довготривалі наслідки як для окремих громадян (членів сім'ї безробітних), так і для суспільства в цілому;

4) *соціальні ризики, пов'язані з насильством, нехтуванням і деструктивними стосунками в сім'ї.* Означені соціально ризикові обставини дійсності виникають через порушення гармонійної взаємодії між членами сім'ї та характеризуються низкою негативних наслідків, що мають глибокий і тривалий вплив на жертв та можуть вкорінюватись у подальших поколіннях. Основні соціальні ризики в такій ситуації включають: а) порушення соціального функціонування та гармонійних сімейних відносин; б) підвищену вразливість до подальших негативних життєвих обставин; в) погіршення психофізіологічного здоров'я, включаючи затримки розвитку у дітей, які зростали у дисфункціональній сім'ї; г) ризик успадкування практики насильства та дисфункціональної поведінки між поколіннями [див., напр.: 39; 41; 263; 279]. Отже, суть соціальних ризиків, пов'язаних із

насильством, нехтуванням і соціально-деструктивними стосунками в сім'ї, полягає у тому, що вказані фактори спричиняють шкідливі наслідки для загального благополуччя, розвитку та здатності постраждалих формувати здорові взаємини, адже проживання в таких умовах розмиває базові сімейні основи довіри, безпеки та стабільності, що викликає широкий спектр проблем подальшого соціального буття особи. Зокрема жертви сімейного насильства часто стикаються із серйозними викликами для психічного здоров'я (включаючи розвиток депресії, тривожних розладів та суїцидальних думок), а також можуть характеризуватись ослабленим фізичним здоров'ям, адже насильство в сім'ї може призводити до травм, хронічних захворювань, пов'язаних зі стресом, і розвитку шкідливих звичок як хибного способу подолання стресу. Крім того, діти, які зазнають насильства або зневаги в сім'ї, є особливо вразливими до порушень у когнітивному розвитку, емоційній регуляції та соціальних навичках, що врешті може мати довгострокові наслідки, включаючи погіршення успішності такої дитини у навчанні, зниження можливостей працевлаштування та загального рівня задоволеності життям. Дорослі ж особи, які виростили в умовах насильства або зневаги, часто стикаються із труднощами у формуванні здорових взаємин поза межами сім'ї. Вони можуть відчувати проблеми з довірою, емоційною близькістю та ефективним спілкуванням, що впливає на дружні, романтичні та професійні відносини. Крім того, такі особи мають підвищений ризик зловживання психоактивними речовинами, самоушкоджень і повторного потрапляння в дисфункціональні стосунки. Тому особливо небезпечною є тенденція до увічнення цієї соціально-деструктивної динаміки у власних сім'ях, що створює замкнене коло міжпоколіннєвого насильства;

5) *соціальні ризики, пов'язані з малозабезпеченістю*. Бідність як багатоміріне явище охоплює не лише матеріальні позбавлення, але й широкий спектр негативних впливів на різні аспекти життя людини. Основними серед них є: а) обмежений доступ до освіти; б) погіршення фізичного та психічного здоров'я через психологічний дистрес і недостатню

медичну допомогу; в) житлова нестабільність та ризик безпритульності; г) безробіття або неповна зайнятість; г) соціальна ізоляція та маргіналізація; д) підвищена вразливість до злочинності та насильства; е) недостатнє харчування за показниками кількості, якості та регулярності [див., напр.: 110; 177; 240; 278]. Отже, суть соціальних ризиків, пов'язаних із малозабезпеченістю, полягає у відсутності необхідних ресурсів, можливостей і підтримки, що значно ускладнює життя малозабезпечених осіб. Такий стан обмежує їхній добробут, перешкоджає особистісному та соціальному розвитку й сприяє закріпленню циклу бідності, що охоплює також і наступні покоління. Зокрема одним із ключових аспектів малозабезпеченості є обмежений доступ до якісної освіти, адже через фінансові труднощі малозабезпечені сім'ї не можуть оплачувати навчання, проживання в гуртожитку, придбати навчальні матеріали чи здійснити інші необхідні витрати, що значно знижує шанси людини вирватися з бідності, у якій вона народилася або опинилася. Окрім цього, життя в умовах малозабезпеченості та бідності часто супроводжується глибоким психологічним дистресом. Почуття сорому, безсилля та безнадійності негативно впливають на психічне здоров'я, підриваючи загальне самопочуття та погіршуючи особисті й соціальні стосунки, у результаті чого малозабезпечена сім'я може набувати рис дисфункціональної сім'ї. Крім того, фінансова нестабільність відповідних сімей також обмежує широту їх доступу до якісної медичної допомоги та повноцінного харчування. Вказане закономірним чином спричиняє високий рівень недоїдання, хронічних захворювань і смертності, а також знижує спроможність людини повноцінно реалізувати свій трудовий потенціал та отримувати гідний дохід, що сприяв би подоланню стану малозабезпеченості. Також ще одним значним ризиком малозабезпеченості є стабільне проживання в гідному житлі, адже малозабезпечені особи часто змушені жити у перенаселених або непридатних умовах, а також стикатися з наслідками безробіття чи неповної зайнятості. За таких умов люди нерідко залежать від нестабільної, низькооплачуваної або експлуатаційної роботи, що

лише посилює їхню вразливість. Непоодинокими наслідками малозабезпеченості є й соціальна ізоляція та маргіналізація відповідного кола осіб, які можуть бути стигматизовані, дискриміновані або виключені з соціального життя, що посилює їхню уразливість до віктимної поведінки чи навіть залучення до злочинної діяльності.

2 Соціальні ризики, обумовлені складним життєвим станом, пов'язаним з особливим *станом здоров'я* особи. Ця група ризиків охоплює собою ризикові випадки (обставини), які обумовлюються психофізичним чи психічним станом особи, що суттєво обмежує її можливості щодо самозабезпечення, соціальної та трудової інтеграції, а також створює потребу в додаткових заходах соціального захисту та медичної підтримки. Складність цієї ситуації посилюється тим, що людині, котра відчуває проблеми зі здоров'ям, часто важко самостійно виходити з несприятливих життєвих обставин, адже в такому випадку потрібні довготривала терапія, придбання дорогих медикаментів, регулярне медичне спостереження, соціально-психологічна реабілітація чи спеціалізовані програми допомоги. Особливими рисами для такої групи соціальних ризиків є: 1) підвищена вразливість на ринку праці (зокрема складність знайти або зберегти роботу, неможливість працювати, повноцінно реалізуючи свій трудовий потенціал); 2) соціальна ізоляція та стигматизація; 3) необхідність в особливих правових і організаційних заходах (пільги, допомоги, реабілітаційні програми, медичні протоколи та ін.); 4) тривалість і непередбачуваність (ризик може зберігатися роками, а іноді й все життя, а його гострота змінюється з плином часу). Таким чином, ця група соціальних ризиків охоплює обставини дійсності, які, з одного боку, пов'язані зі станом здоров'я людини, а з іншого – мають яскраво виражені соціальні та юридичні наслідки, що вимагають втручання суб'єктів забезпечення соціально захищеного стану буття громадян в Україні.

Беручи до уваги викладене, зазначимо, що до основних таких соціальних ризиків можна, зокрема, віднести наступні:

1) *соціальні ризики інвалідності та тяжкої хвороби.* Вроджена або набута внаслідок травми, захворювання, нещасного випадку інвалідність, а також тяжкі (рідкісні) захворювання, які потребують тривалої терапії чи паліативної допомоги, є фактором, що може значним чином погіршити якість життя особи з інвалідністю (з тяжкою хворобою), а також членів її сім'ї. Розглядаючи цю підгрупу соціальних ризиків загалом, слід зазначити, що нею охоплюються такі ризикові обставини дійсності: а) довгострокові наслідки для людини, яка є особою з інвалідністю або з тяжкою (рідкісною) хворобою, її сім'ї та найближчого оточення; б) значні витрати на отримання медичних послуг, адже існує об'єктивна необхідність у постійному або ж періодичному медичному супроводі, придбанні дорогих медикаментів чи обладнання (протезів, колясок, слухових апаратів тощо); в) погіршення психофізіологічного здоров'я, пов'язане з неможливістю своєчасно і повною мірою отримати необхідні медичні послуги, наприклад, у зв'язку з відсутністю необхідної кількості грошей, проживати в умовах, які необхідні для підтримки здоров'я тощо; г) проживання в умовах, які не узгоджені зі стандартами безбар'єрного (доступного) середовища (відповідно, складність реалізації права на працю тощо), а також в умовах відсутності доступних спеціальних освітніх програм, заходів реабілітації та інтеграції у трудову діяльність; г) підвищена залежність від соціальної підтримки, політики квотування робочих місць, пільг, соціальної допомоги, послуг та ін. [див., напр.: 25; 36; 62; 261];

2) *соціальні ризики, обумовлені психічними (ментальними) розладами.* Ця підгрупа соціальних ризиків включає ризикові обставини (ситуації), які виникають тоді, коли особа опиняється в складній життєвій ситуації в силу наявності (подальшого діагностування) у неї різних психіатричних діагнозів (шизотипного розладу, біполярного розладу, важких депресивних епізодів, аутистичного спектру та ін.), розладів адаптації та поведінкових розладів, пов'язаних з тривалими стресами або травматичними ситуаціями (зокрема антисоціальний розлад особистості, розлади настрою, синдром

гіперактивності та дефіциту уваги та ін.), складних коморбідних станів, коли психічні розлади поєднуються з соматичними захворюваннями. Аналізуючи відповідну підгрупу соціальних ризиків, відзначимо, що для них характерні такі особливості: а) особи з психічними розладами часто піддаються дискримінації чи соціальній ізоляції через стереотипи (упередження) щодо психічних (ментальних) розладів; б) вихід з відповідного соціально вразливого стану передбачає отримання своєчасних і повноцінних психотерапевтичних послуг, медикаментозного лікування, участі в підтримуючих соціальних програмах, а також реалізації права на працю з урахуванням адаптації робочого місця до відповідних психічних особливостей здоров'я людини тощо; в) деякі розлади можуть мати хвилеподібний перебіг (ремісії та загострення), що ускладнює планування реалізації соціально захисних заходів; г) у ряді випадків постають питання щодо часткової чи повної недієздатності, необхідності опіки або нагляду, що впливає на правовий статус і гарантії забезпечення гідного життя відповідного кола осіб [див., напр.: 239; 277; 280];

3) *соціальні ризики, обумовлені залежною (адиктивною) поведінкою.* Відповідною підгрупою соціальних ризиків охоплюється нейропсихологічний розлад, що характеризується постійним і сильним бажанням займатись поведінкою, наприклад, вживати психоактивні речовини, що приносить природну винагороду, незважаючи на істотну шкоду та інші негативні наслідки для здоров'я і соціального стану такої особи [315, с. 364-365, 375]. Отже, до ключових таких соціальних ризиків слід, зокрема, віднести: а) алкогольну залежність (хронічний алкоголізм, зловживання спиртним); б) наркотичну залежність (вживання психоактивних речовин); в) гральну залежність (зокрема зростаючу останнім часом залежність від онлайн-ігор); г) полісубстанційну залежність, яка є соціально вразливим становищем, для якого характерне поєднання відразу кількох форм адиктивної поведінки (наприклад, наявність у особи хронічного алкоголізму та гральної залежності) [див., напр.: 19; 35; 104; 270]. Отже, особливим для

цієї підгрупи соціальних ризиків є те, що соціально вразливе становище особи, яке пов'язане із залежною поведінкою, виражається в тому, що означена залежність впливає не лише на психофізіологічне здоров'я залежної особи, але часто веде й до розпаду її сім'ї, порушення соціальних зв'язків, втрати роботи тощо. Крім того, важливо підкреслити, що хронічні форми залежності можуть супроводжуватися девіацією залежної особи, а отже, призводити до того, що така особа вчинятиме правопорушення (наприклад, вчинення насильницьких дій у стані алкогольного сп'яніння, втягнення у злочинну діяльність з метою отримання наркотичних речовин тощо). Зважаючи на це, зазначимо, що вирішення цієї проблеми пов'язане з комплексним лікуванням залежностей, яке включає як психотерапевтичні, так і медикаментозні методи, соціальну реінтеграцію і підтримку близьких, що вимагає узгодженої взаємодії не тільки працівників установ системи охорони здоров'я, а й соціальних працівників, співробітників правоохоронних органів, а також близьких особи, яка страждає від залежності. Окремо важливо також наголосити й на тому, що лікування залежності часто пов'язане з ризиками його переривання або припинення реабілітації, а це в більшості випадків призводить до «зривів» і повернення до деструктивних моделей поведінки;

4) *соціальні ризики, обумовлені хронічними неінфекційними захворюваннями.* Відповідною підгрупою соціальних ризиків охоплені такі ризикові обставини дійсності: а) наявність цукрового діабету, який вимагає постійного контролю рівня цукру, придбання регулярних ін'єкцій інсуліну, дотримання особливої дієти; б) наявність ВІЛ-інфекції, що супроводжується необхідністю тривалої антиретровірусної терапії; в) наявність серцево-судинних захворювань, які обмежують фізичну активність особи, що позначається на її здатності повноцінно реалізувати право на працю, здорове дозвілля та ін.; г) наявність аутоімунної хвороби (наприклад, розсіяного склерозу, ревматоїдного артрити), яка вимагає систематичної терапії та періодичних госпіталізацій [див., напр.: 88; 102; 138; 231]. Отже, для осіб,

життєдіяльність яких пов'язана з такими соціальними ризиками, характерною буде довічна або тривала залежність від медикаментів, що також означає й те, що ці особи змушені протягом усього життя або тривалий період життя витратити кошти на медичні препарати, а також на проходження регулярних медичних оглядів, лікування. Тому такі особи часто стають надзвичайно залежними від держави, потребуючи пільгових умов отримання лікарських засобів, матеріальної допомоги тощо. Ускладнює такий стан і те, що відповідне коло осіб вимушено обмежується в можливостях реалізації свого права на працю, адже, по-перше, певні види робіт можуть бути для них недоступними через ризик ускладнень психофізіологічного здоров'я, по-друге, особи з хронічними хворобами нерідко стикаються з упередженнями при прийомі на роботу.

3. Соціальні ризики, обумовлені складним життєвим станом, який пов'язаний із *належністю до вікової групи*. Розглядаючи цю групу соціальних ризиків, зазначимо, що в контексті складного життєвого стану, обумовленого віком, людина виявляється вразливою до специфічних форм соціального неблагополуччя, які проявляються в одних випадках через незрілість та залежність від старших (діти, підлітки), а в інших – через втрату колишнього соціального статусу, збільшення залежності від держави (системи її соціального захисту), економічної стійкості, а також частого зниження трудового потенціалу (передпенсійний і пенсійний вік). Отже, до основних особливостей відповідної групи ризиків слід віднести, зокрема, те, що: 1) вікові зміни впливають на когнітивні здібності, психоемоційні реакції (у дитинстві – відсутність самостійності, в старості – фізичні обмеження, зниження доходів, погіршення здоров'я); 2) законодавство по-різному визначає вікові статуси людини (діти не володіють повною дієздатністю, що збільшує їх соціальну безпеку та водночас робить їх вразливими до ризиків, пов'язаних із відношенням до них старших; молодь володіє різними гарантіями на ринку праці; особи пенсійного віку мають право на пенсію та інші пільги або отримують відповідну соціальну допомогу); 3) кожен віковий

період характеризується особливими ризиками виникнення залежної поведінки (діти – часто через соціальне оточення та насильства в сім'ї, молодь – через часте ризикове прагнення до експериментів, а також в силу перебування в особливій стресовій обстановці, а літні особи – через відчуття самотності, депресії та ін.).

Отже, до відповідних ризиків можна віднести такі підгрупи ризикових ситуацій (обставин):

1) *соціальні ризики дітей*: а) алкогольна, наркотична, гральна залежність дітей переважно в підлітковому віці (як правило, у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку безпосередня залежна поведінка в класичній формі зустрічається рідше, проте, починаючи з 12 років, тобто початком підліткового періоду, вже спостерігаються перші експерименти з психоактивними речовинами або ж азартними іграми офлайн-формату); б) ризики фізичного та психологічного насильства, експлуатації (зокрема домашнє насильство, сексуальне насильство, булінг у школі, залучення до злочинної діяльності); в) ризик «випадання» із системи освіти (особливо у дітей з малозабезпечених або дисфункціональних сімей); г) соціальне сирітство (явище, яким описується ризиковий стан буття, коли дитина позбавлена батьківського піклування в силу того, що батьки не можуть або не хочуть виконувати батьківські обов'язки, зокрема, тому, що самі страждають від залежностей) [див., напр.: 47; 70; 312; 324, с. 289-290].

Таким чином, особливим для цієї групи ризиків можна вважати те, що дитина насамперед перебуває в залежному становищі, адже повністю (переважно) залежить від батьків, опікунів, педагогів. Якщо ж указані особи недобросовісно виконують відповідну соціальну роль, дитина опиняється в соціально несприятливому середовищі, яке характеризується високим рівнем соціальної вразливості. Важливість цього складно переоцінити, оскільки саме оточення дитини (сім'я, школа, коло однолітків) задає референтні зразки поведінки та її ціннісні орієнтації, якими вона буде користуватись у подальшому житті. Крім того, важливо враховувати й те, що діти (особливо

підлітки) схильні до імпульсивних вчинків, їм важче довгостроково прогнозувати наслідки своїх дій, а тому вони схильні до ризикової поведінки, ймовірність якої збільшується за відсутності належної (своєчасної, доступної, повноцінної) профілактики залежної та іншої деструктивної поведінки [див., напр.: 49; 72; 308; 328];

2) *соціальні ризики молоді*. Цей вік знаменує критичний період у житті індивіда, що супроводжується інтенсивними фізіологічними, емоційними та когнітивними змінами, будучи перехідним етапом до зрілого життя, характеризуючись при цьому обмеженістю життєвого досвіду, а також підвищеною вразливістю до деструктивних впливів соціального середовища. Важливо розуміти, що молодь, порівняно з іншими віковими групами, є найбільш схильною до впливу специфічних соціальних ризиків, які можуть мати як короткострокові, так і довгострокові наслідки. Крім того, вказані ризики не лише впливають на добробут і соціальне становище самих молодих людей, а й можуть мати відображення у житті та поведінці їхнього близького оточення. При цьому соціальні ризики молоді є потенційними і реальними загрозами їх добробуту, що детерміновані соціальним оточенням, соціальними інститутами, а також особистими відносинами та усталеними моделями поведінки молоді, яка часто є ризикованою. Водночас слід брати до уваги, що «соціальні ризики молоді мають складну соціально-правову природу та багатогранний соціально-правовий, економічний та культурний характер, що потребує аналізу їх ключових видів та способів впливу на соціальні перспективи молодих людей» [15, с. 202]. Враховуючи наявні наукові напрацювання учених, присвячені ризикам, з якими стикається сучасна молодь [див., напр.: 283; 284; 305; 307], доходимо думки, що ключовими ризиковими ситуаціями (обставинами) є: а) безробіття та неповна зайнятість; б) критична толерантність до зловживання алкоголем і психоактивними речовинами; в) проблеми психофізіологічного здоров'я; г) поширеність насильства в цифровому середовищі; г) ризикова поведінка, зокрема ризикова сексуальна поведінка, участь в радикальних політичних чи

радикальних релігійних рухах та ін.; д) толерантне (відверто прихильне) ставлення до кримінальної субкультури та залучення до злочинної діяльності; е) несправедливі (дискримінаційні) бар'єри в доступі до освіти. Таким чином, аналізуючи соціальні ризики, з якими стикається молодь, можна зробити висновок, що їх ступінь може як посилюватися, так і знижуватися під впливом ряду обставин дійсності, серед яких: рівень благополучності сімейних відносин, якість і доступність освіти, соціально-економічне становище особистості, а також можливість повноцінної реалізації соціальних прав, включаючи право на здоров'я, гідне житло, працю та інші важливі аспекти соціально безпечного буття сучасної людини. Не менш значущим фактором є й ефективність виконання соціальної функції як з боку держави, так і суспільства у цілому [15, с. 202-203];

3) *соціальні ризики передпенсійного віку*. Передпенсійний вік – це складний і відповідальний етап життя людини, протягом якого, по-перше, соціальні, економічні та психологічні зміни в життєдіяльності людини вступають в складну взаємодію, утворюючи набір ризикових ситуацій (обставин), з якими змушені стикатися особи, котрі знаходяться у соціальному стані перед виходом на пенсію, по-друге, одночасно збільшується соціальна вразливість індивіда перед зовнішніми загрозами його соціальної безпеки й знижуються можливості для їх подолання. У цьому контексті соціальні ризики передпенсійного віку являють собою ймовірність виникнення подій, що знижують якість життя індивіда, включаючи його соціальну інтеграцію та можливість задоволення базових потреб напередодні виходу на пенсію. До основних таких ризиків слід віднести, наприклад, наступні: а) ризик матеріального благополуччя (недостатність розміру пенсій, зміни економічних умов, які знижують достатність пенсії і передбачуваність майбутнього матеріального достатку, зокрема, у вигляді спроможності підтримувати належний стан здоров'я, продовжувати оплачувати оренду житла тощо); б) ризик професійної дискримінації (зокрема зниження доступності підвищення кваліфікації, збільшення ризику

звільнень або вимушеної часткової зайнятості, обмеження доступу до кар'єри і високооплачуваних посад); в) ризик зниження якості здоров'я, яке може також детермінуватися психоемоційним станом особи, що може виявлятися в стані соціальної ізоляції, непередбачуваності майбутнього, боязні втрати соціальних зв'язків та ін.;

4) *соціальні ризики пенсійного віку*. Пенсійний вік є етапом життя, який пов'язаний зі зміною ролі індивіда в соціальній структурі, істотним перерозподілом сфер його активної життєдіяльності та необхідністю адаптації до нових економічних і соціальних умов буття, які також характеризуються переходом від активної трудової діяльності до стану інституційної залежності насамперед від системи соціального захисту. В цілому соціальні ризики пенсійного віку можна визначити як сукупність загроз, обумовлених зниженням функціональних можливостей особи, трансформацією її соціально-правового статусу та збільшенням залежності її соціально-економічного благополуччя від ефективності функціонування системи соціального захисту [9, с. 169]. У зв'язку з цим слід зазначити, що соціальні ризики пенсійного віку пов'язуються не лише з біологічними процесами старіння людини, а й з достатністю врахування системою соціального захисту актуальних потреб і вікових особливостей життєдіяльності пенсіонерів у державі. З огляду на це вкажемо, що до основних соціальних ризиків пенсійного віку доцільно віднести: а) ризики матеріального благополуччя (зокрема невідповідність розмірів пенсійних виплат реальній вартості життя, хоча такі виплати часто становлять єдиний дохід пенсіонерів; нерівномірний розподіл пенсійних ресурсів залежно від професійного статусу, страхового стажу чи регіону проживання); б) ризики зниження рівня здоров'я та спроможності підтримки його якості (зростання витрат на лікування, що перевищують фінансові можливості більшості пенсіонерів; неможливість отримання якісних послуг з профілактики захворювань тощо) [див., напр.: 1; 173; 174; 268].

4. Соціальні ризики, обумовлені перебуванням в умовах, що характеризуються високою ймовірністю виникнення соціального ризику. Крім складних життєвих обставин, які завжди характеризуються соціальними ризиками, слід також звернути увагу на існування життєвих умов, які часто пов'язуються з виконанням особою важливої соціальної ролі, що також може спричинити соціальні ризики. У цьому контексті йдеться про умови (стани) буття людини, що можуть призвести до виникнення ризикованого стану, насамперед трансформуватись у складні життєві обставини тоді, коли не буде забезпечено належний рівень соціальної безпеки людини, котра перебуває у відповідних умовах (станах). Отже, можемо виокремити наступні підгрупи соціальних ризиків:

1) соціальні ризики материнства (батьківства). Материнство, а також батьківство являють собою складний комплекс соціальних, економічних, психологічних і медичних обставин життєдіяльності, в яких батьки нерідко стикаються з підвищеною соціальною вразливістю. Тому без належної системи соціального захисту дані обставини можуть призвести до критичних наслідків для здоров'я, благополуччя та соціального статусу як самих батьків, так і їхніх дітей. Загалом до основних соціальних ризиків, з якими стикаються вагітні жінки, матері та батьки, слід віднести: а) ризики фінансової нестабільності (вагітність і догляд за дитиною обумовлюють зростання витрат, пов'язаних з медичним супроводом вагітності, витратами на дитячі продукти і товари, а також послуги для підтримки базових потреб дитини); б) ризики недоступності системи охорони здоров'я для вагітних жінок, молодих матерів (дефіцит медичних фахівців, територіальна віддаленість медичних установ, високі ціни на медичні послуги та препарати); в) ризики забезпечення балансу між роботою та особистим життям (батьківство часто вимагає значної тимчасової та емоційної залученості, що ускладнює поєднання роботи і сімейного життя, проте батьки часто стикаються з необхідністю вибору між реалізацією права на працю та кар'єру та доглядом за дитиною, що іноді є причиною зупинення

професійного розвитку, вигорання, втрати чи зниження доходу, виникнення конфліктних ситуацій всередині сім'ї); г) ризики зниження рівня психічного здоров'я (вагітність, пологи та догляд за дитиною супроводжуються емоційним навантаженням, що додатково обтяжується післяпологовою депресією); г) ризики соціальної ізоляції (через виконання постійних обов'язків по догляду за дитиною батьки (як правило, це матері в декретній відпустці) можуть втрачати контакти з друзями, колегами і родичами); д) ризики зростання напруги у відносинах і розпаду сім'ї (догляд за маленькими дітьми вимагає високого рівня узгодження дій між партнерами, а тому при відсутності взаєморозуміння і підтримки нерідко виникають конфлікти, що ведуть до дестабілізації сімейних відносин, до розпаду сім'ї, в результаті чого мати в подальшому сама займається вихованням дитини) [див., напр.: 120; 246; 251; 253];

2) соціальні ризики забезпечення гендерної рівності, що обумовлені різними проявами гендерної дискримінації. Ці ризики детермінуються низкою обставин, серед яких ключовими є [див., напр.: 16; 21; 59]: а) стигматизація за ознакою статі, що створює ситуацію соціального ризику, яка виникає, коли окремі особи (групи осіб), які належать до певної статі, стають об'єктами маргіналізації або соціального виключення, що може бути пов'язано з їхніми гендерними характеристиками (наприклад, вагітність, реалізація права на планування сім'ї, відмова від шлюбу) або поведінкою та переконаннями (зокрема підтримка феміністичних поглядів), які суспільство чи окремі організації вважають неприйнятними; б) гендерно мотивоване обмеження доступу до освіти, що виявляється у відмові особі (групі осіб) у рівному доступі до освітніх послуг на підставі статі, що є ризиком, який має тривалі негативні наслідки, адже жертви такого обмеження позбавляються можливості здобути необхідні знання та навички, які є критично важливими для участі в економічному, соціальному та політичному житті, а тому це перешкоджає особистому розвитку, обмежує можливості працевлаштування та реалізації трудового потенціалу, що зменшує внесок жертв дискримінації у

суспільний і економічний розвиток, культивуючи несправедливі стереотипи про чоловіків та жінок [16, с. 72-73]; в) умови обмеженого представництва осіб певної статі в керівництві підприємств, установ чи організацій, а також у політичному житті суспільства та держави, що створює соціально ризиковану ситуацію, яка має значний негативний вплив на соціальну безпеку як чоловіків, так і жінок, серед яких: відсутність або обмежена інклюзивність політики (вона стає нерівноцінною і не відповідає потребам різних соціальних груп, що сприяє поглибленню нерівності та створює соціальну напругу); зниження здатності суспільства вирішувати складні соціальні проблеми; підтримка життєздатності гендерних стереотипів (сприяє закріпленню упереджень щодо ролей і можливостей чоловіків і жінок, що може слугувати основою для формування суб'єктивної сторони проявів гендерно обумовленого насильства, сексуальних домагань та ін.); г) умови економічного неблагополуччя, зумовленого гендерним упередженням, що є соціально ризиковою ситуацією, яка виникає тоді, коли особи певної статі (найчастіше це жінки) стикаються із нерівністю в оплаті праці, обмеженим доступом до працевлаштування, трудовою експлуатацією або ускладненнями у здійсненні самостійної підприємницької діяльності, у результаті чого вразливі (дискриміновані) групи часто залишаються у замкненому колі нестачі ресурсів, низькооплачуваної роботи та обмеженого доступу до кар'єрного розвитку; г) умови фактичної допустимості здійснення гендерно мотивованого насильства, якими є обставини, що виникають тоді, коли частина суспільства під впливом гендерних стереотипів та упереджень формує середовище, в якому насильство на основі статі сприймається як припустиме, а в окремих випадках навіть виправдане, що в цілому створює ґрунт для вкорінення культури насильства (насамперед щодо осіб протилежної статі), очевидними проявами якої є сексуальні домагання, примус до статевого акту, а також акти зґвалтування, включаючи випадки, коли такі злочини відбуваються у межах сімейних відносин (наприклад, зґвалтування дружин їхніми чоловіками) та ін. [16, с. 74]. Отже, слід

наголосити на тому, що критичний аналіз соціально ризикових ситуацій, зумовлених гендерною дискримінацією, підтверджує наступне: по-перше, ця дискримінація є складним і протиправним соціальним явищем, яке виникає за наявності сприятливого середовища, що допускає або виправдовує дискримінаційні практики; по-друге, існування та поширення практик гендерної дискримінації, зумовлених соціальною небезпекою, посилює шкідливість таких умов, збільшуючи спектр соціальних ризиків і загострюючи вже наявні загрози;

3) соціальні ризики у сфері праці. Сфера праці відіграє визначальну роль у житті працездатної людини та суспільства, забезпечуючи матеріальну основу для повноцінного соціального життя, можливості для самореалізації. Водночас вона є джерелом серйозних соціальних ризиків, які виникають переважно тоді, коли роботодавцем не дотримуються гарантії гідної праці. Соціальна ризикованість у сфері праці обумовлена цілим рядом факторів, а саме: а) структурними особливостями ринку праці (брак робочих місць, високий рівень конкуренції, втрата актуальності професії, негідні умови праці, які, зокрема, обумовлюють прекаризацію працівника); б) недоліками нормативно-правового та інституційно-організаційного забезпечення сфери праці та зайнятості (прогалини в трудовому законодавстві та в законодавстві про зайнятість, формальне дотримання прав працівників, відсутність норм, які сприяють реальному забезпеченню соціально захищеного становища працівника у сфері праці та зайнятості, недостатність контролю та нагляду в означеній сфері) [116, с. 209; 155, с. 125]; в) економічні кризові явища, а також глобальні виклики, які відображаються на становищі працівника (рецесії, пандемії, технологічні зрушення, кліматичні зміни, міграційні процеси); г) низький рівень організаційної культури на підприємствах та ін. Таким чином, можемо дійти висновку, що соціальні ризики у сфері праці – це потенційні несприятливі наслідки (ситуації, обставини), які виникають у трудових і пов'язаних з ними відносинах і можуть різко знизити рівень соціальної безпеки, соціально-економічного благополуччя та рівність

можливостей для всіх учасників трудового процесу або ж окремих груп працездатних громадян (наприклад, молоді, жінок, державних службовців, прокурорів, працівників критичної інфраструктури). До основних таких соціальних ризиків, беручи до уваги актуальні напрацювання учених з цього питання [див., напр.: 34; 144; 149; 151; 167; 233; 238], можемо віднести наступні ризикові ситуації (обставини дійсності): а) ризики трудової експлуатації, рабства, іншого підневільного стану (недобросовісні роботодавці можуть примушувати працівників працювати в небезпечних або принизливих умовах, платити заробітну плату нижче встановленого мінімуму або зовсім позбавляти їх оплати, утримуючи в стані залежності); б) ризики негідної роботи (наявність на ринку значної частки вакансій, в яких пропонується несправедлива оплата праці, недостатньо безпечні і здорові умови праці, відсутність достатнього захисту від дискримінації і можливості кар'єрного розвитку працівника), а перш за все – нестабільних трудових відносин (тимчасова робота, аутсорсинг персоналу, непередбачуваний графік роботи, відсутність соціальних гарантій і страхування тощо); в) ризики відсутності роботи або зайнятості на умовах, що не забезпечують повноцінний трудовий дохід; г) ризики насильства та дискримінації на робочому місці (фізичне, психологічне або економічне насильство з боку роботодавця, колег по роботі та клієнтів); г) професійні ризики і нещасні випадки на виробництві (травми, захворювання, шкідливі і небезпечні виробничі фактори, що підвищують рівень інвалідизації працівника); д) ризики недотримання балансу між роботою та особистим життям (надмірне навантаження, виконання трудових обов'язків після закінчення зміни, відсутність гнучкого графіка роботи; це призводить до того, що у людей не залишається часу на повноцінний відпочинок, сімейні відносини, соціальні контакти, а також особистісний розвиток).

Підводячи підсумок викладеного, зазначимо, що соціальні ризики є специфічним різновидом ризиків. Вони характеризуються елементом невизначеності та виникають у контексті ситуацій, що потребують прийняття

рішень за умов критичної невизначеності майбутнього. Такі ризики охоплюють як небажані події чи дії, так і ймовірність їх виникнення, що викликає необхідність ґрунтовного аналізу їхньої сутності та впливу на соціальну безпеку як окремої особистості (групи осіб), так і держави загалом. Водночас слід зауважити, що соціальним ризикам властиві унікальні характеристики, обумовлені їхнім соціально-правовим змістом, що виокремлює їх серед інших типів ризиків. Насамперед слід наголосити на тому, що ці ризики формуються під впливом багатofакторних процесів, які включають як внутрішні, так і зовнішні детермінанти утворення ризикових ситуацій (обставин дійсності), що у значній мірі ускладнює їхнє прогнозування та управління ними, роблячи соціальні ризики складним і динамічним явищем, спроможним створювати тяжкі соціально-правові наслідки. З огляду на те, що соціальні ризики є стійкими системними компонентами соціально-правової дійсності, вони вимагають постійного моніторингу та критичного аналізу, що дозволить своєчасно розробляти й реалізовувати заходи щодо запобігання виникненню цих ризиків або мінімізації їх негативного впливу [17, с. 15-16].

Вказане є важливим, адже аналіз різних типів соціальних ризиків (у наведеній комплексній класифікації соціальних ризиків не охоплено абсолютно усі типи ризиків, беручи до уваги широту переліку таких ризиків, зокрема ризиків глобального характеру, серед яких: геополітичні ризики, кліматичні (екологічні) та ін. ризики) свідчить, що соціальні ризики глибоко інтегровані у структури суспільства та механізми його функціонування, що також демонструє необхідність включення управління соціальними ризиками до загальної системи соціального управління та планування заходів із забезпечення соціальної безпеки держави в результаті дії юридичного механізму соціального захисту.

1.3 Сутність юридичного механізму соціального захисту та його зв'язок із соціальним ризиком

Категорія «юридичний механізм» відіграє важливу теоретичну та практичну роль не лише у загальній теорії права, але й у спеціалізованих галузях юридичної науки, таких як право соціального забезпечення, трудове право, адміністративне право та інші [13, с. 190]. Проте, попри значну поширеність цього поняття у спеціалізованій юридичній літературі [див., напр.: 6; 48; 69; 126; 236], слід констатувати, що в наукових колах досі не було досягнуто його системного та всебічного теоретико-практичного обґрунтування. При цьому варто зазначити, що спроби визначення цієї категорії [див., напр.: 44, с. 59; 260, с. 517-518] уже мали місце, однак і наразі це поняття залишається недостатньо розробленим і потребує подальшого наукового опрацювання, що є завданням, яке слід виконати з метою з'ясування актуального сутнісного змісту юридичного механізму соціального захисту та встановлення зв'язку цього правового механізму із таким явищем як соціальний ризик.

Осмислюючи загалом проблему складності визначення змісту поняття «юридичний механізм», зауважимо, що вона насамперед пояснюється двома ключовими обставинами. По-перше, означена теоретико-практична проблема пов'язується з відсутністю чіткості (з розмитістю) меж у тлумаченні юридичного механізму (у результаті наявності різноманітних інтерпретаційних підходів та наукових гіпотез щодо сутності юридичного механізму). Також вказане обумовлено тим фактом, що поняття «юридичний механізм» є юридичною конструкцією, яка порівняно недавно була введена у категоріально-понятійний апарат юридичної науки. По-друге, зазначена ситуація існує тому, що дослідження сутнісного змісту юридичного механізму переважно обмежене окресленням лише ознак даної правової категорії, які не є загальними, адже виокремлюються в контексті певного галузевого (інституційного) юридичного механізму.

Водночас слід наголосити на тому, що юридичний механізм за своєю природою втілює функціональну характеристику права, що складається з сукупності правових засобів і способів, необхідних для досягнення відповідних завдань, які виконуються в межах відповідних юридичних процедур. Через це проблематика недостатнього дослідження цієї юридичної конструкції набуває особливого значення в контексті критичного аналізу спеціальних (галузевих та інституційних) юридичних механізмів, які окреслюють різні системи правової дійсності та все частіше використовуються в науково-термінологічному обігу. Серед таких систем особливої уваги заслуговують ті, що стосуються питань національної безпеки, яка є надзвичайно актуальною проблемою, особливо в умовах триваючої війни. При цьому науковці наразі приділяють найменшу увагу питанням соціальної безпеки населення та її комплексному забезпеченню в рамках дії відповідного юридичного механізму. Таким чином, дослідження особливостей юридичного механізму соціального захисту, а також його зв'язку з таким феноменом як соціальний ризик неможливе без попереднього з'ясування сутнісного змісту юридичного механізму загалом та юридичного механізму соціального захисту зокрема.

Щонайперше слід зазначити, що у наявних наукових дослідженнях поняття «юридичний механізм» і «правовий механізм» нерідко використовуються як синоніми. Однак ці терміни не є повністю тотожними як у своїй формі, так і в контексті їх змісту. Вказане пояснимо тією обставиною, що в дійсності юридичний механізм являє собою юридичну конструкцію, яка теоретично визначає сукупність складових елементів правової дійсності у її статичному та/або динамічному вияві. Проте означені елементи можуть мати загальноправове, галузеве, міжгалузеве або інституційне значення. Водночас правовий механізм постає юридичним механізмом, який перебуває в «ідеальному стані», відповідаючи усім вимогам правопорядку, тому він є невід'ємною, органічною частиною правопорядку, що втілює ідеальну модель, яка слугує орієнтиром для

досягнення мети й завдань права. Отже, на відміну від правового механізму, юридичний механізм є фактичною моделлю, яка може мати недоліки чи проблеми, що обмежують її здатність у повній мірі відобразити та реалізовувати мету права [13, с. 190]. Таким чином, у контексті правової інженерії слід виходити з того, що існуючий юридичний механізм потребує вдосконалення крізь призму характеристик правового механізму (процес удосконалення має бути спрямований на приведення цього механізму до ідеального стану, в результаті чого він перетвориться на правовий механізм, здатний ефективно забезпечувати реалізацію норм права та підтримання правопорядку).

Виходячи із окресленої логіки, можемо помітити сплутаність підходів до тлумачення понять «правовий механізм» та «юридичний механізм» (також особливих типів таких механізмів, серед яких, наприклад, механізм правового регулювання), які в цілому ускладнюють процес становлення наукової думки про спеціальні юридичні механізми та правові механізми. Зокрема А.В. Борейко вважає, що юридичний механізм (фактично йдеться про поняття «правовий механізм») слід тлумачити як систему правових засобів, що у сукупності забезпечують правове регулювання суспільних відносин [44, с. 59]. Однак наведений підхід є певною мірою спірним, оскільки в цьому контексті юридичний механізм фактично прирівнюється до механізму правового регулювання. Водночас механізм правового регулювання слід розглядати як різновид юридичного механізму, що спрямований на упорядкування суспільних відносин (процесів) через застосування правових засобів, що на практиці відбувається у нормативно-правовій формі в межах нормотворчої (правотворчої) діяльності відповідних суб'єктів права, наділених правотворчими повноваженнями у цій сфері. Варто також зазначити, що окремі елементи механізму правового регулювання мають вплив на суспільні відносини, які набувають юридичного значення. Унаслідок цього вони сприяють впорядкуванню таких відносин у межах правової системи. Таким чином, механізм правового регулювання є

лише одним із видів юридичних механізмів, який, хоч і відіграє важливу роль у регулюванні суспільних відносин, не охоплює всю багатогранність юридичних механізмів у цілому [13, с. 190-191], що додатково підкреслює необхідність чіткого розмежування понять «юридичний механізм» і «механізм правового регулювання» задля мінімізації ризику їхнього невинного ототожнення як у теорії, так і на практиці.

Схожу позицію щодо сутності юридичного механізму висловлює Д.В. Цвірюк, аналізуючи зміст спеціально-юридичного механізму. На думку науковця, означений механізм являє собою сукупність методів і способів впливу на суспільні відносини, адже кожний механізм включає складові, що у своїй єдності спрямовані на досягнення поставленої мети [260, с. 517-518]. Проте, критично оцінюючи цей підхід, зробимо кілька застережень. По-перше, юридичний механізм не може обмежуватися лише методами та способами впливу. Такий механізм є значно складнішою конструкцією, яка включає не лише засоби впливу, але й такі елементи, як нормативна база, інституційна структура, процедурні аспекти та соціально-правові передумови, що забезпечують ефективність його функціонування. По-друге, визначення поняття «юридичний механізм» через перелічування його складових елементів не відповідає вимогам зваженого методологічного підходу. Такий підхід залишає відкритим питання сутності юридичного механізму, адже опис окремих елементів не дає цілісного наукового розуміння того, що саме слід розуміти під цим терміном. Отже, з огляду на вказане, наголосимо, що дефініція юридичного механізму в цілому повинна бути побудована таким чином, щоб відображати не стільки перелік його складових, скільки чітко визначати його функціональну природу, завдання та місце у системі правопорядку.

На вказані обставини розкриття змісту механізму звертає увагу й українська вчена О.А. Дяченко. У своїх дослідженнях вона акцентує увагу на специфіці правового механізму реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин, трактуючи його як юридичну конструкцію, покликану

створювати сприятливі умови для реалізації трудових прав зазначеного кола осіб. У широкому значенні цей механізм охоплює комплекс правових засобів та способів впливу, спрямованих на конкретних суб'єктів, які несуть позитивну відповідальність за забезпечення таких прав [87, с. 94]. Деталізуючи сутність цієї юридичної конструкції, О.А. Дяченко визначає її як логічно впорядкований, послідовний і цілісний порядок, закріплений конституційно-правовими нормами та гарантіями, спрямований на забезпечення рівних можливостей, належних умов і рівня добробуту для кожної особи. Водночас він охоплює: по-перше, реалізацію, охорону та захист суспільних відносин, пов'язаних із реалізацією особистих конституційно-соціальних прав громадян; по-друге, застосування державного примусу, що використовується у випадках невиконання зобов'язань чи порушення встановлених заборон у відповідній сфері [87, с. 96]. Відтак, з точки зору методології, аналіз запропонованого підходу О.А. Дяченко дозволяє виокремити такі ключові риси цього механізму: 1) його цілісність і послідовність, що забезпечує узгодженість між окремими елементами механізму; 2) охоплення як правових засобів, так і способів впливу, що створюють умови для ефективного функціонування механізму; 3) орієнтація на соціальні права громадян, яка забезпечує досягнення рівності та соціальної справедливості у сфері трудових та пов'язаних із ними відносин (вказане має значення для забезпечення належного рівня соціальної безпеки особи [95]).

Особливої уваги в контексті, що розглядається, заслуговує і той факт, що юридичний механізм може бути розкритий у двох формах свого вияву – статичній і динамічній. Цю особливість підкреслює В.В. Сова, яка у контексті трудово-правового аналізу механізму правового регулювання створення та використання об'єктів інтелектуальної власності зазначає, що статична форма юридичного механізму об'єктивується як сукупність взаємопов'язаних елементів. Серед них можна виокремити правові інструменти, методи та форми їх застосування, які забезпечують

упорядкування та стандартизацію статусу суб'єктів відповідних правовідносин, а також створюють умови для соціально-безпечної реалізації їхнього правового статусу. Натомість динамічний вияв юридичного механізму, згідно з осмисленням В.В. Сови, постає у вигляді цілісного процесу. У цьому процесі здійснюється моделювання, створення нових норм права, а також зміна чи припинення дії вже існуючих норм законодавства. У динамічній формі юридичний механізм спрямований на регламентацію правового статусу суб'єктів та умов, за яких створюються і використовуються об'єкти інтелектуальної власності [248, с. 130]. Таким чином, статична форма юридичного механізму відображає його структурну організацію, що фокусується на правових інструментах і методах, які є основою для упорядкування правовідносин. Динамічна ж форма розкриває функціональну складову механізму, що забезпечує розвиток правового регулювання через комплекс дій з приводу вдосконалення нормативної бази взаємодії суб'єктів права у відповідній сфері.

Викладене загалом дозволяє сформулювати такі проміжні висновки:

1) *юридичний механізм соціального захисту* у широкому розумінні являє собою врегульований нормами законодавства комплекс інструментів, способів і методів їх застосування, використання яких створює необхідні соціально безпечні умови для життя та співіснування людей за рахунок забезпечення їх соціального захисту, якщо на це існують відповідні підстави та умови;

2) комплексний підхід В.В. Сови [248, с. 130] до розуміння юридичного механізму може бути використаний як основа для подальшої концептуалізації юридичного механізму соціального захисту. Окреслений підхід також є корисним для аналізу взаємозв'язку між цією юридичною конструкцією та соціальними ризиками, які вона покликана нейтралізувати чи мінімізувати;

3) комплексне осмислення поняття «юридичний механізм соціального захисту» вимагає уточнення змісту поняття «соціальний захист», яке є

ключовим елементом даної соціально-правової конструкції [13, с. 192]. Розуміння сутності соціального захисту дозволить більш чітко визначити структуру, функції та призначення юридичного механізму, а також його роль у забезпеченні соціальної безпеки шляхом осмислення зв'язку цього механізму із таким феноменом, як соціальний ризик. У цілому ж важливість уточненого розуміння поняття «соціальний захист» обумовлена наступним:

а) предметом цього дисертаційного дослідження, адже антагоністичним феноменом соціальному захисту власне і є соціальний ризик. Отже, вже на етапі теоретичного осмислення змісту соціального захисту ми зможемо окреслити певні логічні зв'язки між соціальним ризиком і юридичним механізмом соціального захисту;

б) дослідження юридичного механізму соціального захисту повинно відбуватися в контексті теоретико-правового розуміння соціального захисту, адже будь-які неточності та зміни в концептуальному розумінні соціального захисту обов'язково вплинуть на теоретичне та практичне розуміння відповідного юридичного механізму.

Аналізуючи підходи науковців до тлумачення сутнісного змісту поняття «соціальний захист» [див., напр.: 45, с. 21; 73, с. 79; 89, с. 13; 94, с. 331; 259, с. 8], зробимо висновок, що *соціальний захист* у загальному розумінні являє собою комплекс конкретних цілеспрямованих заходів, здійснюваних державою та суб'єктами громадянського суспільства, що мають переважно правовий, економічний та соціальний характер і спрямовані на забезпечення та підтримку соціальної захищеності найбільш уразливих верств громадян або окремих соціальних груп населення. До таких груп можуть належати, зокрема, працівники конкретної сфери діяльності, працівники певного підприємства та ін. Отже, соціальний захист є системою дій, яка покликана мінімізувати соціальні ризики, гарантувати базовий рівень безпеки та створювати умови соціально захищеного буття кожного громадянина.

Водночас слід зауважити, що аналіз наявної наукової літератури дозволяє осмислювати соціальний захист як багатоаспектне соціально-правове явище, що охоплює три ключові виміри:

1) комплекс суб'єктів соціального захисту, яким охоплюється сукупність органів публічної служби та їх посадових осіб, а також суб'єктів громадянського суспільства та інших організацій, які зобов'язані здійснювати соціальний захист. Вказані суб'єкти функціонують на різних рівнях, а саме на: національному; місцевому (регіональному чи муніципальному); організаційному (насамперед на підприємствах, в установах, організаціях). Діяльність вказаних суб'єктів спрямована на допомогу та підтримку фізичних осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах і не спроможні самотійним чином запобігти впливу або усунути негативні наслідки соціальних ризиків;

2) діяльність суб'єктів соціального захисту, а саме сукупність конкретних дій і заходів, спрямованих на виконання завдань, пов'язаних із забезпеченням соціального захисту, що може включати розробку політики у сфері забезпечення функціонування системи соціального захисту, надання матеріальної допомоги, організації дії системи надання соціальних послуг, усунення перешкод для реалізації соціальних прав та забезпечення законних інтересів у соціальній сфері тощо;

3) результат діяльності у сфері соціального захисту. Окреслений вимір відображає досягнення умов соціальної безпеки на індивідуальному, груповому та загальносоціальному рівнях. При цьому основні аспекти вказаного результату включають: по-перше, попередження виникнення нових або посилення існуючих соціальних ризиків; по-друге, усунення виявлених соціальних ризиків, якщо це можливо; по-третє, мінімізацію негативних наслідків ризиків, які неможливо повністю усунути [14, с. 293].

Таким чином, соціальний захист у цілому можна розглядати як комплексну систему, що поєднує організаційно-правову інфраструктуру у сфері соціального захисту, практичну діяльність суб'єктів соціального

захисту та досягнення мети соціальної безпеки, спрямованої на попередження, усунення чи мінімізацію впливу соціальних ризиків. Зважаючи на це, доходимо думки, що аналіз загальної сутності соціального захисту як фундаментальної основи юридичного механізму соціального захисту дозволяє зробити попередній висновок про те, що *цей механізм має нерозривний зв'язок із соціальним ризиком* [12, с. 86; 14, с. 293], а саме як *соціально-правовим явищем, що насамперед виступає об'єктом впливу цього механізму, який у межах своєї дії спрямований на: по-перше, попередження соціальних ризиків, запобігаючи їх виникненню шляхом створення відповідних соціально безпечних умов існування; по-друге, усунення соціальних ризиків, якщо це є можливим у межах правових і організаційно-правових заходів соціально захисного характеру; по-третє, мінімізацію наслідків соціальних ризиків, які неможливо повністю усунути, через розробку та реалізацію механізмів підтримки й компенсації*. Отже, юридичний механізм соціального захисту виконує роль ефективного інструмента управління соціальними ризиками, забезпечуючи соціальну безпеку та стабільність як для окремих осіб, так і для суспільства в цілому, однак лише в тому разі, коли *взаємодія механізму та ризику буде нелінійною та взаємною, що вимагає того, аби вказаний механізм також враховував наступну обставину: його зміст та динаміка змін і дії має корелюватись соціальними ризиками, що виникають чи можуть виникнути у практичній дійсності*.

Таким чином, беручи до уваги те, що сутність юридичного механізму соціального захисту безпосереднім чином корелюється із сутністю самого соціального захисту та соціального ризику, доходимо висновку, що більш повне розуміння цього механізму, а також його зв'язок із соціальним ризиком можливе в результаті виокремлення та розгляду основних рис (ознак) зазначеного юридичного механізму (такого підходу дотримується й ряд інших учених, що можемо помітити, розглядаючи наукові розвідки, присвячені з'ясуванню сутності тих чи інших правових механізмів [див., напр.: 87, с. 94-96; 248, с. 128-130]).

Комплексний аналіз змісту соціального захисту як особливого соціально-правового феномена дозволяє визначити ключові риси юридичного механізму соціального захисту.

1. *Юридичний механізм соціального захисту функціонує у межах механізму реалізації публічної соціальної політики.* Юридичний механізм соціального захисту є невід'ємною складовою функціонування механізму реалізації публічної політики в соціальній сфері, адже питання соціального захисту посідає центральне місце у соціальній політиці, яка виступає стрижнем соціальної відповідальності держави [12, с. 87]. Ця відповідальність знаходить своє вираження у реалізації соціальної функції держави, що передбачає створення, розвиток і підтримку ефективного механізму соціального захисту. В означеному контексті соціальна політика держави є індикатором її реальної прихильності до правових і демократичних цінностей, а також до концептуальних ідей верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я найвищою соціальною цінністю [65, с. 281]. Вказане пояснимо тією обставиною, що соціальна політика визначається як сукупність заходів і дій, що здійснюються державою (в демократичному суспільстві – також іншими суб'єктами громадянського суспільства) та спрямовуються на вирішення соціальних проблем і підвищення добробуту людини та суспільства в цілому. Тобто для механізму, що розглядається, властивими є такі похідні ознаки, як *інструментальність у межах соціальної політики*, а також *доповнення соціальної політики та забезпечення її повноцінності*. Інструментальність юридичного механізму об'єктивується в тому, що соціальний захист, як нами вже зазначалось [14, с. 294], виконує дві ключові функції: по-перше, він є інструментом соціальної політики, який покликаний забезпечувати досягнення її цілей і завдань; по-друге, він є комплексною системою заходів, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості та підтримку осіб чи груп, які перебувають або можуть опинитися у складних життєвих обставинах. Що ж стосується такої похідної ознаки, як *доповнення соціальної політики та забезпечення її повноцінності*,

то в цьому контексті юридичний механізм соціального захисту доповнює соціальну політику, без якого остання не може вважатися повноцінною. Реалізація державою соціальної функції також втрачає свою ефективність без належного механізму соціального захисту. Цей механізм створює систему, яка гарантує усім громадянам доступ до основних соціальних послуг, матеріальної підтримки та інших форм допомоги, забезпечуючи належний рівень соціальної безпеки.

2. *Юридичний механізм соціального захисту є складною юридичною конструкцією, яка забезпечує формування та реалізацію заходів соціального захисту як особливого соціально-правового інституту, що спрямований на запобігання та протидію соціальним ризикам.* У цьому контексті соціальний захист розглядається як комплекс правових норм і заходів їх реалізації, які впливають на суб'єктів соціального права та умови їх життєдіяльності. Основною метою таких заходів є: по-перше, усунення існуючих соціальних проблем (соціальних ризиків і викликів); по-друге, попередження виникнення нових соціальних проблем або посилення негативного ефекту від уже існуючих. Серед іншого, повноважні суб'єкти, здійснюючи заходи соціального захисту, формують умови для доступної зайнятості, сприяють реалізації права на працю працездатними громадянами, у такий спосіб запобігаючи виникненню стійкого безробіття. Важливість цього завдання зумовлена тим, що тривале безробіття може призвести до зниження правосвідомості, розвитку нігілістичних поглядів та маргіналізації особи, аж до її інтеграції у структуру андеркласу [14, с. 294]. Водночас слід підкреслити, що соціальний захист як особливий соціально-правовий феномен не може об'єктивуватись (функціонувати) у практичній дійсності без відповідного комплексу форм, способів, методів забезпечення соціальної безпеки. Важливим елементом цього процесу є регламентовані законодавством закономірності взаємодії суб'єктів, які здійснюють запобігання та протидію соціальним ризикам. З огляду на це зазначимо, що для досягнення стану соціальної безпеки, тобто стану, за якого соціальні

ризиків або відсутні, або їхній негативний вплив компенсується, необхідним є ефективний юридичний механізм соціального захисту. При цьому дія цього механізму має бути гарантована державою в межах реалізації її соціальної функції, спрямованої на досягнення мети забезпечення соціальної безпеки населення.

3. *Юридичний механізм соціального захисту має як основну, так і похідну мету, які узгоджуються із завданнями соціального права України та концепцією соціального захисту.* У спеціальній науковій літературі справедливо зазначається, що «соціальне право» за своєю суттю не можна витлумачити як галузь права, що регулює соціальне співжиття, а так само – суспільне співіснування конкретного кола людей, адже тією чи іншою мірою цю функцію виконують усі галузі права. Враховуючи це, вчені доходять висновку, що соціальне право, по-перше, може бути інтерпретовано як частина права, що утворилася на соціальній ідеї – захисті вразливих верств населення. По-друге, соціальне право учені інтерпретують як право, яке існує поряд з приватним і публічним правом, хоча саме по собі соціальне право є галуззю права, яка заснована на приватноправових та публічно-правових засадах (подібно до трудового права). По-третє, соціальне право вчені розглядають як окрему галузь права, предметом якої є соціальні виплати та послуги [295, с. 2]. Тому можемо погодитися з тим, що соціальне право як галузь права виконує функцію втілення соціальних ідей, які є його фундаментом і межами. Його завдання у широкому сенсі полягають у: а) захисті осіб, які опинилися у складній життєвій ситуації (це спрямовано на те, щоб соціально вразлива людина могла подолати ці обставини і повернутися до повноцінного соціального життя); б) попередженні складних життєвих ситуацій для широкого кола осіб (це досягається через створення умов, що запобігають виникненню соціальних ризиків і гарантують соціальну стабільність) [156, с. 50; 168, с. 66; 295, с. 3-4]. З огляду на це зазначимо, що метою соціального захисту є формування умов соціально безпечного співжиття громадян, що ґрунтується на засадах соціальної

справедливості, соціальної відповідальності, а також соціальної солідарності. Відтак, осмислюючи мету соціального права, зазначимо, що вона спрямована на формування комплексу умов для соціально безпечного, а отже, й соціально справедливого співжиття громадян, що закономірним чином вимагає від усіх суб'єктів соціального права: уникати соціальних ризиків у своїй діяльності, наскільки це практично можливо; вчасно реагувати на наявні соціальні ризики; використовувати форми, методи та інструменти соціального захисту для забезпечення соціальної безпеки. Таким чином, *юридичний механізм виступає ключовим інструментом безпосередньої реалізації соціального права України, адже саме через цей механізм соціальне право втілюється у конкретні правові заходи, що забезпечують соціальну безпеку та соціальний захист громадян.*

Водночас слід зауважити, що комплексний аналіз мети соціального захисту вказує на її багатогранність і тісний зв'язок із загальною метою соціального права та функціонування відповідного юридичного механізму. У наукових дослідженнях це питання розглядається через призму соціальної безпеки, соціальної справедливості та створення ідеальних умов для життя і діяльності осіб, які потребують соціального захисту. Наприклад, В.В. Безусий розглядає соціальний захист як засіб досягнення соціальної безпеки, адже мета соціального захисту охоплює: забезпечення стану соціальної захищеності осіб, що опинилися у складній життєвій ситуації; створення умов, за яких особи можуть використовувати цей стан для розвитку та підвищення ефективності своєї діяльності, наприклад, у сфері публічного адміністрування [28, с. 40]. О.В. Павліченко, у свою чергу, розглядаючи зміст соціального захисту, робить акцент саме на соціальній безпеці та розвитку особистості в контексті мети і завдань такого типу захисту. Так, метою соціального захисту жінок-працівниць Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (далі – Держпродспоживслужби), на його думку, є досягнення в перспективі забезпечення соціально безпечного становища цих працівниць у

трудовому та позатрудовому житті, що закономірним чином включає насамперед: належну реалізацію життєво важливих інтересів у сфері праці та зайнятості; цілісний фізичний, культурний та інтелектуальний розвиток особистості; матеріальне забезпечення, яке є достатнім для гідного рівня життя [160, с. 65, 67-68]. Схожого підходу дотримується й Є.П. Омеляненко, яка розкриває зміст соціального захисту крізь призму змісту ідеальних умов соціального існування людини. Учена пропонує розглядати мету соціального захисту (на прикладі соціальної безпеки прокурорів), зводячи її до створення ідеальних умов соціальної безпеки, що характеризуються: гарантією людської гідності та рівності; захистом життя і здоров'я працівників та їхніх сімей; виключенням будь-якого неправомірного зовнішнього тиску на працівників або їхніх родичів; можливістю безпечного, продуктивного виконання професійних обов'язків [155, с. 121]. Таким чином, мета соціального захисту є ідеальним станом соціальної безпеки, який може бути досягнутий лише за умови функціонування відповідного юридичного механізму – механізму соціального захисту населення, який повинен бути органічною частиною правової системи, узгодженою з принципами права та побудованою на спеціальних і особливих засадах [155, с. 121] (більш детально це питання нами розкривається у підрозділі 2.1 дисертації). У цьому контексті юридичний механізм соціального захисту виступає ключовим інструментом досягнення мети соціального захисту, створюючи правові та організаційні умови, які забезпечують: по-перше, запобігання соціальним ризикам; по-друге, усунення їх негативних наслідків; по-третє, створення можливостей для реалізації соціально справедливого, безпечного і гідного життя. Отже, можемо дійти думки, що мета соціального захисту як об'єктивної соціально-правової діяльності є багатогранною (переслідує ряд пріоритетів у сфері дії соціального права України) та зосередженою на забезпеченні соціальної безпеки, яка досягається через ефективне функціонування юридичного механізму соціального захисту, що в цілому

узгоджується із сучасним юридичним осмисленням мети в цілому [61, с. 101-102] та тлумаченням мети юридичних конструкцій зокрема [63, с. 63].

Уточнивши зміст мети соціального права України, а також соціального захисту, можемо зробити висновок, що *основною метою юридичного механізму соціального захисту є забезпечення комплексного стану соціальної безпеки для всіх суб'єктів, які можуть зазнати (вже зазнали) негативного впливу від існуючих чи потенційних соціальних ризиків. Вона враховує такі ключові аспекти:*

1) *запобігання впливу соціальних ризиків* (відтак юридичний механізм соціального захисту має бути спрямований на виявлення та попередження ризиків, які можуть загрожувати соціальній безпеці осіб чи груп осіб);

2) *усунення чи мінімізація наслідків ризиків* (у випадках, коли уникнення соціальних ризиків неможливе, означений юридичний механізм повинен забезпечувати ефективні заходи для мінімізації їх негативного впливу, а також компенсації шкоди, завданої соціальним ризиком);

3) *врахування сучасних стандартів (норм) соціальної безпеки* (юридичний механізм, що розглядається, має функціонувати відповідно до актуальних правових, соціальних та етичних норм, які відповідають принципам правової та соціальної держави прогресивного типу європейської соціальної держави).

Проте соціальний захист, окрім своєї основної мети, може виконувати й похідну мету, що значною мірою впливає на розуміння змістовної структури мети юридичного механізму соціального захисту. Вказане пояснюється тим, що соціальний захист часто спрямований на формування соціально безпечних умов, які дають змогу суб'єктам права, до яких застосовуються заходи соціального захисту, належним чином виконувати соціально значущі завдання. Д.В. Маковський, розглядаючи мету соціального захисту, розкриває її в контексті ефективного функціонування державного механізму. Учений вказує на те, що ефективне соціальне забезпечення є важливою передумовою належного функціонування державного апарату та

його органів [133, с. 14], що демонструє взаємозв'язок між якісним соціальним захистом і здатністю державних структур виконувати свої функції (більш детально цей аспект нами розкривається у підрозділі 2.2 дисертації). На цю ж обставину звертає увагу й В.В. Безусий. Аналізуючи мету соціального захисту (на прикладі соціального захисту державних службовців), науковець доходить висновку, що такий захист: по-перше, має вагоме публічно-правове значення як інструмент підтримки професійних публічних службовців; по-друге, є необхідною умовою для ефективного функціонування системи публічної адміністрації України [30, с. 125]. Таким чином, крізь призму викладеного, наприклад, зазначимо, що соціальний захист багатодітних сімей створює необхідні передумови для того, щоб батьки, які належать до цієї категорії, могли повноцінно виконувати свою соціальну роль – батьківські обов'язки щодо забезпечення належного виховання та догляду за дітьми. Водночас соціальний захист безробітних осіб не лише усуває труднощі, пов'язані з неможливістю отримання соціальних благ у сфері праці та зайнятості, а й забезпечує доступ до комплексу соціальних благ, що поширюється також на членів сімей таких осіб [14, с. 295]. Іншими словами, соціальний захист виступає ключовим механізмом для подолання як безпосередніх труднощів, зумовлених соціально ризикованими умовами існування, так і опосередкованих проблем, які впливають на якість життя людини та її сім'ї.

Доходимо висновку, що *похідною метою юридичного механізму соціального захисту* є створення соціально безпечних умов, що враховують як існуючі, так і потенційні соціальні ризики для забезпечення:

1) *реалізації соціально значущої діяльності суб'єктами соціального права*, яка включає, серед іншого: а) виконання соціальної функції держави, зокрема шляхом забезпечення соціального захисту професійних публічних службовців та інших працівників органів публічної влади, що гарантує їхню здатність ефективно виконувати свої обов'язки (зокрема, й у сфері забезпечення соціальної безпеки); б) виконання особливих суспільних ролей,

таких як роль матері чи батька, які є ключовими для створення умов безпечного дитинства та гармонійного розвитку дітей;

2) *належного перебігу соціально значущих процесів і досягнення їхніх цілей*, що включає, наприклад: а) дотримання соціальних стандартів і норм у трудових відносинах, що, з одного боку, сприяє реалізації законних інтересів працівника у сфері праці та зайнятості, а з іншого – задовольняє інтереси роботодавця у сфері виробничих відносин; б) формування умов у кримінально-виконавчих відносинах, які сприяють виправленню засудженої особи, забезпечуючи при цьому її соціальну реінтеграцію та запобігання рецидивам.

Отже, аналіз основної та похідної мети юридичного механізму соціального захисту дозволяє дійти висновку, що цей механізм в цілому виконує функцію не лише запобігання соціальним ризикам, але й поступового та систематичного створення умов для реалізації соціальної функції держави щодо забезпечення гармонійного розвитку індивіда та суспільства, що можливо лише шляхом перебування у стані соціальної захищеності.

4. *Юридичний механізм соціального захисту виконує ряд завдань, які в своїй сукупності спрямовані на досягнення його основної мети.* Ці завдання тісно пов'язані із загальними завданнями держави, адже соціальний захист є невід'ємною складовою функціонування правової та соціальної держави. Одним із ключових таких завдань, як вважає Д.В. Маковський, є створення умов, за яких кожна працездатна особа має можливість забезпечувати себе і свою сім'ю гідною фінансово-матеріальною основою (трудовим доходом) через відплатну реалізацію в межах трудового договору свого трудового потенціалу [133, с. 42]. Крім того, до означених завдань входить і забезпечення гідної фінансово-матеріальної основи для осіб, які не можуть самостійно забезпечити себе чи свою сім'ю трудовим доходом через об'єктивні обставини, такі як стан здоров'я, похилий вік, інвалідність чи інші бар'єри до участі у трудовій діяльності. У цьому контексті держава має брати

на себе зобов'язання щодо надання соціальної допомоги і підтримки, а також реалізації реабілітаційних програм. Отже, завдання сучасної соціальної та правової держави гармонійним чином узгоджуються (принаймні мають узгоджуватись) із комплексом завдань сучасного юридичного механізму соціального захисту [див., напр.: 269, с. 68], що таким чином забезпечує реалізацію принципів соціальної справедливості, солідарності та підтримки соціально вразливих категорій населення, формуючи у відповідний спосіб базис для гармонійного функціонування суспільства в цілому.

Враховуючи викладене, зазначимо, що завдання юридичного механізму соціального захисту можна визначити як багатогранний комплекс заходів, які мають як *запобіжний*, так і *реактивний* характер. Зокрема, цей юридичний механізм [8]:

1) має забезпечувати мінімізацію соціальних ризиків. У цьому контексті йдеться про *запобіжні* завдання, спрямовані на виявлення детермінант ризиків, а також нейтралізацію потенційних ризиків ще на етапі їх виникнення. Такі завдання полягають у створенні умов, які запобігають реалізації ризиків через відповідні правові, організаційні та загальносоціальні механізми впливу;

2) передбачає ефективне реагування на вже існуючі ризики. *Реактивні* завдання спрямовані на оперативне усунення чи мінімізацію наслідків соціальних ризиків, що вже проявилися в об'єктивній дійсності, шляхом використання інструментів соціального захисту, таких як матеріальна допомога, соціальне забезпечення, реабілітаційні програми тощо.

Виконання окреслених завдань сприяє досягненню основної мети юридичного механізму соціального захисту, узгоджуючи його функціонування із завданнями соціального права України та загальними завданнями соціального захисту. Відтак, беручи до ваги викладене та аналізуючи наукові позиції щодо завдань соціального захисту [див., напр.: 24; 27; 141; 159; 249; 269], доходимо висновку, що в сучасних умовах завдання соціального захисту слід розглядати у двох основних аспектах –

запобіжному та реактивному, які конкретизуються в таких групах завдань *юридичного механізму соціального захисту*:

1) *формування умов для запобігання соціальним ризикам, а також своєчасного та пропорційного реагування на них*. Ця група завдань охоплює ряд напрямів соціально захисного впливу, серед яких ключовими є *упорядкування режиму соціального захисту, а також його інституційне забезпечення*. Ученими, котрими розглядалось завдання з упорядкування режиму соціального захисту, вказується, що воно передбачає: захист суб'єкта від негативного позаправового впливу; впорядкування процесу соціального захисту; осучаснення системи соціального захисту [269, с. 70]. Беручи до уваги цю позицію, зазначимо, що завдання з упорядкування режиму соціального захисту можна деталізувати таким чином [14, с. 295-296]:

а) закріплення та вдосконалення соціальних норм і стандартів. Цей процес повинен гарантувати їх незмінну якість і недопущення звуження змісту;

б) розробка стратегій і концепцій соціального захисту. Йдеться про створення нормативних документів, які визначатимуть стратегічні напрями розвитку соціального захисту, та програм реалізації цих документів із обов'язковим моніторингом і звітуванням відповідальних суб'єктів;

в) контроль якості правотворчої діяльності. Означений аспект соціально захисної діяльності держави та суспільства включає оцінку того, наскільки закони й інші нормативно-правові акти забезпечують реалізацію права на соціальний захист, а також дозволяють державі ефективно реалізувати соціальну функцію в частині соціального захисту населення;

г) моніторинг та осучаснення стандартів і норм. Передбачає адаптацію соціальних стандартів до актуальних соціальних викликів, зокрема в контексті інтеграції держави в європейську регіональну та глобальну спільноту;

г) удосконалення правового статусу суб'єктів соціального права. У цьому контексті йдеться про розширення прав і обов'язків у соціальній сфері,

що сприяє зниженню соціальних ризиків та підвищенню ефективності дії режиму соціального захисту населення;

д) оновлення форм, способів і методів соціального захисту, що в цілому дозволяє зробити відповідну систему більш адаптивною (гнучкою) до змін і викликів.

Додатково слід зауважити, що групою завдань, що розглядаються, також охоплюються *завдання з інституційного та організаційно-інституційного забезпечення соціального захисту*. Опрацьовуючи сутність цих завдань, зазначимо, що соціальний захист не може ефективно функціонувати лише на основі нормативно-правової бази, тому їх виконання передбачає, серед іншого [14, с. 296]:

а) формування інклюзивного суспільства, що забезпечує залучення всіх категорій населення до соціальних процесів, сприяючи їх інтеграції та культивуванню ідеї рівності;

б) фінансове забезпечення соціального захисту, яке включає планування видатків у державному та місцевих бюджетах, а також у бюджетах підприємств, установ і організацій для гарантування стабільності дії режиму соціального захисту населення (відповідної частини населення);

2) *запобігання соціальним ризикам, а також своєчасне та пропорційне реагування на них*. Цією групою охоплено ряд завдань, реалізація яких визначає ефективність такого правового феномена, як соціальний захист, а також соціальний ризик. Розглядаючи цю групу завдань, зауважимо, що хоча наявність якісного законодавства та розвинених інститутів соціального захисту є необхідною передумовою, їх самих недостатньо для забезпечення належного рівня соціальної безпеки громадян на всіх рівнях соціального буття. У зв'язку із цим, як ми вже зауважували, *«соціальний захист – це не лише інститути та процес, але й результат, який об'єктивується у такому фундаментальному соціально-правовому феномені, як соціальна безпека»* [14, с. 296]. При цьому вказаний результат можливий лише за умови

цілісного спрямування зусиль на виконання низки завдань соціально захисту, серед яких:

а) на локальному рівні – забезпечення виникнення, розвитку та припинення правовідносин у спосіб, що відповідає людській гідності, з урахуванням соціальної безпеки сторін цих відносин;

б) на загальному рівні – по-перше, реалізація програм соціального страхування, функціонування пенсійної системи, охорони здоров'я, освіти (зокрема професійного навчання та перепідготовки); по-друге, ресоціалізація осіб, які потребують повторної інтеграції до суспільства; по-третє, просування засад соціальної справедливості, рівності та солідарності; по-четверте, забезпечення дієвості правових механізмів для захисту та відновлення права на соціальний захист і задоволення законних інтересів у соціальній сфері.

Аналіз окреслених завдань свідчить про їхню взаємозалежність, що вимагає одночасної та комплексної реалізації для досягнення позитивного результату – формування мети створення та дії юридичного механізму соціального захисту [див., напр.: 269, с. 70]. У зв'язку із цим вказаний юридичний механізм має бути адаптивним і гнучким, здатним реагувати на мінливі соціальні умови, щоб забезпечити ефективність і досягнення соціально-економічної стабільності буття громадянина та суспільства. Водночас важливо, щоб цей механізм передбачав активну участь усіх зацікавлених сторін, включаючи органи публічної служби, приватний сектор, некомерційні організації та громадянське суспільство в цілому. У цьому контексті для його ефективного функціонування необхідно: по-перше, посилювати контроль і нагляд за виконанням соціальних програм; по-друге, забезпечувати доступність соціальних послуг для всіх категорій населення, які їх потребують; по-третє, постійно оновлювати законодавство про соціальний захист відповідно до актуальних потреб вразливих верств населення та соціальних ризиків, з якими вони стикаються.

5. *Юридичний механізм соціального захисту виконує комплекс функцій, які узгоджуються із функціями соціального захисту* [12]. При розгляді сутності юридичного механізму соціального захисту в контексті соціальних ризиків, як ми вже зазначали, не варто зводити сутність цієї конструкції до простого набору правових норм, що регулюють окремі аспекти соціальної допомоги, форм, способів і засобів соціального захисту, а також до суб'єктів соціального захисту. Аналізуючи сутність цього юридичного механізму, вкажемо, що, перш за все, слід мати на увазі те, що він: формується у відповідь на існуючі та потенційні соціальні ризики; орієнтується на комплексне вирішення завдань соціального захисту в умовах безперервно мінливого соціально-економічного, політичного, культурного та іншого середовища, що позначається на соціальній безпеці держави, обумовлюючи складні життєві обставини для громадянина й окремих верств населення. Отже, найважливішою характеристикою цього механізму є те, які саме функції він виконує. До таких функцій можемо віднести наступні:

а) *превентивну* функцію, яка наразі є ключовою функцією цього юридичного механізму, адже попереджати або ж істотно знижувати імовірність настання такого ризику, а також трансформації допустимого соціального ризику в неприпустимий – це одне з основних завдань зазначеного механізму;

б) *захисну* функцію, що проявляється у безпосередній «охороні» людини або групи людей від тих негативних наслідків соціальних ризиків, які вже настали (втрата доходу, загроза виселення, дисфункція сім'ї тощо) [12, с. 88], об'єктивуючись у наданні соціально вразливим громадянам гарантій (допомог, компенсацій, медичної допомоги та ін.) і, якщо в цьому є необхідність, в механізмах примусового виконання цих гарантій (судовий захист, відповідні адміністративні правозахисні процедури);

в) *відновлювальну (реабілітаційну)* функцію, яка передбачає, що юридичний механізм соціального захисту сприяє відновленню (або реабілітації) становища (або стану) людини, котра зазнала (або несе)

соціальні, економічні, психологічні або ж інші втрати внаслідок несприятливих життєвих обставин (наприклад, втрата роботи або працездатності) чи ризикових обставин виконання соціальної функції (наприклад, шкода та інші втрати, обумовлені роботою на об'єктах критичної інфраструктури, яка віднесена до шкідливої чи небезпечної роботи).

6. *Безпосередня дія юридичного механізму соціального захисту об'єктивується за наявності для цього належних підстав і умов.* У контексті соціального захисту означеними підставами є:

1) *фактичні* підстави, які полягають в тому, що у особи (чи групи осіб) у дійсності виникли обставини, які в контексті норм законодавства про соціальне забезпечення можуть тлумачитись в якості соціального ризику – складної життєвої ситуації, що вимагає соціального захисту (наприклад, інвалідність, втрата годувальника, безробіття, стан соціального неблагополуччя тощо);

2) *нормативні* підстави, суть яких зводиться до наявності в чинному законодавстві норми, яка покладає на суб'єкта соціального захисту захищати суб'єкта, який опинився в конкретних складних життєвих обставинах дійсності;

3) *процедурно-процесуальні* підстави, що зводяться до наявності чинного рішення (безпосереднього суб'єкта соціального захисту та/або іншого органу захисту та забезпечення реалізації прав людини) про реалізацію конкретних заходів (виплата допомоги, призначення пенсії, надання соціального житла, послуг з реабілітації тощо), яке стосується відповідної особи, котра опинилася в стані соціальної вразливості.

При цьому основними *умовами* дії юридичного механізму соціального захисту слід назвати: по-перше, наявність нормативно-правового та інституційно-правового (включно з організаційним, ресурсним та ін.) забезпечення дії механізму; по-друге, об'єктивна доступність соціальних благ, які об'єктивуються в процесі дії зазначеного юридичного механізму; по-третє, наявність контролю та нагляду у сфері забезпечення дії

юридичного механізму соціального захисту; по-четверте, поінформованість та належний рівень правової грамотності населення, а щонайперше – верств населення, які знаходяться чи можуть опинитися у складних життєвих обставинах.

Таким чином, ключовими рисами цього юридичного механізму є те, що зазначена юридична конструкція: по-перше, має соціально-правовий характер, адже насамперед ґрунтується на нормах чинного законодавства про соціальне забезпечення та відповідних міжнародно-правових стандартах у сфері забезпечення соціальної безпеки; по-друге, є цілеспрямованою конструкцією, оскільки вказаний механізм цілісно орієнтований на досягнення конкретної мети – формування умов, за яких забезпечуються соціальні права та законні інтереси у соціальній сфері, в результаті чого громадяни можуть жити в умовах передбачуваності розвитку безпекової обстановки у сфері соціальної безпеки, своєчасно та пропорційно отримати необхідну допомогу, послуги, пільги в разі настання несприятливих життєвих обставин; по-третє, характеризується системністю, адже діє як єдиний комплекс узгоджених форм, інститутів і процедур соціально захисного характеру, узгоджених з основною метою дії цього юридичного механізму; по-четверте, володіє динамічним вираженням у практичній дійсності, оскільки механізм у цілому та його структурні елементи зокрема здатні змінюватися та розвиватися у залежності від тенденцій і динаміки розвитку соціальних ризиків, а також викликів у соціальній сфері. Отже, комплексно аналізуючи ключові особливості юридичного механізму, який нами розглядається, можемо дійти висновку, що під *юридичним механізмом соціального захисту* слід розуміти норми та принципи, а також комплекс форм, способів і засобів, за допомогою яких держава (й інші уповноважені суб'єкти у сфері соціального захисту, зокрема суб'єкти громадянського суспільства) забезпечує реалізацію, охорону і захист соціально й юридично значущих інтересів громадян (груп осіб) від настання соціальних ризиків, а також негативних наслідків соціальних ризиків, які вже виникли.

Таким чином, у найбільш загальному вигляді цей механізм являє собою комплекс:

а) нормативно-правових актів і принципів, що регламентують діяльність суб'єктів соціального захисту та їх взаємодію з особами, котрі потребують (можуть потребувати) соціального захисту, враховуючи вимоги ч. 2 ст. 19 Конституції України [113] (норми Основного Закону України, державних стандартів надання соціальних послуг, норми законодавства про державне пенсійне забезпечення, соціальне страхування, соціальну підтримку осіб з інвалідністю та ін.);

б) соціально-правових, адміністративно-правових та інших процедур, методів і гарантій, що дозволяють ефективно попереджати, мінімізувати та компенсувати шкоду, заподіяну настанням соціального ризику;

в) процедурних та процесуальних механізмів, у яких об'єктивується порядок надання соціальних допомог, соціальних послуг і пільг, а також здійснюється контролю (нагляд) за правомірністю реалізації відповідних управлінських функцій у сфері соціального захисту населення.

Уточнивши сутнісний зміст вищезазначеного юридичного механізму, можемо перейти до дослідження зв'язку юридичного механізму соціального захисту з соціальним ризиком, який у дійсності є основою вказаного механізму.

Вирішуючи поставлене завдання, зазначимо, що *зв'язок юридичного механізму соціального захисту з соціальним ризиком* є багатограним, що підтверджується наступними обставинами:

1) *соціальний ризик причинно детермінує дію цього механізму, а також визначає його сутнісний зміст.* Як уже нами було встановлено у процесі критичного аналізу особливостей юридичного механізму соціального захисту, він діє на підставі фактичної обставини, якою є юридичний факт, що виражається в практичній дійсності у вигляді соціального ризику. Отже, в безпосередньому (вузькому) сенсі, коли настає (в ряді випадків – якщо є висока ймовірність настання) соціальний ризик (втрата годувальника,

інвалідність, безробіття, інші складні життєві обставини), констатується фактичне виникнення необхідності врахування правової підстави для початку безпосередньої дії відповідного юридичного механізму соціального захисту. У цьому контексті визнання конкретної ситуації соціальної вразливості особи як соціального ризику (наприклад, стан непрацевдатності) уможливорює (роблячи юридично обґрунтованим) початок здійснення соціально захисних заходів щодо певної вразливої особи (групи осіб).

У широкому ж сенсі причинна детермінація соціального ризику юридичного механізму соціального захисту виражається в тому, що сама наявність такого ризику в об'єктивній дійсності стала першопричиною того, що в державі виник і діє відповідний механізм (в іншому випадку в ньому не було б практичної доцільності). При цьому, як уже нами було встановлено, якщо спочатку (з моменту його зародження і подальшої еволюції) цей механізм виконував функції захисту і (пізніше) реабілітації (відновлення), то на сьогоднішній день – також і превенції. Отже, необхідність ефективного функціонування юридичного механізму вимагає від держави та суспільства того, щоб превентивна функція могла б дійсно в результаті своєї реалізації запобігати соціальним ризикам (також забезпечувати їх трансформацію з допустимих в неприпустимі форми) та негативним наслідкам від них. Ці обставини у свою чергу вимагають того, щоб держава спільно з суб'єктами громадянського суспільства визначала пріоритети дії цього механізму з урахуванням тенденцій та потенційних соціальних ризиків, корелювала форми, способи і засоби соціального захисту з реальними та потенційними соціальними ризиками тощо. Так, наприклад, якщо в суспільстві зростає ризик безробіття, держава повинна переглядати бюджет, будучи підготовленою до видатків на соціальну сферу, пов'язаних з підтримкою безробітних осіб, а водночас і посилювати заходи сприяння зайнятості, контролювати рівень мінімальної заробітної плати та умови праці;

2) *соціальний ризик є фактором утворення структури юридичного механізму соціального захисту та умов його дії.* Оскільки, як уже нами було

встановлено, соціальні ризики (динаміка та тенденції їх розвитку) визначають координати розвитку юридичного механізму, закономірним чином буде вказати й на те, що ці ризики, їх виникнення та розвиток, визначають стратегію нормативно-правового, організаційно-інституційного забезпечення дії юридичного механізму соціального захисту. Отже, соціальні ризики, по-перше, диктують тенденції розвитку правотворчості у сфері соціального захисту населення; по-друге, впливають на особливості формування організаційно-інституційної системи соціального захисту (специфіку взаємодії та координації діяльності суб'єктів соціального захисту, їх правовий статус і можливості реалізації такого статусу тощо);

3) *соціальний ризик стимулює реформи у сфері соціального захисту, що закономірно, адже поява «нових» (насамперед для поточного етапу розвитку суспільства) соціальних ризиків (зокрема, цифрові загрози, пандемії, військові дії) у соціальній державі, в якій держава і суспільство належним чином реалізують соціальну функцію, фактично стимулює процеси щодо вдосконалення нормативно-правової основи соціального забезпечення, а також кола суб'єктів, уповноважених здійснювати заходи соціально захисного характеру тощо задля того, щоб вони залишались актуальними, спроможними пропорційним чином, своєчасно, раціонально та ефективно впливати на безпекову обстановку в сфері соціального захисту.*

Водночас важливо враховувати наступне: *хоча соціальний ризик є основою юридичного механізму соціального захисту, зв'язок такого ризику з цим механізмом не є одностороннім, адже як соціальний ризик, так і зазначений механізм знаходяться у відносинах взаємного впливу.* Підтверджуючи цю позицію, зазначимо, що:

1) передбачувана і непрогнозована тенденція розвитку, динаміка об'єктивації та трансформації соціальних ризиків (наприклад, різке зростання безробіття серед працездатних жінок передпенсійного віку, погіршення рівня екологічної безпеки на території, яка прилягає до території розвідки ртутних руд тощо) змушує переглядати перелік, а також розміри, частоту надання

соціальної допомоги, соціальних послуг і пільг, а нові (оновлені) форми, способи, засоби і суб'єкти соціального захисту, в свою чергу, можуть знизити рівень критичного вираження ризиків, змінити їх форму вираження (наприклад, трансформувати неприпустимі соціальні ризики в допустимі);

2) юридичний механізм соціального захисту не лише реагує на соціальний ризик, який уже виник, а й попередньо (на основі реалізації функції планування забезпечення соціальної безпеки держави) передбачає профілактичні заходи (наприклад, вакцинацію, ранню професійну орієнтацію працездатної молоді), у такий спосіб зменшуючи ймовірність виникнення ризику, масштаб негативних наслідків від таких ризиків, не допускаючи трансформації допустимих соціальних ризиків у неприпустимі форми їх вираження.

Отже, узагальнюючи викладене, зазначимо, що соціальний захист у широкому контексті являє собою систему соціальних стратегій, програм і заходів, спрямованих на забезпечення соціально-правового та соціально-економічного добробуту як окремих осіб, так і груп населення й суспільства у цілому. Соціальний захист виступає ключовою складовою соціальної політики, реалізація якої є завданням як органів публічної служби, так й інших суб'єктів (насамперед суб'єктів громадянського суспільства). Вказане значення системи соціального захисту обумовлюється тим, що вона у своєму функціонуванні має на меті створення умов, за яких кожному громадянину надається комплекс можливостей, що дозволяють реалізовувати суб'єктивні права у соціальній та суміжних сферах, а відтак – перебувати у стані соціальної захищеності, що сприяє забезпеченню гідного рівня життя, який є передумовою для повноцінного соціального існування, розвитку особистості, а також формування й реалізації соціального капіталу та потенціалу особи [14, с. 296].

У контексті цих обставин юридичний механізм соціального захисту у широкому значенні можна інтерпретувати в якості набору форм і правових інструментів, що дозволяють реалізувати політику держави у соціальній

сфері (внаслідок реалізації державою соціальної функції) та відповідно – стратегій, програм соціального захисту та заходів щодо їх здійснення. Отже, зазначимо: цей механізм нерозривно пов'язаний із самою концепцією соціального захисту, який корелюється із таким феноменом, як соціальний ризик; зв'язок юридичного механізму соціального захисту із соціальним ризиком детермінований рядом причинно-наслідкових чинників, які визначають взаємозалежність цих явищ. По-перше, цей зв'язок впливає зі специфіки соціального захисту як правового та соціального феномена, основна мета якого полягає у забезпеченні стану соціальної безпеки. Досягнення такого стану передбачає запобігання виникненню соціальних ризиків, зменшення їхнього негативного впливу на осіб і громади, а також, за можливості, повне усунення цих ризиків. При цьому соціальний захист не лише є ключовим інструментом реагування на ризики, які виникли, але й механізмом, що активно сприяє їх попередженню. По-друге, окреслений зв'язок є прямим наслідком реалізації соціальної функції держави, яка вибудовується на принципі соціальної солідарності, що має місце в правовій, соціальній та демократичній державі [14, с. 296], й вимагає від держави, органів місцевого самоврядування та суб'єктів громадянського суспільства активної участі у створенні умов для соціальної безпеки.

Вказане включає забезпечення захисту осіб і груп, які опинилися у складних життєвих обставинах або знаходяться в зоні ризику таких обставин, а відповідна реалізація соціальної функції держави передбачає систематичну підтримку соціально вразливих верств населення, створення механізмів забезпечення соціальної безпеки, які дають можливість знизити вплив соціальних ризиків і викликів, а також сприяють їх подоланню.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Соціальні ризики – це поліфакторні, мінливі соціально-правові явища, що виникають у результаті комплексної взаємодії економічних, політичних, демографічних та інших обставин дійсності, глибоко вкорінені в структурах суспільства і невіддільні від його повсякденного функціонування, характеризуються невизначеністю настання і загрозою базовим соціально-правовим цінностям, що вимагають нормативно-правового та організаційно-інституційного реагування для попередження, мінімізації або компенсації можливих негативних наслідків і, таким чином, відіграють функціональну роль інституційної причини в розвитку і вдосконаленні соціально-правових форм, способів і засобів соціального захисту.

2. Соціальним ризикам властиві такі ключові риси: характеризуються соціальною значимістю та позначаються на соціальній безпеці держави; є соціальним явищем, що нерозривно пов'язане із суспільним життям і може мати значущі юридичні наслідки; є поліфакторною (іноді об'єктивується в умовах монофакторності) ситуацією, якій притаманна невизначеність настання в дійсності, що обумовлює потребу планування дії механізму соціального захисту; є багатогранним явищем, що визначається різноманітними факторами, характерними для соціального буття людини, які у тій чи іншій мірі впливають на рівень соціальної безпеки як окремої особи, так і населення держави в цілому, можуть чинити комплексний вплив на функціонування соціально-правових механізмів забезпечення соціальної безпеки суспільства; є складним соціально-правовим явищем, що характеризується в якості сталого (за своїми ключовими характеристиками) системного елемента соціально-правової дійсності, який глибоко інтегрований у структури суспільства та механізми його функціонування; характеризуються переважною непереборністю (нездоланністю) без сторонньої допомоги; припускають певне «призначення» або «напрямок» свого впливу на суспільні відносини у сфері соціального захисту. До

вторинних ознак цих ризиків належить те, що соціальні ризики: мають системний характер впливу; своїм виникненням (існуванням) ініціюють чи корелюють зміст та динаміку правотворчості, правозастосування у сфері соціального захисту; є динамічними і мінливими явищами практичної дійсності.

3. Комплексний поділ соціальних ризиків на групи залежно від типів складних життєвих обставин, які характеризуються ризиками, а також умов соціального буття, яким властива висока ймовірність настання таких ризиків, дозволяє виокремити наступні основні типи соціальних ризиків:

1) перебування в особливому соціальному становищі: а) соціальні ризики сирітства та дитячої безпритульності (відсутність батьків чи законних представників; ризик експлуатації; соціальна ізоляція тощо); б) соціальні ризики відсутності житла (проблеми з психофізіологічним здоров'ям; труднощі з працевлаштуванням на гідну роботу; ризик експлуатації, віктимізації, девіації тощо); в) соціальні ризики безробіття та відсутності роботи (бідність та економічна незахищеність; напруга у сімейних, міжособистісних стосунках; посилення соціальної нерівності тощо); г) соціальні ризики, пов'язані з насильством, нехтуванням і деструктивними стосунками в сім'ї (погіршення психофізіологічного здоров'я; ризик успадкування практики насильства та дисфункціональної поведінки між поколіннями тощо); г) соціальні ризики, пов'язані з малозабезпеченістю (обмежений доступ до освіти; соціальна ізоляція та маргіналізація; недостатнє харчування за показниками кількості, якості, регулярності тощо);

2) особливий стан здоров'я особи: а) соціальні ризики інвалідності та тяжкої хвороби (значні витрати на отримання медичних послуг; проживання в умовах, які не узгоджені зі стандартами безбар'єрного середовища; підвищена залежність від соціальної підтримки тощо); б) соціальні ризики, обумовлені психічними (ментальними) розладами (наявність психіатричних діагнозів, зокрема шизотипного розладу, біполярного розладу, важких депресивних епізодів, аутистичного спектра та ін., розладів адаптації та

поведінкових розладів, складних коморбідних станів); в) соціальні ризики, обумовлені залежною поведінкою (алкогольна, наркотична, гральна та ін. залежність, враховуючи полісубстанційну залежність); г) соціальні ризики, обумовлені хронічними неінфекційними захворюваннями (наявність цукрового діабету, ВІЛ-інфекції, аутоімунної хвороби та ін.);

3) особливий віковий стан: а) соціальні ризики дітей (ризик фізичного та психологічного насильства, експлуатації; ризик «випадання» із системи освіти; соціальне сирітство та ін.); б) соціальні ризики молоді (безробіття та неповна зайнятість; критична толерантність до ризикованої, залежної поведінки; толерантне (відверто прихильне) ставлення до кримінальної субкультури та ін.); в) соціальні ризики передпенсійного віку (ризик професійної дискримінації; ризик зниження якості здоров'я та ін.); г) соціальні ризики пенсійного віку (ризик матеріального благополуччя; ризик зниження рівня здоров'я та спроможності підтримки якості здоров'я та ін.);

4) перебування в умовах, що характеризуються високою ймовірністю виникнення соціального ризику, насамперед тоді, коли не буде забезпечений належний рівень соціальної безпеки особи, котра перебуває в певному стані: а) соціальні ризики материнства та батьківства (ризик фінансової нестабільності, ризик недоступності до системи охорони здоров'я для вагітних жінок, ризик забезпечення балансу між роботою та особистим життям та ін.); б) соціальні ризики забезпечення гендерної рівності, що обумовлені різними проявами гендерної дискримінації (стигматизація за ознакою статі, гендерно мотивоване обмеження доступу до освіти, умови обмеженого представництва осіб певної статі в керівництві підприємств, установ чи організацій, а також у політичному житті суспільства та держави та ін.); в) соціальні ризики у сфері праці (ризик трудової експлуатації, рабства, іншого підневільного стану; ризик негідної роботи; ризик відсутності роботи або зайнятості на умовах, що не забезпечують

повноцінний трудовий дохід; ризики недотримання балансу між роботою та особистим життям та ін.).

4. Юридичний механізм соціального захисту – це норми і принципи, а також комплекс передбачених законодавством форм, способів і засобів, за допомогою яких держава (й інші уповноважені суб'єкти у сфері соціального захисту, зокрема суб'єкти громадянського суспільства) забезпечує реалізацію, охорону і захист соціально і юридично значущих інтересів громадян (груп осіб) від настання соціальних ризиків, а також негативних наслідків соціальних ризиків, які вже виникли.

5. Юридичному механізму соціального захисту властиве те, що ця юридична конструкція: 1) функціонує у межах механізму реалізації публічної соціальної політики (у цьому контексті похідними рисами є інструментальність у межах соціальної політики, а також доповнення соціальної політики та забезпечення її функціональної повноцінності); 2) є складною юридичною конструкцією, що забезпечує формування та реалізацію заходів соціального захисту як особливого соціально-правового інституту, який спрямований на запобігання та протидію соціальним ризикам; 3) характеризується основною метою (забезпечення комплексного стану соціальної безпеки для всіх суб'єктів, які можуть зазнати (вже зазнали) негативного впливу від існуючих чи потенційних соціальних ризиків), яка розширюється за рахунок похідної мети і узгоджується із завданнями соціального права України та концепцією соціального захисту; 4) виконує комплекс завдань, серед яких: а) формування умов для запобігання соціальним ризикам, а також своєчасного та пропорційного реагування на них; б) запобігання соціальним ризикам, а також своєчасне та пропорційне реагування на них; 5) реалізовує комплекс функцій, основними з яких є: превентивна, захисна та відновлювальна (реабілітаційна); 6) діє за наявності для цього достатніх фактичних, нормативних і процедурно-процесуальних підстав, а також належних умов (наявність нормативно-правового та інституційно-правового забезпечення дії механізму; дійсна доступність

соціальних благ, які об'єктивуються в процесі дії зазначеного юридичного механізму; наявність контролю та нагляду у сфері забезпечення дії юридичного механізму соціального захисту; поінформованість та належний рівень правової грамотності населення).

6. Зв'язок юридичного механізму соціального захисту з соціальним ризиком є багатограним, адже виражається у наступних обставинах: 1) соціальний ризик причинно детермінує дію цього механізму, а також визначає його сутнісний зміст; 2) соціальний ризик виступає фактором формування структури юридичного механізму соціального захисту та умов його дії; 3) соціальний ризик стимулює реформи у сфері соціального захисту. Хоча соціальний ризик є основою юридичного механізму соціального захисту, його зв'язок з цим механізмом не є одностороннім, адже як соціальний ризик, так і зазначений механізм знаходяться у відносинах взаємного впливу, зокрема: 1) передбачувана і непрогнозована тенденція розвитку, динаміка об'єктивації та трансформації соціальних ризиків змушує переглядати перелік, а також розміри, частоту застосування заходів соціального захисту, а нові (оновлені) форми, способи, засоби і суб'єкти соціального захисту можуть знизити рівень критичного вираження ризиків, змінити форму їх вираження; 2) цей механізм не лише реагує на соціальний ризик, що вже виник, а й попередньо передбачає реалізацію профілактичних заходів, у такий спосіб зменшуючи ймовірність виникнення ризику, масштаб негативних наслідків від таких ризиків, не допускаючи трансформації допустимих соціальних ризиків у неприпустимі форми їх вираження.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРА ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО РИЗИКУ

2.1 Принципи юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику

Важливою теоретико-правовою характеристикою юридичного механізму соціального захисту у цілому та в контексті соціального ризику зокрема є його ідейно-засаднича основа, а саме принципи створення та дії такого юридичного механізму, які можуть та потребують комплексного осмислення через призму соціального ризику. Важливість дослідження принципів юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику обумовлена рядом факторів і може бути аргументована значимістю принципів права у цілому. Принципи права, як впливає з позицій українських учених [див., напр.: 50, с. 175; 76, с. 75-76, 80; 90, с. 104; 166, с. 190], у цілому являють собою:

1) особливий тип доктринальних і науково обґрунтованих засадничих ідей, які, зазвичай, знаходять своє вираження у нормативно-правових актах. Зазначені ідеї слугують інструментом упорядкування суспільних відносин через правові ідеї, що відображають об'єктивну закономірність розвитку суспільства та забезпечують їх узгодженість із загальними цінностями права;

2) теоретичну модель, яка формується в результаті тривалого процесу апробації та коригування. Цей процес здійснюється у правових і демократичних державах, що дозволяє не лише уточнювати форму та зміст принципів, але й забезпечувати їх ефективне застосування у практичній діяльності.

При цьому в загальному сенсі під принципами права вчені розуміють «фундаментальні, відносно стабільні у своїй змінюваності засадничі ідеї»

[166, с. 190], а саме ті з них, які мають юридичне значення. У цьому контексті йдеться про ті засадничі ідеї, які трансформують загальнолюдські цінності та їх конкретизовані вияви (зокрема, щодо соціального захисту – правові принципи соціального захисту, гідної праці – правові принципи гідної праці тощо) у норми права, що забезпечують практичне просування та реалізацію відповідних цінностей у юридичній дійсності, обмежуючи при цьому зловживання такими засадничими ідеями. У зв'язку із цим погодимось із тим, що принципи права в рамках їх комплексного осмислення є «об'єктивно існуючими закономірностями, виявленими (усвідомленими) та сформульованими в якості фундаментальних (основоположних) ідей (ідеалів), що для забезпечення юридичної визначеності конкретизуються загальними вимогами імперативного (субімперативного) характеру (як правило закріплених в законодавчих актах чи в інших формах права), а за своїм призначенням – забезпечують цілісність правової системи і правовий порядок в цілому (в процесі нормотворчої діяльності, реалізації норм права та законодавства, визначення правомірності актів, виражених у діяннях і документах), будучи «координатами» панування права» [62, с. 190].

Передусім слід зазначити, що система принципів юридичного механізму соціального захисту в Україні являє собою специфічну юридичну конструкцію, яка охоплює дві основні групи принципів: загальноправові (універсальні, базові) принципи, а також принципи соціального захисту. Загальноправові принципи в цілому є засадничими ідеями, що забезпечують функціонування юридичного механізму соціального захисту як невід'ємної складової правової системи України, створюють умови для того, щоб цей механізм не лише функціонував у межах правопорядку, але й розвивався, не породжуючи ризиків для існуючого правового порядку як у цілому, так і в межах соціальної сфери. Що стосується принципів соціального захисту, то ці ідеї є основоположними для забезпечення цілеспрямованості, ефективності та узгодженості юридичного механізму з метою соціального права та соціального захисту. Саме вказані засадничі ідеї дозволяють механізму, що

розглядається, функціонувати як окремому виду юридичних механізмів, що перебувають під впливом і в рамках дії режиму соціального права України.

Тобто сучасна система принципів юридичного механізму соціального захисту виконує важливу теоретико-методологічну та практичну роль, забезпечуючи: 1) спроможність доктринального осмислення юридичного механізму соціального захисту крізь призму соціального ризику, як особливу юридичну конструкцію, що є елементом існуючого правопорядку; 2) фактичну інтеграцію цього юридичного механізму у правову систему держави в цілому та режим забезпечення соціальної безпеки держави зокрема; 3) відповідність функціонування зазначеного механізму загальним цілям і завданням соціально-правової політики держави; 4) сталість і адаптивність цього юридичного механізму до змін у безпековій обстановці у сфері соціального захисту.

Розглядаючи зміст і структуру системи принципів юридичного механізму соціального захисту через призму феномена соціального ризику, підкреслимо, що на сьогодні ці принципи ще не стали предметом глибокого наукового аналізу в такому контексті. Водночас значна увага українських правознавців [див., напр.: 29; 67; 68; 93; 114; 115; 131; 155; 161; 276] уже була спрямована на дослідження сутності та переліку принципів соціального захисту, що створює теоретичну основу для подальшого їх вивчення в аспекті зв'язку з соціальними ризиками. Отже, на підставі наукових розвідок учених можливим є визначення змісту й структури основних принципів юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику як: фундаментальних ідей, що забезпечують комплексність (цілісність) і цілеспрямованість нормативно-правового та організаційно-інституційного забезпечення дії юридичного механізму соціального захисту; координат створення та застосування інструментів соціально захисного впливу на суб'єктів сфери забезпечення соціальної безпеки. У цьому контексті критичний аналіз принципів юридичного механізму соціального захисту через призму соціального ризику створює перспективу для формулювання

нових теоретичних і практичних висновків, що дозволять, зокрема: поглибити розуміння соціально-правового значення цих засадничих ідей в забезпеченні соціальної безпеки шляхом мінімізації (нейтралізації) соціальних ризиків і наслідків таких ризиків; сформувати в подальшому підхід до розуміння шляхів оптимізації юридичного механізму соціального захисту в умовах динамічних соціальних змін у безпековій обстановці у сфері соціальної безпеки; розширити науково-практичне осмислення зв'язку між соціальними ризиками та формами, способами і засобами їх запобігання та протидії.

Насамперед зазначимо, що під *принципами юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику* доцільно розуміти основоположні ідеї, керівні засади та усталені правові цінності, які визначають логіку, зміст і напрями дії та розвитку юридичного механізму соціального захисту, беручи до уваги реальні та потенційні соціальні ризики, наслідки цих ризиків, а також соціально захисний потенціал держави і суспільства щодо запобігання та протидії цим ризикам і їх несприятливим для соціальної безпеки людини, суспільства і держави наслідкам.

Отже, в контексті, в якому розглядаються, ці принципи: по-перше, виступають в якості «нормативно-ідеологічного фундаменту», на якому будуються відповідні соціально-правові інститути, норми та процедури соціального забезпечення, а також формуються орієнтири законодавчої та правозастосовної діяльності у сфері забезпечення соціальної безпеки; по-друге, дозволяють виробити таку модель реагування, завдяки якій: а) можна визначити узгоджені з духом права пріоритети соціального захисту (наприклад, кого захищати в першу чергу, які заходи найбільш ефективні, які рамки держава і суспільство не може переступати, прагнучи захистити осіб, котрі знаходяться в соціально вразливому становищі); б) забезпечується стабільність і передбачуваність правового регулювання та реалізації норм законодавства про соціальне забезпечення; в) гарантується дотримання балансу між інтересами особистості, суспільства та держави.

Опрацьовуючи групу *загальноправових* принципів юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику, зауважимо, що ними охоплюються ключові засадничі ідеї, типові для всіх юридичних конструкцій, як складових елементів правопорядку в державі загалом. Беручи до уваги підходи учених до розуміння структури загальноправових принципів [див., напр.: 86; 92; 129; 130; 155; 163; 271], зазначимо, що дану групу засадничих ідей складають: принцип верховенства права, принцип людиноцентризму, принцип законності, принцип рівності (недискримінації), а також принцип справедливості.

При цьому в рамках аналізу системи принципів юридичного механізму соціального захисту особливого значення набуває саме група *спеціальних* засадничих ідей, що враховує не лише суто юридичний, а й соціальний, економічний, психологічний (ресоціалізація, превенція) та управлінський аспекти (професіоналізм, адаптивність) соціального захисту. Досліджуючи зміст і структуру цієї групи принципів, насамперед зауважимо, що ці принципи юридичного механізму доцільно зводити до принципів соціального захисту, які у широкому розумінні науковці визначають як базові правила, підходи та норми, що регулюють організацію й реалізацію заходів соціального захисту [155, с. 122]. Тобто зазначені принципи виконують ключову роль у функціонуванні юридичного механізму соціального захисту, адже [10, с. 271]: по-перше, уточнюють загальноправові принципи в контексті специфіки соціального захисту, враховуючи особливості соціальної сфери як простору життєдіяльності індивіда, суспільства та держави, що перебуває під впливом соціальних ризиків (відтак забезпечується адаптація загальних правових засад до умов, у яких здійснюється соціальний захист, а також до потреб і викликів, які виникають у соціальній сфері); по-друге, складають фундамент юридичного механізму соціального захисту, виступаючи основними концептуальними ідеями, що визначають принципи створення, функціонування та вдосконалення цього механізму, забезпечуючи цілісність, ефективність і сталість вказаного механізму, дозволяючи йому

відповідати актуальним соціальним викликам і потребам, залишаючись невід'ємною частиною правопорядку.

З огляду на викладене можна дійти висновку, що система спеціальних принципів юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику охоплює низку ключових ідей, які забезпечують ефективне функціонування цього механізму та його здатність реагувати на виклики, пов'язані із соціальними ризиками. До таких принципів належать:

1) *принцип гуманістичної соціальної справедливості*. Ця засаднича ідея визнає: по-перше, безумовну цінність життя кожної людини незалежно від її статі, віку, раси, релігії, економічного стану та інших особливостей; по-друге, право кожної людини на повноцінне та гідне життя, вільне від впливу на нього соціальних ризиків (якщо ризики не можуть бути усунені, то вони підлягають компенсаторному впливу суб'єктів системи соціального захисту, які зобов'язуються здійснювати заходи щодо соціального захисту вразливих категорій населення); по-третє, пріоритет людини, її мінімального рівня соціальної безпеки над публічними інтересами держави та суспільства; по-четверте, необхідність побудови в державі інклюзивного суспільства, в якому кожна людина може реалізувати свій соціальний потенціал і неможлива десоціалізація людини з тих чи інших причин (неприпустимим є також і повне позбавлення соціальних зв'язків особи, позбавленої волі, якщо такі зв'язки не несуть суспільну небезпеку або ж громадську шкоду).

Отже, принцип гуманістичної соціальної справедливості соціального захисту: по-перше, спрямований на забезпечення соціальної безпеки для всіх членів суспільства, виходячи з їхньої людської гідності, незалежно від їхнього соціального статусу чи інших обставин; по-друге, визначає обов'язок держави і суспільства здійснювати заходи соціального захисту, орієнтуючись на потреби вразливих груп, рівень соціальної безпеки яких знаходиться на критично низькому рівні, а також гарантувати їм умови для гідного життя. У зв'язку із цим акцентуємо увагу на тому, що зазначена засаднича ідея передбачає побудову та забезпечення існування соціальної та правової

держави, у якій [10, с. 273]: по-перше, забезпечуються соціальні права і законні інтереси у соціальній сфері, сприяючи створенню умов для захисту і реалізації прав кожної особи, враховуючи реальні та потенційні соціальні ризики; по-друге, уповноважені суб'єкти соціальної сфери обтяжуються обов'язками: запобігати виникненню соціальних ризиків; усувати ті ризики, які вже виникли, або, якщо їх усунення неможливе, мінімізувати їхній негативний вплив і компенсувати його, що у першу чергу досягається завдяки політиці позитивної дискримінації, спрямованої на підтримку найбільш вразливих верств населення, та іншим заходам, що відображають прагнення держави і суспільства до соціальної справедливості; по-третє, юридичний механізм соціального захисту не ґрунтується на патерналістській моделі, що породжує у громадян залежність від державної підтримки, а отже, не усуває реальну причину стану соціальної вразливості (натомість акцент у цьому питанні має бути зроблено на розвиток соціального капіталу особи, сприяння її самостійності та інтеграції в суспільні процеси) й відтак потребує узгодження із змістом соціальних ризиків, забезпечуючи при цьому: уникнення формування у соціально вразливих осіб стану пасивної залежності від державної допомоги; створення мотивів і стимулів для активної участі соціально вразливих громадян у суспільному житті, самореалізації та професійному зростанні;

2) принцип загальності та доступності соціального захисту. В його основі лежить рівність можливостей у доступі до благ соціального захисту для всіх категорій громадян, які цього потребують, включаючи тих, хто не усвідомлює своєї потреби в такій підтримці. Отже, цей принцип є продовженням ідей, закладених у принципі гуманістичної справедливості соціального захисту. Цей зв'язок означених двох принципів пояснюється тим, що для отримання соціальної допомоги, підтримки і пільг людині потрібно опинитися в ситуації, яку слід розуміти в якості фактичної підстави для соціального захисту. У цьому сенсі не має значення раса, економічне становище, релігія та інші особливості людини, крім тих, що засвідчують

наявність складної життєвої обставини, в якій опинилась відповідна людина (зокрема, також через свої особливі характеристики, як, наприклад, стан здоров'я та наявність інвалідності, вагітність, багатодітність, наявність дітей з інвалідністю та інше).

Стосовно ж елементу *доступності* соціального захисту, як складової частини засадничої ідеї, що розглядається, то вона органічно доповнює попередній елемент – загальність соціального захисту. Так, якщо загальність акцентує соціально захисний вплив юридичного механізму на задоволення рівності права кожного на отримання соціального захисту, то доступність акцентує увагу суб'єктів соціального захисту на практичній реалізації цього права. Тобто доступність соціального захисту крізь призму соціального ризику передбачає, що держава зобов'язана не лише декларувати право кожної особи на отримання соціального захисту, але й забезпечувати створення реальних умов для реалізації цього права, що насамперед означає те, що уповноважені суб'єкти соціальної сфери повинні активно сприяти: по-перше, створенню інклюзивних механізмів, які дозволяють усім особам, котрі потребують соціального захисту (або їх представникам), усвідомити наявність соціального ризику, з яким вони зіштовхнулись, а також потреби в соціальному захисті та отриманні доступу до відповідних послуг, допомоги та пільг; по-друге, забезпеченню того, щоб процедури звернення за соціальним захистом були достатньо прозорими та доступними (зрозумілими) для кожного, хто потребує допомоги (шляхом усунення бюрократичних бар'єрів, спрощення процедур подачі заявок, консультування з приводу особливостей участі в процедурі реалізації права на соціальний захист та ін.); по-третє, створенню умов, за яких право на соціальний захист буде забезпечено не лише формально, але й реально, а саме в дійсності наявною буде інституційно-організаційна та ресурсна спроможність системи соціального захисту повноцінно відповідати реальним і потенційним соціальним ризикам у цілому та ризикам, стосовно своєчасного та

ефективного подолання яких звернулись до системи соціального захисту відповідні адресати заходів соціального захисту.

Отже, критично проаналізувавши доступність соціального захисту в контексті соціальних ризиків, доходимо думки, що принципи загальності та доступності соціального захисту вимагають, аби: а) населення (щонайперше групи осіб, які перебувають у складних життєвих ситуаціях чи в стані, який може трансформуватись в уразливий соціальний стан), були поінформовані про підстави, умови та способи отримання соціальної підтримки, допомоги, пільг, а також про права, законні інтереси та обов'язки в соціальній сфері тощо; б) процедури отримання соціальної допомоги, підтримки були зрозумілими та не передбачали невинновано складних інституційних бар'єрів для реалізації права особи на соціальний захист;

3) *принцип системності та комплексності*. Виокремлений принцип вимагає врахування взаємопов'язаності усіх аспектів соціального захисту, що дозволяє забезпечити його ефективність у попередженні, усуненні чи мінімізації соціальних ризиків. В окресленому контексті, по-перше, йдеться про «цілісність мети, завдань, форм, способів, засобів та методів здійснення соціального захисту, що досягається співвідношенням їх з нормами Конституції України [113], а також з метою та завданнями соціального права України, з конституційною місією держави щодо формування суспільства, в якому кожна людина може реалізувати своє право на соціальну безпеку» [10, с. 273] (тобто на перебування в стані, що характеризується відсутністю соціальних ризиків або наявністю компенсацій негативного впливу таких ризиків, що не підлягають усуненню). По-друге, мова йде про «узгодженість сутнісних компонентів соціального захисту між собою» [10, с. 273] (наприклад, завдання не повинні суперечити меті соціального захисту, а ціль не може суперечити принципам соціального права тощо). По-третє, йдеться про «узгодженість соціального захисту з метою соціальної та економічної політики держави, а відповідно – з економічними можливостями держави» [10, с. 273]. При цьому важливо підкреслити, що зобов'язання

держави за мінімальними стандартами соціального захисту не можуть нею ігноруватися з посиланням на ті чи інші кризові ситуації у сфері економіки та фінансів, адже ці кризові ситуації не можуть виправдовувати відмову держави у гарантуванні умов мінімальної безпеки громадян від різного роду соціальних ризиків. По-четверте, мовиться про «єдність суб'єктів соціального права в їх самостійному та солідарному вирішенні тих чи інших завдань соціального захисту» [10, с. 273]. По-п'яте, йдеться про «спільність основ соціального захисту в Україні з прогресивною практикою здійснення такого захисту в інших соціальних та правових державах» [10, с. 273]. Таким чином, відповідне вираження системності соціального захисту дозволяє задовольнити потребу в: постійному вдосконаленні національного правового режиму соціального права (якщо цей режим удосконалюється в контексті соціальних стандартів ЄС, то таким чином задовольняються і євроінтеграційні завдання України); адаптивності режиму соціального права до глобалізаційних викликів, які можуть продукувати нові або ускладнювати існуючі соціальні ризики в державі. У зв'язку із цим доходимо думки, що принцип системності та комплексності соціального захисту дозволяє перетворити функціонування національної системи соціального захисту на ключовий фактор створення соціально відповідального та інклюзивного суспільства, а також чинник досягнення добробуту суспільства, що характеризується мінімальними соціальними ризиками (створюються умови соціального та економічного розвитку суспільства та відбувається розбудова держави відповідно до концепції держави загального добробуту);

4) *принцип ресоціалізації*. Основний акцент цього принципу робиться на реабілітації та інтеграції вразливих категорій осіб, які перебувають у стані десоціалізації або на шляху соціального відчуження, що включає допомогу у відновленні соціальних навичок і повноцінну участь у житті суспільства. Відтак принцип ресоціалізації нерозривно пов'язаний із фундаментальними засадами гуманістичної соціальної справедливості, а також загальності соціального захисту, що цілком закономірно, адже ця засаднича ідея цілісно

спрямовує механізм соціального захисту на забезпечення підтримки осіб, які, хоча й не є інтегрованими в суспільство та не мають значного впливу на його функціонування, не можуть бути позбавлені права на повноцінне й гідне життя. Тобто принцип ресоціалізації дозволяє в повній мірі враховувати зміст, тенденції розвитку соціальних ризиків, не допускаючи ситуацій, коли соціальний захист може не поширюватися на найбільш маргіналізовані категорії населення в силу тих чи інших причин «раціоналізації» функціонування юридичного механізму соціального захисту. З огляду на це, реалізація вимог принципу ресоціалізації передбачає діяльність уповноважених суб'єктів соціальної сфери, спрямовану на створення сприятливих умов для відновлення чи набуття соціальних навичок особами, які перебувають у стані десоціалізації, що на практиці передбачає здійснення, серед іншого, таких заходів [10, с. 273-274]: по-перше, забезпечення доступу до медичної допомоги, включаючи фізичну та психічну реабілітацію, що є необхідною умовою ресоціалізації осіб, які зазнали тривалого виключення з активного суспільного життя; по-друге, сприяння здобуттю (продовженню) освіти, професійній підготовці чи перепідготовці, що дозволяє соціально вразливим особам підвищити свою конкурентоспроможність на ринку праці, що є ключовим для їх економічної незалежності та соціальної інтеграції; по-третє, подолання упереджень та дискримінаційних установок, що часто супроводжують процес десоціалізації певних верств населення (включає створення умов, які дозволяють зруйнувати бар'єри соціальної ізоляції, забезпечуючи таким особам можливість брати участь у суспільному житті на рівних умовах); по-четверте, розвиток механізмів підтримки зайнятості для осіб, що проходять через процес ресоціалізації та ін.;

5) *принцип адаптивності*. Як вбачається, виокремлена засаднича ідея підкреслює необхідність постійного розвитку та вдосконалення системи соціального захисту з урахуванням змін у спектрі соціальних ризиків і їх впливу на буття населення. У цьому контексті адаптивність означає спроможність системи відповідати на нові виклики та забезпечувати

ефективний захист у динамічно змінюваній безпековій обстановці у сфері забезпечення соціальної безпеки. Отже, доходимо висновку, що принцип адаптивності юридичного механізму соціального захисту в контексті соціальних ризиків: по-перше, передбачає його здатність реагувати на змінні обставини життя як окремих осіб, так і суспільства загалом; по-друге, означає, що механізм соціального захисту має бути не лише гнучким, але й орієнтованим на динамічний розвиток, враховуючи як поточні, так і потенційні соціальні виклики та ризики [10, с. 274]. Враховуючи це, зазначимо, що дана засаднича ідея насамперед вимагає, щоб механізм соціального захисту міг ефективно адаптуватися до змін у соціально-економічній, політичній і правовій сферах, що включає забезпечення здатності механізму оперативним чином реагувати на нові соціальні ризики, зміни в потребах населення та специфіку різних груп осіб, які потребують соціального захисту. Крім того, принцип адаптивності наголошує на важливості активної участі не лише держави, але й органів місцевого самоврядування, суб'єктів громадянського суспільства та інших зацікавлених сторін у розробці та реалізації заходів соціального захисту, що має здійснюватися на всіх рівнях: від національного – до організаційного (зокрема, на рівні конкретного підприємства). Таким чином, у процесі демократизації українського суспільства адаптивність юридичного механізму соціального захисту має забезпечувати належні умови соціально безпечного буття, за яких особи, що потребують захисту, можуть активно долучатися до механізмів громадського впливу на сферу соціального захисту, реалізуючи при цьому право на об'єднання, вступ до організацій та рухів, які солідарно захищають соціальні права, беруть участь у формуванні політики соціального захисту, враховуючи вимоги норм законодавства про суб'єктів громадянського суспільства та їх можливість брати участь у публічному адмініструванні у сфері соціального захисту. Тобто, як убачається, принцип адаптивності нерозривно пов'язаний з фундаментальними соціально-правовими цінностями, зокрема, визнаючи необхідність надання рівних

можливостей усім членам суспільства як для участі у громадському житті, так і для отримання соціально-правових вигод (благ) від застосування заходів соціального захисту, що у такий спосіб також передбачає забезпечення інклюзивності та рівноправності громадян у доступі до соціальних послуг;

б) *принцип адресності*. Сутнісний зміст виокремленої засадничої ідеї виявляється у забезпеченні точності спрямування заходів соціального захисту, щоб вони максимально ефективно відповідали потребам конкретних осіб, груп осіб, забезпечуючи таким чином раціональне використання ресурсів і досягнення цілей соціального захисту, беручи до уваги актуальні соціальні ризики. Завдяки цьому принципу юридичний механізм, що нами розглядається, спрямовується на досягнення цілей соціального захисту, осмислених у контексті феномена соціального ризику, що зумовлює необхідність його орієнтації на такі ключові аспекти, як [10, с. 274]:

а) захист усіх осіб, які потребують соціального захисту (цей механізм має забезпечувати недискримінаційний підхід, охоплюючи усіх громадян, які потребують допомоги чи підтримки, незалежно від їхнього соціального статусу, віку, статі чи інших характеристик);

б) урахування потреб у соціальній безпеці осіб, які можуть зіткнутися із соціальними ризиками або опинитися у складній життєвій ситуації (механізм соціального захисту має бути превентивним, спрямованим на виявлення та мінімізацію потенційних ризиків для громадян, забезпечуючи своєчасну допомогу тим, хто перебуває у зоні соціального ризику);

в) індивідуалізація підходу до соціального захисту з урахуванням особливих інтересів та комбінацій соціальних ризиків (цей механізм має враховувати унікальні обставини буття окремих осіб чи груп, що стикаються з множинними або комплексними ризиками, наприклад, захист вагітної працівниці з інвалідністю, яка може піддаватися булінгу чи сексуальним домаганням на робочому місці, вимагає комплексного та індивідуалізованого підходу, що враховує її особливу ситуацію та потреби, про що нами вже було вказано в рамках підрозділу 1.2 дисертації).

З огляду на викладене можна стверджувати, що принцип адресності соціального захисту є ключовим у контексті удосконалення дії юридичного механізму соціального захисту в умовах феномена соціальних ризиків, адже він передбачає дотримання таких імперативних вимог:

а) точного визначення адресата заходів соціального захисту, що є вимогою, яка означає, що юридичний механізм повинен забезпечувати чітку ідентифікацію усіх одержувачів соціальних послуг, допомог і пільг, зважаючи на те, що відповідними адресатами виступають особи або групи осіб, які реально потребують підтримки у зв'язку із впливом соціальних ризиків або складними життєвими обставинами;

б) диференційованого підходу до реалізації заходів соціального захисту. Соціальні послуги, допомоги і пільги мають надаватися з урахуванням специфіки соціальних ризиків, які впливають на конкретних адресатів, що у свою чергу передбачає кореляцію обсягів і видів соціальної підтримки з конкретними потребами отримувачів, які обумовлені їхньою ситуацією та викликами, з якими вони стикаються;

в) запобігання негативним наслідкам для адресатів заходів соціального захисту. Юридичний механізм у своїй дії повинен бути спрямований на уникнення посилення існуючих соціальних ризиків або появи нових ризиків, а тому в контексті принципу адресності особлива увага суб'єктів соціального захисту має приділятися недопущенню формування стану соціальної залежності серед адресатів, які належать до економічно активного населення. Тобто з принципу адресності також випливає і те, що заходи соціального захисту мають стимулювати стан самозабезпечення соціально вразливої особи (групи осіб), її поступову соціальну інтеграцію, а також економічну активність отримувачів допомоги в цілому;

г) *принцип надійності*. В основі цього принципу лежить вимога до системи соціального захисту уникати створення нових соціальних ризиків або погіршення існуючих. Тобто ця засаднича ідея передбачає створення публічних гарантій, що забезпечують стійкість, доступність і ефективність

соціального захисту, враховуючи актуальні пріоритети подолання соціальних ризиків. У цьому аспекті ключовими є такі положення:

а) гарантована довготривала ефективність юридичного механізму соціального захисту, з огляду на це система соціального захисту має забезпечувати впевненість кожного громадянина в її реальній спроможності функціонувати та діяти ефективно навіть у віддаленій перспективі (насамперед дія юридичного механізму соціального захисту повинна бути стійкою до економічних, соціальних чи політичних змін, що можуть впливати на його функціонування);

б) недопущення виникнення та існування обставин недосягнення соціальної допомоги до адресатів. Тобто держава та суспільство мають створювати умови, за яких виключатиметься будь-яка можливість того, що соціальна допомога не зможе доходити до осіб, які її потребують, а соціальні послуги ставатимуть недоступними для громадян.

Таким чином, можна виокремити наступні основні аспекти надійності соціального захисту в контексті соціального ризику [10, с. 275]: по-перше, забезпечення системи соціального захисту. Відтак на національному, місцевому та організаційному рівнях система соціального захисту повинна бути забезпеченою, а саме у нормативно-правовий, інституційний, кадровий, фінансово-матеріальний та ін. спосіб, передбачений законодавством, що обумовлює створення умов, за яких кожен елемент системи соціального захисту може виконувати свої функції з мінімальними ризиками. По-друге, принцип надійності в контексті соціального ризику передбачає своєчасність і недискримінаційність надання соціального захисту, що закономірно, адже в правовій та соціальній державі соціальні послуги, допомога і пільги повинні надаватися без затримок, інших невинуватих бар'єрів, обумовлених наявністю у адресата певного соціального статусу, статі, віку чи інших ознак (єдиним винятком є позитивна дискримінація, спрямована на підтримку осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також з об'єктивних причин не можуть на рівних реалізувати право на соціальний захист).

По-третє, зазначений принцип також передбачає систематичне здійснення контрольно-наглядової діяльності в сфері соціального захисту, у зв'язку із чим суб'єкти, відповідальні за виконання зобов'язань із соціального захисту, повинні перебувати під постійним державним і громадським контролем, який в дійсності забезпечується публічно-правовим режимом нагляду, який гарантує, що права громадян у сфері соціального захисту будуть захищені як юрисдикційними, так і позаюрисдикційними способами захисту;

8) *принцип встановлення та дотримання державних мінімальних соціальних стандартів якості життя*. Ця засаднича ідея ґрунтується на: по-перше, фундаментальному положенні, що кожен член суспільства має право на гідний або хоча б мінімально прийнятний рівень життя, який у будь-якому разі вважається достатньо соціально безпечним; по-друге, на визнанні відповідної держави як соціальної, а отже такої, що володіє відповідним обсягом зобов'язань у соціальній сфері. При цьому необхідно відзначити, що ключова ідея зазначеного принципу полягає в тому, щоб не допустити ситуацій, коли громадяни вимушено знижуються в своєму рівні життя нижче певного допустимого рівня благополуччя, а саме: а) в економічному аспекті (наявність засобів до існування); б) у соціальному аспекті (доступ до медичної допомоги, освіти, культури); в) у сімейно-побутовому аспекті (умови для створення сім'ї, а також народження та виховання дітей); г) в житловому аспекті (гарантія мінімального комфортного житла) та ін. З огляду на це можемо дійти висновку, що принцип встановлення та дотримання державних мінімальних соціальних стандартів якості життя є основоположним принципом соціального захисту, що: по-перше, покладає на державу обов'язок щодо розроблення та подальшого нормативно-правового закріплення, вдосконалення системи показників, що відображають належну якість життя у ній (прожитковий мінімум, мінімальний розмір оплати праці, рівень пенсій, набір гарантованих послуг); по-друге, зобов'язує державу визначати та забезпечувати дію механізмів моніторингу в системі відстеження соціальних ризиків та ефективності їх запобігання і протидії

внаслідок дії юридичного механізму соціального захисту; по-третє, сприяє комплексному соціально захисному впливу держави на обстановку безпеки у сфері соціального захисту, адже цей принцип дозволяє, зокрема, попереджати дитячу бідність та сирітство через встановлення мінімального рівня доходу для сімей, нівелювати можливість виникнення бідних або ж жебраків за рахунок забезпечення мінімальної оплати праці, індексації соціальних виплат тощо;

9) *принцип превентивних заходів*. У сучасній науці соціального забезпечення концепція превентивних заходів соціального забезпечення (соціального захисту) в цілому справедливо розглядається в якості фундаментальної підстави, що відображає еволюцію поглядів на роль держави і суспільства в запобіганні соціального неблагополуччя, а саме запобігання соціальних ризиків. Важливо мати на увазі, що історично держава і суспільство реагували на стан соціальної вразливості переважно за допомогою реактивних засобів допомоги (виплати допомоги, пенсій, субсидій), а саме тоді, коли соціальний ризик уже об'єктивувався в дійсності. Однак друга половина ХХ ст. продемонструвала, що подібна модель юридичного механізму соціального захисту характеризується невиправданою інерційністю і затратністю, адже не в достатній мірі враховує той факт, що цей юридичний механізм ґрунтується на соціальному ризику, а тому не повинен упускати ранні стадії виникнення ризику, цілком концентруючи соціально захисний потенціал держави та суспільства на тому, щоб соціальний ризик або не наступав зовсім, або, в разі настання, збитки від нього були мінімальними. Зважаючи на це, зазначимо, що сучасний юридичний механізм соціального захисту в контексті соціального ризику повинен ґрунтуватися на принципі превентивних (попереджувальних) заходів у соціальному захисті, в рамках чого: по-перше, здійснюється своєчасне виявлення факторів соціальної вразливості; по-друге, формуються умови для соціального самозахисту, що дозволяє громадянам активно, на добровільно-правовій основі піклуватися про себе; по-третє, держава

стимулює громадян до використання власних ресурсів, знань, умінь і фінансових інструментів для запобігання зіткненню з соціальними ризиками. Проте, незважаючи на теоретичну привабливість, зазначимо, що реалізація цього принципу насправді стикається з окремими проблемами: по-перше, чинне законодавство переважно орієнтується на реагування на вже виниклі соціальні ризики; по-друге, державою не вироблений збалансований підхід до соціального захисту через т. зв. «м'який примус» до участі в профілактичних програмах (наприклад, соціальне страхування) та збереження свободи громадян у сфері забезпечення їх соціальної безпеки;

10) *принцип доцільності соціального захисту*. Відповідний принцип передбачає, що заходи, які вживаються державою та суспільством, повинні бути не лише законними та справедливими, а й функціонально виправданими: вони мають адресно допомагати тим, хто дійсно потребує підтримки, не дублювати один одного і не призводити до зниження трудової мотивації у громадян, здатних до самозабезпечення шляхом реалізації права на працю (чи на зайнятість у цілому). В іншому випадку виникає проблема фактичного «розмивання» меж між особами, здатними самостійно вирішувати свої соціально-економічні проблеми соціально безпечного буття (тобто такими, що насправді не перебувають у складних життєвих обставинах), й тими, хто в силу об'єктивних причин повністю або частково позбавлений можливості забезпечувати своє гідне існування. Так, критично осмислюючи правову та соціально-економічну природу принципу доцільності, можемо виокремити два важливих аспекти соціального захисту в контексті соціального ризику: суспільну виправданість (соціально-етична складова) та економічну ефективність (результативність і розумне витрачання ресурсів). Розглядаючи суспільну виправданість соціального захисту, відзначимо, що в цьому контексті однією з ключових вимог принципу доцільності є чітке визначення тих категорій осіб, які дійсно не спроможні повністю чи частково забезпечити себе з причини інвалідності, похилого віку, втрати годувальника, хронічних захворювань, відсутності

трудової мотивації, зважаючи на непереборні обставини тощо. З огляду на це держава і суспільство повинні прагнути не допускати зловживань, коли особи, які формально мають можливість працювати й отримувати дохід, вважають за краще покладатися на соціальні виплати або пільги, збільшуючи свою залежність від держави, а отже, і пов'язані з цим соціальні ризики (втрата кваліфікації, професійних навичок, стажу роботи тощо). Що ж стосується економічної ефективності заходів соціального захисту, то в такому випадку важливо відзначити, що ця ефективність у контексті принципу доцільності в першу чергу виражається в тому, що держава і суспільство на основі економічних принципів: по-перше, оцінюють співвідношення «витрати-результати» при реалізації соціальної політики; по-друге, визначають допустимість того, що публічні кошти йдуть на соціальну допомогу, послуги та пільги категоріям населення, які стикаються з тими соціальними ризиками, які вони не здатні самі подолати, не опиняючись при цьому в стані соціальної вразливості;

11) *принцип диференційованого підходу в соціальному захисті*. Сучасні дослідження [див., напр.: 23, с. 14, 16; 40; 74, с. 148; 118, с. 147, 149-151] переконують, що однорідні або «універсальні» заходи соціальної підтримки (при всій своїй простоті адміністрування) часто виявляються недостатніми для ефективного покриття реальних потреб громадян у соціальній безпеці. Вказане є цілком очевидним, адже різноманітність соціальних ризиків (бідність, безробіття, інвалідність, сімейне неблагополуччя та ін.) вимагає різних форм і обсягів допомоги. Виходячи з цього, вкажемо, що набуває важливого значення принцип диференційованого підходу, який полягає у повноцінному врахуванні особливостей кожної групи населення або конкретної вразливої верстви населення при формуванні юридичного механізму соціального захисту, а також при забезпеченні його дії. Отже, можемо переконатися в тому, що принцип диференційованого підходу перегукується з принципами адресності, адаптивності, а також соціальної відповідальності та солідарності, спираючись при цьому на відповідні

фундаментальні ідеї: по-перше, соціальна рівність не зводиться до «арифметичного» розподілу благ, а передбачає еквівалентний облік особливих потреб різних груп (зокрема дітей, багатодітних сімей, осіб з інвалідністю, безробітних, залежних людей, жертв сімейного насильства та ін.); по-друге, правова справедливість у цілому вимагає співвіднесення факторів, що створюють підвищені соціальні ризики (наприклад, здоров'я, дохід, статус сім'ї, регіональні відмінності тощо), із заходами, призначеними для підтримки саме тих, хто не може впоратися зі складною життєвою ситуацією при використанні власних ресурсів і без втрати соціальної безпеки; по-третє, відновлення соціального статусу кожного члена суспільства досягається не лише прямою матеріальною допомогою, а й створенням умов для рівноправної участі в економічному, культурному і суспільному житті та за рахунок ряду інших соціально захисних заходів.

Беручи до уваги викладене, відзначимо, що істотною основою для диференційованого підходу в соціальному захисті у контексті соціального ризику служить систематичний аналіз структури населення: виділяються категорії за ознаками віку (діти, молодь, особи передпенсійного віку, пенсійного віку), здоров'я (люди з інвалідністю, хронічними захворюваннями), соціального статусу (малозабезпечені, бездомні, сім'ї з трьома і більше дітьми, самотні батьки), трудового стану (безробітні, частково зайняті) і інші. При цьому відповідні дії відбуваються не з метою систематизації груп осіб, які виявляються в стані соціальної вразливості (можуть опинитися в такому положенні), а в розумінні конкретних ризиків, з якими кожна така група населення стикається (наприклад, втрата годувальника, неможливість оплачувати оренду за житло, висока ймовірність безробіття). Відповідна обставина є важливою, адже диференційований підхід передбачає коригувальні чи компенсаційні соціально захисні заходи, які відповідають реальним потребам відповідної групи населення (у кожній групі можуть бути свої типові ризики, і всередині групи можуть спостерігатися особи з різним рівнем схильності до ризику), що відповідає

меті соціального захисту – відновленню соціально безпечного становища члена суспільства, а не простому наданню допомоги такій особі задля продовження її важкого існування;

12) *принцип науковості соціального захисту*. Цей принцип означає, що і нормативно-правові акти, і конкретні програми допомоги, а також організаційно-інституційні механізми сфери соціального захисту повинні ґрунтуватися на доведених (емпірично та теоретично) рішеннях, бути піддані постійному аналізу ефективності й оновлюватися за появи нових даних про ймовірність виникнення нових соціальних ризиків чи факторів, які сприятимуть трансформації існуючих соціальних ризиків. У відповідному контексті принцип науковості розкриває ідею про необхідність опори на досягнення науки соціального забезпечення, а також на результати відповідних міждисциплінарних досліджень (соціології, права, економіки, психології тощо) при вдосконаленні форм соціального захисту, створенні та оптимізації використання інструментів, покликаних пом'якшувати реальні та потенційні соціальні ризики. Важливість цього обумовлена тим, що соціальний захист повинен бути ефективним у досягненні своєї мети, що можливо лише з розумінням того, що соціальний ризик – це основа юридичного механізму соціального захисту, а тому стає цілком очевидним, що без якісних науково вивірених, обґрунтованих даних про обстановку безпеки у сфері соціальної безпеки (зокрема, про структуру безробіття, про причини масової бідності, про тенденції в охороні здоров'я тощо) будь-які заходи соціального захисту стають перед ризиком низької ефективності, а іноді навіть можуть породжувати побічні ефекти, які будуть або створювати нові соціальні ризики, або трансформувати допустимі форми соціальних ризиків, знижувати трудову мотивацію чи дублювати вже існуючі механізми);

13) *принцип професіоналізму в здійсненні соціального захисту*. У рамках соціального захисту в контексті множини різноманітних і постійно еволюціонуючих соціальних ризиків вирішальне значення набуває наявність

компетентних і мотивованих фахівців у відповідній сфері, здатних сумлінно та професійним чином виконувати свої трудові обов'язки, сприяючи таким чином реалізації соціальної функції держави у частині здійснення соціального захисту населення. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що заходи соціально захисного характеру не можуть бути ефективними, сприяти досягненню цілей соціального захисту в цілому, якщо систему соціального захисту будуть наповнювати кадри без відповідної освіти, досвіду, етичних установок. Зважаючи на це, вкажемо, що кадрове забезпечення в системі соціального захисту повинно передбачати не лише формальний підбір фахівців (наявність диплома чи стажу роботи в соціальній сфері), а й їх постійне професійне вдосконалення, вміння орієнтуватися у законодавстві про соціальний захист, мати високий рівень володіння сучасними методами соціального діагностування тощо;

14) *принцип динамічності та постійного розвитку соціального захисту*. Ця засаднича ідея вказує на практичну важливість розуміння того, що соціальні ризики (зокрема інвалідність, хвороби, бідність, безробіття, міграційні хвилі, демографічні зрушення та ін.) регулярно зазнають якісних і кількісних змін, а в постіндустріальному суспільстві нові виклики соціальної безпеки (наприклад, пандемії, психосоціальні розлади, цифрова нерівність, зростання стихійних лих тощо) вимагають, щоб система соціального захисту не тільки слідувала традиційним шляхом запобігання та протидії соціальним ризикам, а і вміла прогнозувати ситуацію, вчасно переглядати заходи та попереджати негативні сценарії розвитку безпекової обстановки у сфері соціальної безпеки. Отже, цей принцип у частині *динамічності соціального захисту* означає, що юридичний механізм соціального захисту повинен: припускати безперервний моніторинг і виявлення еволюційних проявів існуючих соціальних ризиків (їх трансформацію, скорочення обсягу або зростання); визначати відкритість до впровадження нових заходів (оптимізації виплат, впровадження цифрових сервісів надання соціальних послуг тощо) у міру виявлення прогалин у чинній політиці соціального

захисту, а також готовність до негайного перегляду параметрів визначення соціальної вразливості з урахуванням економічних, демографічних та інших змін у безпековій обстановці у сфері соціальної безпеки. Таким чином, першим кроком у реалізації відповідного принципу є концептуальна відмова від сприйняття соціальних ризиків як певної константи, а має бути глибоке розуміння того, що ризики можуть змінюватися та змінюються під впливом ряду факторів (зокрема роботизації, глобальних економічних коливань, зміни моделей сімейних взаємин, старіння населення, самотності в дитячому та літньому віці, зростання хронічних захворювань тощо). При цьому в частині *постійного удосконалення соціального захисту* цей принцип означає, що ключем до постійного розвитку системи соціального захисту слугує об'єктивний та систематичний (регулярний) аудит ефективності діючих концепцій, стратегій, програм, а також існуючих інститутів соціального захисту крізь призму соціальних ризиків, а саме з використанням якісної, кількісної оцінки та бенчмаркінгу [див., напр.: 311; 325; 329] (зіставлення практик соціального захисту, а також пошук і вироблення еталонної моделі запобігання та протидії соціальним ризикам у процесі оптимізації дії юридичного механізму соціального захисту);

15) принцип соціальної відповідальності та солідарності. Розглядаючи зміст цієї засадничої ідеї, насамперед виходимо із того, що соціальна відповідальність і солідарність – це комплексний принцип, що виражає одночасно: по-перше, взаємний обов'язок держави, громадян і суспільства (зокрема суб'єктів підприємництва) брати участь у попередженні та подоланні соціальних ризиків (інвалідності, безробіття, бідності, тощо); по-друге, глибоке усвідомлення того, що соціальний захист не представляє за своїм змістом певну «благодійну діяльність», а є невід'ємним елементом справедливого суспільного устрою, за якого кожен член суспільства усвідомлено та охоче бере на себе частину навантаження у сфері забезпечення соціальної безпеки відповідно до своїх можливостей та інтересів.

Важливо враховувати, що ідея широкої солідарності має довгу історію і якщо в епоху т. зв. «радянського» періоду розвитку системи соціального захисту України цей принцип проявлявся у вигляді діяльності централізованих державних фондів соціального забезпечення, з яких фінансувалися пенсії, допомоги у зв'язку з інвалідністю, допомоги багатодітним сім'ям та ін. (між тим, паралельно формувалася практика укладання колективних договорів і угод, діяльності суспільних фондів споживання, що мало на увазі загальне охоплення соціальною допомогою громадян за рахунок перерозподілу національного доходу), то з переходом до ринкової економіки та розвитком процесу європеїзації системи соціального захисту України стало очевидно, що держава – лише один, хоча й ключовий, суб'єкт соціального захисту, а тому в рамках дії цієї системи соціальна відповідальність повинна розподілятися за більш зваженим методом (логікою) – за участю суб'єктів підприємництва (як корпоративного громадянина), професійних спільнот, громадських організацій і, певна річ, самих громадян (через податки, внески, особисту участь у соціальних рухах тощо). Отже, на сьогоднішній день у контексті соціальної відповідальності: по-перше, держава виступає системним «координатором», що формує нормативно-правову та основну організаційно-інституційну основу соціального захисту, забезпечує фінансування ключових напрямів соціального захисту населення (оздоровчий, трудовий, матеріальний, пенсійний та ін.), стимулює приватний бізнес до участі у соціальних програмах, визначає стратегії, концепції, програми та пріоритети у сфері соціального ризику; по-друге, суб'єкти підприємництва (роботодавці) віддають та/або реалізують соціальні програми на підприємствах (медичне страхування, охорона праці, пільги тощо), надають матеріальну допомогу працівникам, своєчасно виплачують заробітну плату не нижче розміру мінімальної заробітної плати, беруть участь у благодійній діяльності, підтримують перекваліфікацію та підвищення кваліфікації кадрів тощо; по-третє, громадяни своєчасно сплачують податки, виявляють особисту

соціальну відповідальність за майбутнє своєї сім'ї (включаючи використання заходів добровільного пенсійного страхування), поважають правові норми та стандарти у сфері забезпечення соціальної безпеки, участь у волонтерських ініціативах, доглядають близьких осіб (тих, які не набули можливості чи втратили можливість обслуговувати себе самостійно через вік, наявну інвалідність, хронічні, тяжкі, рідкісні захворювання тощо) та ін. Також, розглядаючи контекст солідарності у сфері соціального захисту, виокремимо відповідні виміри такої солідарності: по-перше, солідарність між поколіннями, яка передбачає, що працездатне покоління бере на себе відповідальність за пенсіонерів і дітей (через сплату податків, страхові відрахування та ін.), а батьки та особи пенсійного віку, в свою чергу, вносять вклад у виховання майбутніх поколінь; по-друге, солідарне співробітництво держави, суб'єктів громадянського суспільства і громадян в цілому; горизонтальна солідарність (тобто всередині самого суспільства), в контексті якого громадяни та сім'ї підтримують один одного в кризових ситуаціях, беруть участь в діяльності благодійних фондів, ініціативних груп (зокрема волонтерських організацій), у такий спосіб знижують навантаження на державний бюджет щодо запобігання та протидії соціальних ризиків і таким чином зміцнюють суспільні зв'язки та згуртованість суспільства, що є важливою умовою досягнення соціальної безпеки держави.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що принципи соціального захисту становлять невід'ємну складову соціального права України й водночас слугують ідейно-засадничим фундаментом для створення, вдосконалення та функціонування юридичного механізму соціального захисту в державі, що набуває особливого значення в контексті такого складного соціально-правового феномена, як соціальний ризик. Вказане зумовлено тим, що ці засадничі ідеї спираються на фундаментальні цінності та ідеали, які знаходять своє закріплення у керівних положеннях, що стають обов'язковими завдяки їх нормативно-правовому визнанню (хоча імперативна сила принципів не втрачається й тоді, коли вони не

регламентовані законодавством, а впливають з нього чи з духу права (насамперед це осмислюється у наукових працях учених-юристів) або ж судових рішень Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, Верховного Суду та з прецедентних рішень Суду ЄС, які сприяють процесу європеїзації національного законодавства). Таким чином, принципи соціального захисту виконують критично важливу функцію трансформації загальнолюдських цінностей у правові стандарти, які містять комплекс вимог щодо формування та забезпечення функціонування юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального захисту, а саме як основи цього механізму. Таким чином, ці засадничі ідеї забезпечують реальне впровадження цих цінностей у життя особистості, суспільства та держави, що сприяє формуванню соціально безпечних умов існування, створює можливості для гармонійного розвитку та співіснування, а також мінімізує негативний вплив соціальних ризиків.

Отже, практична значущість дослідження ключових принципів юридичного захисту у контексті соціальних ризиків полягає у формуванні сучасного розуміння цих засадничих ідей, що має вагоме значення для різних сфер теоретичної та практичної діяльності [10, с. 275]. Дослідження принципів юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику сприяє розширенню наукового знання про концепцію соціального захисту, дозволяючи глибше осмислити її взаємозв'язок із соціальними ризиками, що відкриває нові перспективи для дослідження ефективності соціально-правових механізмів у процесі забезпечення діяльності держави та суспільства щодо запобігання та протидії соціальним ризикам і мінімізації їх впливу. Крім того, формування цілісної наукової думки про принципи юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику дозволяє суб'єктам, які безпосередньо залучені до здійснення заходів соціального захисту, отримують чіткіше розуміння рамок і змісту своєї діяльності, що дозволяє їм більш ефективно виконувати функції, пов'язані із захистом соціальних прав населення, приймати

обґрунтовані рішення та забезпечувати дотримання соціальної справедливості. Додатково слід зауважити, що уточнення та розвиток наукового тлумачення змісту принципів соціального захисту надає правотворцям інструменти для удосконалення чинних й створення нових юридичних норм і стандартів, спрямованих на удосконалення юридичного механізму соціального захисту, сприяючи також адаптації законодавства до нових викликів, що виникають через змінюваний спектр соціальних ризиків, а також адаптації національного законодавства до права ЄС.

2.2 Нормативно-правова основа юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику

Будь-яка сучасна держава виконує соціальну функцію, яка найбільш повно об'єктивується саме в правовій та соціальній державі [99; 100; 232, с. 278], що закономірно, адже соціальна функція – це елемент вияву змісту юридичного статусу держави, який узгоджується із засадами правопорядку, а також забезпечується державою та суб'єктами, інструментами системи правопорядку. При цьому слід мати на увазі, що функції держави є категорією, яка залежить від сукупності факторів (як історичних, так і культурних, політичних, соціальних тощо) [139, с. 20], а тому можна припустити, що структура системи цих функцій також є юридично вмотивованим, історико-правовим, політичним (і соціальним у цілому) феноменом, який набуває своїх специфічних рис і змісту в контексті певних історичних змін у процесі розвитку держави та суспільства. Аналогічної позиції з цього приводу дотримується й М.В. Дзевелюк, відзначаючи, що зміни, які відбулися останнім часом в українській державно-правовій реальності, значно вплинули на структуру та зміст функцій нашої держави [83, с. 171]. Водночас варто зауважити, що серед вітчизняних науковців не існує одностайної думки щодо змісту та переліку функцій сучасної держави,

а також забезпечення соціальної функції держави за рахунок реалізації інших функцій держави і насамперед – правотворчої, в результаті якої формується нормативно-правова основа юридичного механізму соціального захисту та нормативний фундамент соціальної безпеки та її забезпечення.

Зважаючи на викладене, підкреслимо, що українська наукова спільнота розробила кілька основних підходів до трактування системи функцій, що реалізується сучасною державою. Вітчизняна правниця О.Ф. Скакун пропонує поділ функцій держави на дві категорії: перша – це основні функції, які вважаються пріоритетними, а друга – неосновні функції, що мають другорядний характер [245, с. 134]. Такий поділ функцій на «основні» та «неосновні» (фактично, за їхнім соціальним значенням), на нашу думку, створює в цілому досить просту та зрозумілу класифікацію, яка може сприяти більш ефективному аналізу та організації державних завдань. Вказане пояснимо тим фактом, що запропонована система функцій держави загалом дозволяє оперативним чином виокремити пріоритетні напрями діяльності держави та зосередити на них основні ресурси та зусилля з метою забезпечення належного функціонування держави у тих чи інших умовах буття держави та суспільства, що є вкрай важливим питанням, враховуючи змінюваність безпекової обстановки у сфері соціального захисту. Крім того, ідентифікація основних функцій держави допомагає суб'єктам владних повноважень і суспільству зосередитись на ключових аспектах своєї діяльності, серед іншого таких, як забезпечення національної безпеки, підтримання правопорядку та захист прав громадян. Разом з тим слід визнати той факт, що одним з основних ризиків запропонованого підходу є можливість суб'єктивного визначення того, які саме функції вважаються «основними», а які – «неосновними». Зокрема, в результаті поступової десоціалізації сфери соціальної безпеки держави, що спостерігається в Україні та в ряді інших держав світу [див., напр.: 117; 158, с. 110-111, 328-329; 302], соціальна функція держави може бути витлумачена як така, що втратила своє основне значення. На цю обставину також звертають увагу й

інші науковці, підкреслюючи, що соціальні ризики значною мірою загострюються за умов прояву факторів нестабільності у функціонуванні системи національної безпеки, а також у періоди посилення кризових явищ у суспільному та державному житті. Особливого значення це набуває саме у ситуаціях, коли політичні лідери держави дотримуються різних поглядів щодо тих чи інших державних пріоритетів. Такий розбіжний підхід у дійсності може спричиняти ухвалення політично мотивованих рішень, які, замість орієнтації на реальні потреби суспільства та держави, відображають вузькопартійні чи персональні інтереси, що ускладнює адекватне реагування на виклики в сфері безпеки [132, с. 355], зокрема на соціальні ризики. Окремо слід акцентувати увагу й на тому, що підхід, який передбачає розподіл функцій на «основні» та «другорядні», може не враховувати всієї складності взаємозв'язків між цими функціями. Вилучення певних функцій із числа пріоритетних ризикує послабити системність і цілісність у реалізації публічного адміністрування у сфері соціального захисту. Отже, такий спрощений підхід здатний призводити до недооцінки значущості окремих аспектів, які є ключовими для досягнення довгострокових цілей сталого розвитку держави та суспільства. Особливе занепокоєння в цьому контексті викликають ті функції, що забезпечують реалізацію принципів людиноцентризму та утвердження безумовного панування права, адже їх ігнорування може суттєво вплинути на ефективність забезпечення соціальної безпеки держави шляхом дії юридичного механізму соціального захисту, узгодженого із реальними та потенційними соціальними ризиками.

При цьому відповідний поділ функцій держави можливий (як більш продуктивний) в тому разі, якщо інтерпретувати основні функції в якості таких, що виконуються більшістю суб'єктів владних повноважень, а неосновні – ті, що реалізуються лише певними суб'єктами. Однак в такому разі слід вести мову не про поділ функцій на основні та другорядні, а про рівні цих функцій (функції, підфункції та ін.), адже «неосновні» функції (в силу взаємопов'язаності функцій) завжди впливають з основних функцій

держави (наприклад, функція забезпечення охорони навколишнього середовища є функцією, що випливає з екологічної функції держави, а отже, в цьому сенсі постає в якості підфункції екологічної функції) [132, с. 355].

Вітчизняна дослідниця М.В. Дзевелюк зазначає, що радянські науковці пропонували класифікувати державні функції на постійні (які здійснюються протягом усього існування держави) та тимчасові (обумовлені специфічними умовами, що втрачають свою актуальність після їхнього усунення). Проте учена обґрунтовано звертає увагу на те, що в умовах сучасного світу цей поділ функцій на «постійні» та «тимчасові» втратив свою актуальність. Сучасні держави стикаються з множиною комплексних та взаємопов'язаних викликів, які вимагають постійної уваги та виділення на це відповідних ресурсів (планування цих виділень у подальшій перспективі). В умовах глобалізації, змін клімату, технологічних революцій та інших факторів більшість функцій держави стають «постійними» за своєю суттю, хоча їхня пріоритетність (а не їхня темпорально-ієрархічна характеристика) може змінюватися залежно від конкретних обставин дійсності. Вчена, зокрема, звертає увагу на те, що всі функції держави зумовлені конкретним етапом історичного розвитку суспільства. У цьому контексті діяльність держави набуває конкретного історичного змісту, що робить поділ функцій на «постійні» та «тимчасові» умовнішим. Пріоритетність тих чи інших функцій може змінюватися в залежності від зовнішніх та внутрішніх факторів, що робить необхідним гнучкий та адаптивний підхід до управління державою [83, с. 171]. Таким чином, цілком слушно стверджувати, що сучасні виклики в безпековій обстановці диктують необхідність впровадження державою комплексного та інтегративного підходу до свого функціонування, й у межах такого підходу різні функції держави мають не лише гармонійним чином співіснувати, але й активно взаємодіяти та підтримувати одна одну для досягнення спільних цілей. Вказане, як зазначають учені, є цілком обґрунтованим, адже функції сучасної держави не можуть бути ізольованими одна від одної – вони формують складну систему, де кожна функція

взаємопов'язана з іншими й залежить від їхньої ефективної реалізації [132, с. 355]. Крім того, у певні періоди розвитку держави може відбуватися зміна пріоритетів, що призводить до зміни значення та ролі різних функцій (наприклад, в умовах пандемії COVID-19 багато держав змушені були підвищити пріоритетність функцій, пов'язаних з охороною здоров'я та соціальним захистом, що в звичайних умовах могло вважатись не настільки важливим питанням функціонування держави), однак це зовсім не означає, що пріоритетність функції в конкретний момент буття держави і суспільства може вважатись підставою для того, щоб відповідні функції визначати як тимчасові або постійні.

Науковці також розрізняють «внутрішні» та «зовнішні» функції держави. Наприклад, О.О. Джураєва акцентує увагу на існуванні генеральної функції держави, яка, хоч і не є домінуючою за своєю суттю, проте фактично охоплює всі аспекти діяльності сучасної державної. Означена категорія розкриває призначення держави стосовно громадянського суспільства через реалізацію внутрішніх функцій, які проявляються в економічній, політичній, соціальній, ідеологічній сферах буття суспільства, а також зовнішніх функцій, що включають захист суспільства від зовнішньої агресії, мирне співробітництво з іншими країнами, а також забезпечення геополітичних інтересів держави. Так, за твердженням ученої, до внутрішніх функцій держави належать: функція забезпечення громадського порядку, яка полягає в охороні умов існування людини; економічна функція, що включає регулювання ринку та розробку загальнонаціональних економічних програм; культурна функція, спрямована на розвиток освіти, науки та культурних установ; соціальна функція; фіскальна функція, що забезпечує збір податків і зборів як основного джерела фінансування державної діяльності, та інші. Щодо зовнішніх функцій, то до них належать: військова функція, яка залежно від характеру держави може бути як оборонною, так і агресивною (щодо інших держав); функція зовнішньополітичних, економічних та культурних зв'язків; екологічна функція, яка забезпечує міжнародну

співпрацю у збереженні навколишнього середовища [81, с. 109, 110; 82, с. 142, 144-145]. Зазначимо, що концепція генеральної функції та її вираження у внутрішніх та зовнішніх функціях держави, запропонована О.О. Джураєвою, є відображенням інтегративного підходу, який розглядає функції держави не ізольовано, а в їхньому природному взаємозв'язку та взаємодії. Як убачається, цей підхід дає змогу глибше усвідомити багатогранну роль держави в сучасному суспільстві, охоплюючи як внутрішній, так і зовнішній виміри її діяльності. Вказане набуває особливого значення в умовах глобалізації, коли кордони між «внутрішніми» та «зовнішніми» функціями держави стають дедалі менш чіткими, а їх взаємозалежність зростає. Таким чином, поділ функцій на внутрішні та зовнішні забезпечує структурованість і логічність системи функцій, що сприяє ефективнішому аналізу, плануванню та реалізації державної політики в цілому та в соціальній сфері зокрема. Наприклад, якщо внутрішні функції зосереджені на забезпеченні стабільності, розвитку та соціального добробуту всередині країни, то зовнішні функції спрямовані на захист національних інтересів, протидію зовнішнім загрозам і підтримку конструктивної взаємодії з міжнародною спільнотою [132, с. 355]. При цьому варто враховувати, що функції держави не є статичними, хоча за певних умов вони можуть перебувати у стані відносної об'єктивації. Тому, як уже нами зазначалося, ці функції (насамперед у своєму змісті та характері прояву) здатні змінюватися під впливом таких факторів, як політичний режим, історичні особливості розвитку держави та актуальні характеристики міжнародної обстановки існування держави, що в цілому відображає адаптивність держави до нових викликів і змін у суспільному та геополітичному середовищі, а тому вказує на спроможність оптимізації функцій держави в контексті появи нових соціальних ризиків, змінюваності тенденцій безпекової обстановки у сфері соціального захисту.

Попри очевидні переваги концепції генеральної функції, яку запропонувала О.О. Джураєва, слід звернути увагу на певний ризик,

пов'язаний із надто узагальненим характером цієї категорії, адже надмірна абстрактність може створювати труднощі у визначенні чітких меж кожної функції та оцінці ефективності їх реалізації. Це, у свою чергу, ускладнює як науковий аналіз, так і практичне застосування цієї концепції у процесах забезпечення соціальної безпеки в цілому та заходами соціального захисту зокрема. Тобто важливо в цьому сенсі знайти баланс між узагальненістю та конкретністю, щоб забезпечити як системне розуміння функцій держави, так і можливість їх точного вимірювання та оцінки. Додатково слід звернути увагу й на те, що хоча О.О. Джураєва пропонує чітке розмежування між «внутрішніми» та «зовнішніми» функціями держави, залишаються невирішеними питання щодо характеру їхньої взаємодії, що є принципово важливим, адже на практиці «внутрішні» та «зовнішні» функції не існують у відокремлених площинах, а навпаки, часто переплітаються і взаємно впливають одна на одну [132, с. 355]. Крім того, у запропонованій класифікації не враховано ієрархії або пріоритетності функцій, що могло б допомогти визначити, які з них є базовими чи первинними, а які – похідними чи допоміжними.

Отже, визнаючи дискусійність питання про визначення пріоритетності тих чи інших функцій держави, зазначимо, що всі функції держави у відповідній мірі є важливими й нівелювання тих чи інших функцій у сенсі їх значимості сприяє тому, що держава не може виконувати в належній мірі ті обов'язки, які нею були взяті відповідно до положень Конституції України [113], що неприпустимо, адже це є особливим фактором, який шкодить соціальній безпеці держави, формуючи таким чином умови соціально ризикованого буття громадян. Тому, враховуючи викладене, зазначимо, що саме у контексті питання, яке ми досліджуємо, особливе місце посідає саме соціальна функція держави, яка найбільшою мірою відповідає за досягнення головної мети функціонування соціальної та правової держави – створення умов для гідного рівня життя громадян та захисту від несприятливих соціальних обставин – соціальних ризиків, а тому за жодних

обставин не може тлумачитися в якості вторинної, похідної, неперіоритетної тощо.

Беручи до уваги суть відповідної функції, зазначимо, що вона, по суті, втілює обов'язок держави здійснювати соціальний захист громадян за рахунок: створення гарантій соціальної захищеності (пільги, соціальна допомога, соціальні послуги) та умови для самостійного соціального захисту населення у разі прояву соціальних ризиків; формування соціальних стандартів (мінімальні розміри пенсій, матеріальної допомоги та ін.), які запобігають ускладненню стану соціальної вразливості громадян, хоча й не завжди дозволяють повноцінно вийти зі стану соціальної вразливості; підтримки соціальної стабільності, процесів становлення інклюзивного суспільства тощо. Враховуючи це, а також сутність функцій держави, про які ми вище згадували, зазначимо, що соціальна функція не існує в ізольованому вигляді, а передбачає взаємозв'язок з іншими функціями держави і, перш за все, з правотворчою, від якої залежить належне нормативно-правове забезпечення соціально значущих заходів, що обумовлено тим, що: по-перше, органи публічної служби, які реалізують соціальну функцію держави шляхом забезпечення функціонування юридичного механізму соціального захисту, зобов'язані діяти строго в рамках закону (ч. 2 ст. 19 Основного Закону України), в силу чого цей механізм є елементом правопорядку, а кожен громадянин у такому випадку може розраховувати на передбачувані та справедливі дії і рішення суб'єктів соціального захисту в реалізації ними заходів щодо запобігання та протидії соціальним ризикам. По-друге, саме правотворчість дозволяє формувати та оновлювати (переглядати, зокрема, й у бік скасування та зміни новими) нормативно-правові «координати» функціонування системи соціального захисту, враховуючи нові виклики та загрози у соціальній сфері, зумовлені виникненням нових та трансформацією існуючих соціальних ризиків, а також змінюваністю шкоди, яка завдається в результаті об'єктивації відповідних ризиків. По-третє, в нормах законодавства окреслюються форми,

способи і засоби запобігання та протидії соціальним ризикам, дозволяючи таким чином суб'єктам владних повноважень реалізовувати заходи соціального захисту з дотриманням вимог принципу законності. Отже, правотворча функція держави служить основою для реалізації соціальної функції, оскільки саме через розвиток норм законодавства формується нормативно-правовий базис юридичного механізму соціального захисту (наприклад, зберігається трудовий потенціал держави [див., напр.: 107, с. 129-144; 108]), беручи до уваги те, що основою змісту та дії такого механізму є саме соціальний ризик.

При цьому, вказуючи на ту обставину, що взаємодія соціальної та правотворчої функції держави формує нормативно-правовий базис для функціонування механізму, який нами розглядається, ми маємо на увазі саме *нормативно-правову основу юридичного механізму соціального захисту, що діє на основі соціального ризику*, тобто є комплексом діючих нормативно-правових актів, які, будучи узгодженими з принципами правотворчості та соціального захисту, по-перше, встановлюють і конкретизують сутнісний зміст соціального ризику (зокрема, які обставини дійсності спричиняють стан соціальної вразливості, який у силу своєї соціальної та правової значимості вимагає соціально-правової підтримки соціально захисного характеру), а, по-друге, закріплюють форми, способи і засоби реагування на такі обставини з боку держави та інших суб'єктів права, правові статуси суб'єктів, які здійснюють заходи соціального захисту, а також правові статуси суб'єктів, щодо яких здійснюються заходи соціального захисту.

Отже, нормативно-правова основа юридичного механізму соціального захисту, який ґрунтується на соціальному ризику, є тим, що окреслює імперативні межі (насамперед фактичні, нормативні, процедурні підстави та умови), планування, організації та реалізації соціально захисних заходів, а також зміст соціальних прав громадян (зокрема на соціальний захист), і при цьому регламентує правовий статус органів публічної влади, механізми фінансування та контролю, а також процедури, що забезпечують реалізацію

соціальних гарантій. Як випливає з викладеного, теоретичною передумовою формування цієї основи виступає уявлення про державу не тільки як про суб'єкта, який продукує норми законодавства, а й як про політико-правовий інститут, що реалізує соціальну функцію, в результаті чого й з урахуванням соціальних ризиків створюються та реалізуються норми у сфері соціального захисту, а також в результаті дії юридичного механізму соціального захисту.

При цьому нормативно-правова основа юридичного механізму соціального захисту не зводиться до суми окремих законів і підзаконних актів у сфері соціального захисту, а є комплексом норм, кожна з яких визначає різні аспекти попередження та протидії соціальним ризикам, а також мінімізації та компенсування (відшкодування) шкоди, обумовленої соціальними ризиками. У цьому контексті слід також врахувати й те, що ця нормативно-правова основа не зводиться лише до регламентації процедурних аспектів надання соціальних послуг, соціальної допомоги і пільг, а й об'єктивується у створенні умов для попередження соціальних ризиків, забезпечення рівного доступу до соціальних благ і контролю за соціально-економічним балансом при розподілі коштів на сферу соціального забезпечення населення й окремих верств населення (дітей, малозабезпечених сімей, осіб з інвалідністю, безробітних та ін.). Отже, від того, наскільки повно, чітко та узгоджено вибудована нормативно-правова основа соціального захисту в Україні, залежать стабільність функціонування системи соціального захисту, реалізація принципів соціальної держави та захист законних інтересів громадян у соціальній сфері в епоху зростання невизначеності та збільшення різноманіття соціальних загроз.

Беручи до уваги викладене, а також чинне законодавство, відзначимо, що на сьогоднішній день структуру нормативно-правової основи юридичного механізму соціального захисту складають наступні рівні нормативно-правових актів:

1) *рівень Основного Закону України*. Конституція України [113] не є законодавчим актом, який містить норми, якими регламентуються всі

правовідносини в державі, однак є в певному сенсі «дорожньою картою» для виникнення, перебігу та припинення правовідносин у всіх сферах життєдіяльності індивіда, суспільства і держави [60, с. 10-11], а саме у спосіб, що відповідає збалансованій у цьому документі моделі відносин держави та громадянина. При цьому конституцієдавцем окреслюються ключові принципи та базові гарантії в соціальній сфері, зокрема ті, які повинні враховуватися в контексті здійснення соціального захисту. Зокрема, в нормах Конституції закріплюються обов'язки держави забезпечувати соціальний захист (включаючи право на достатній життєвий рівень, соціальне забезпечення за віком, у разі безробіття, інвалідності та ін.), загальні принципи функціонування публічної влади (зокрема принцип законності, закріплено в ст. 19 Конституції України), без дотримання яких будь-які заходи соціального захисту втрачають правомірність і можуть бути причиною для збільшення ризиковості соціального буття громадянина і людини. Отже, завдяки конституційним положенням юридичний механізм соціального захисту «вбудовується» у загальний режим захисту прав і свобод людини, а також у режим забезпечення соціальної безпеки держави, не зводячи процес соціального захисту лише до техніко-економічного аспекту реалізації соціальної функції держави, яка в такому випадку могла б набувати формального вираження й не характеризувалась відповідною соціально захисною місією, яка їй властива крізь призму ряду норм Конституції України (статті 1, 3, 6, ч. 4 ст. 13, ч. 5 ст. 17, статті 21-24, 27, 28, 30, 32, 36, 44, 46-53, 64 та ін.) [113];

2) *законодавчий рівень*, яким охоплюються законодавчі акти, які регламентують соціальні права, а також різні аспекти запобігання та протидії соціальним ризикам внаслідок дії юридичного механізму соціального захисту. Розглядаючи цей рівень нормативно-правової основи відповідного юридичного механізму, можемо дійти висновку, що він охоплює наступні групи законодавчих актів:

а) загальне законодавство про соціальне забезпечення, зокрема законодавчі акти, що містять ключові засади соціального захисту, а саме Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [183];

б) закони про базові та спеціальні гарантії соціального захисту, а також про соціальні послуги, соціальну допомогу та пільги, зокрема закони України, що визначають прожитковий мінімум і мінімальну заробітну плату [211; 218], державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення [184], засади надання соціальних послуг [225], містять спеціальні норми про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та державне пенсійне страхування [157; 190; 192; 209], державне соціальне страхування на випадок безробіття [191], пенсійне забезпечення [215; 216], реабілітаційні заходи [221] тощо. Крім того, слід виокремити також і закони, які містять норми про соціальний захист у рамках окремих форм соціального захисту, зокрема ті, які стосуються таких соціальних гарантій, як право на житло, соціальні пільги працівникам, забезпечення гідних умов праці тощо (наприклад, Житловий кодекс України [91], Кодекс законів про працю України [109], Закони України «Про колективні договори і угоди» [210], «Про зайнятість населення» [193], «Про відпустки» [180] та ін.);

в) закони, які регламентують соціальний захист окремих категорій населення, зокрема:

- громадян окремих зарубіжних держав [182];
- осіб, які зазнали соціальних ризиків неправомірного впливу неправової (зокрема тоталітарної) держави [179; 219];
- осіб, які зазнали соціальних ризиків екологічної, техногенної та ін. катастрофи, аварії [228];
- осіб, які зазнали соціальних ризиків війни (військових дій) та/або несення військової служби [189; 222-224; 227];
- осіб, які зазнали соціальних ризиків у сфері праці [214];

– осіб, які зазнали соціальних ризиків, пов'язаних зі здоров'ям [187; 188; 213; 220];

– осіб, які зазнали соціальних ризиків малозабезпеченості, бідності [185; 186];

– осіб, які зазнали соціальних ризиків бездомності [212];

3) *підзаконний рівень*. Підзаконні акти у сфері соціального захисту, а саме:

а) підзаконні акти, які закріплюють стратегії, концепції та програми, що стосуються питань соціального захисту [111; 112; 229; 230];

б) підзаконні акти, які закріплюють процедури надання заходів соціально захисного характеру [78; 80; 178; 201-208; 217; 226];

в) підзаконні акти, які затверджують державні соціальні стандарти, встановлюють державні соціальні нормативи [181; 194-200];

г) підзаконні акти, які закріплюють додаткові гарантії реалізації права громадян на соціальний захист [77; 79; 169].

Крім того, розглядаючи нормативно-правову основу юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику, врахуймо і ту обставину, що Україна перебуває в стані інтеграції до Європейського Союзу, а тому перспективною частиною відповідної нормативно-правової основи вказаного юридичного механізму є також директиви та регламенти ЄС, що вже сьогодні повинні враховуватись в якості орієнтирів для удосконалення цього механізму. У цьому контексті зазначимо, що процес європеїзації законодавства України у сфері соціального захисту вимагає врахування цілого комплексу наднаціональних актів ЄС (при цьому слід погодитись, що цей процес повинен бути вираженим, здійснюватися в контексті відповідних критеріїв соціально відповідальної європеїзації норм законодавства про соціальну безпеку [64, с. 94-96]), починаючи від тих, що регламентують соціальні системи різних держав-членів, до тих, що закріплюють соціальні та трудові права і гарантії. Доцільно звернути увагу на наступні групи актів:

– нормативно-правові акти ЄС, які стосуються регламентації взаємодії систем соціального забезпечення держав-членів, а саме: регламент № 883/2004 [316], який визначає стандарти і норми надання пенсій, допомоги по безробіттю, страхування на випадок хвороби, материнства та інших видів соціального забезпечення для громадян, які переміщуються між державами-членами ЄС; регламент № 987/2009 [317], який визначає процедури реалізації регламенту № 883/2004, а саме деталізує адміністративні механізми, форми повідомлення, порядок обміну інформацією між установами соцзабезпечення різних держав-членів щодо соціального забезпечення та осіб, яким надано соціальну допомогу, соціальні послуги та пільги;

– нормативно-правові акти ЄС у сфері соціального забезпечення та окремих гарантій у рамках різних напрямків соціального захисту населення, зокрема: директива № 92/85/ЕЕС [291], яка встановлює мінімальні гарантії та умови праці, спрямовані на захист здоров'я вагітних жінок та жінок, які нещодавно народили, а також регламентує оплачувані відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами; директива № 2003/88/ЕС [294], яка визначає мінімальні вимоги до робочого часу, періоду відпочинку, щорічних відпусток та ін.; директива № 2019/1158/EU [293], яка запроваджує нові стандарти відпустки по догляду, гнучкого графіка, стимулює «рівну» участь у сімейних обов'язках для чоловіків і жінок;

3) нормативно-правові акти ЄС, які регламентують режим запобігання та протидії соціальним ризикам, зумовленим дискримінацією та недостатньою соціальною інтеграцією окремих категорій населення, зокрема: директива № 2000/78/ЕС [84], яка забороняє дискримінацію за ознаками релігії, інвалідності, віку та ін.; директива № 2000/43/ЕС [290], яка забороняє дискримінацію за расовою або етнічною ознакою у сфері зайнятості, соціального забезпечення, доступу до послуг та ін.

Отже, як убачається, на сьогоднішній день юридичний механізм соціального захисту ґрунтується на значному масиві норм, які регламентують дію цього механізму, скеровуючи його до досягнення мети соціального

захисту. При цьому слід констатувати, що наразі законодавство у сфері соціального захисту ще не перейшло до етапу кодифікації норм про основні засади, підстави, умови соціального захисту, а також особливості планування, організації та здійснення соціального захисту населення (певних груп населення), процедури реалізації заходів соціального захисту, забезпечення системи соціального захисту України та інше. Вказане засвідчує потребу комплексного удосконалення законодавства у відповідній частині, перспективи чого нами будуть викладені у підрозділі 3.2 цієї дисертації.

2.3 Форми та способи соціального захисту в контексті соціального ризику

Зміст і видова структура форми (як і напрямів) соціального захисту є питанням, якому в останні роки дедалі більше приділяється увага українських учених [див., напр.: 26; 37; 38; 52; 58; 101; 121; 137; 154; 172; 255], хоча проблематика цього питання по сьогодні ще не розкривалась у контексті соціального ризику, який є основою сучасного юридичного механізму соціального захисту. При цьому, враховуючи наукові напрацювання українських учених слід зауважити, що під *формами соціального захисту в контексті соціального ризику* слід вважати усталені (інституціоналізовані) організаційно-правові напрями надання соціальної допомоги, послуг і пільг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах або потенційно наражаються на соціальні ризики. Тобто, означені форми відповідають напрямам забезпечення соціальної безпеки держави, являючи собою умовну «модель» забезпечення соціально безпечного буття громадян шляхом застосування спеціальних заходів соціального захисту.

Враховуючи викладене зазначимо, що для форм соціального захисту в контексті соціального ризику характерним є наступне: по-перше, всі форми

соціального захисту узгоджуються з принципами права та ґрунтуються на нормах чинного законодавства; по-друге, кожна форма соціального захисту, як правило, орієнтована на певну категорію громадян (зокрема, на пенсіонерів, працівників, осіб з інвалідністю, малозабезпечену сім'ю та ін.) або ж на громадян у цілому, які можуть зіткнутися з певними типами соціальних ризиків (наприклад, з хворобою, втратою роботи, втратою годувальника, втратою житла та ін.); по-третє, всі форми соціального захисту характеризуються особливим порядком нормативно-правового, організаційно-інституційного та ресурсного забезпечення.

На сьогоднішній день в контексті множинності соціальних ризиків можемо зробити висновок про те, що кожна сфера життєдіяльності громадян характеризується власною формою соціального захисту, що враховує особливості безпекової обстановки у відповідній сфері соціального буття. При цьому до основних таких форм соціального захисту можемо віднести, зокрема, форми, які охоплені наступними напрямками забезпечення соціальної безпеки сучасної соціальної та правової держави:

1. Форми соціального захисту в рамках напряму охорони здоров'я. Розуміння соціального ризику в якості основи юридичного механізму соціального захисту дозволяє зробити висновок, що захист здоров'я громадян не може зводитися до виключно терапевтичних дій по відношенню до лікування захворювань, що вже настали, адже більш ефективним, як з точки зору економічного впливу, так і з позиції соціальної справедливості, виявляється комплексний підхід, за якого значна частина ресурсів системи охорони здоров'я спрямовується на попередження та мінімізацію тих життєвих обставин, які ведуть до загострення, часто незворотних форм погіршення здоров'я населення (зокрема інвалідизації населення). Тому в сучасному юридичному механізмі соціального захисту подібна стратегія доповнює традиційні грошові та натуральні заходи соціального захисту формами, які дозволяють надавати оздоровчо-рекреаційну допомогу особам, здійснювати реабілітаційні дії щодо осіб, які отримали травми, тривалий

період перебували в стані хвороби, а також регулярно здійснювати профілактику ризиків у сфері охорони здоров'я.

До відповідних форм слід віднести всі види оздоровчо-рекреаційних форм соціального захисту, зокрема: надання санаторно-курортних путівок; організацію діяльності реабілітаційних центрів (для дітей, осіб з інвалідністю, військовослужбовців, ветеранів війни та бойових дій, ветеранів праці), які працюють над комплексним відновленням фізичного та психічного здоров'я, соціальною адаптацією та професійною реінтеграцією пацієнтів; реалізацію програм профілактики захворювань (вакцинації, диспансеризація); пропаганду здорового способу життя.

2. Форми соціального захисту в рамках трудово-правового напрямку забезпечення соціальної безпеки. Щонайперше слід зазначити, що сфера праці та зайнятості є однією з тих сфер соціальної взаємодії, яка найбільшою мірою впливає на стан соціальної безпеки працездатної особи, оскільки саме завдяки реалізації права на працю і зайнятості громадяни отримують основне джерело доходу (трудовий дохід в обмін на оплатне виконання трудових обов'язків), реалізують трудовий потенціал, культивують соціальний капітал тощо. Однак насправді, як уже нами зазначалося в розділі 1 дисертації, участь у сфері праці та зайнятості часто пов'язана з множинними соціальними ризиками (ризиками тимчасової непрацездатності через хворобу, травми, ризиками втрати роботи через звільнення з ініціативи роботодавця чи у зв'язку із банкрутством підприємства тощо). Саме тому система соціального захисту на рівні трудового законодавства та законодавства про зайнятості (включаючи програми сприяння зайнятості, професійної перепідготовки тощо) мають очевидну соціально-правову значимість у контексті запобігання соціальним ризикам (зокрема, звільнення, втрати трудового доходу, зниження трудового потенціалу), подолання їх наслідків і відшкодування шкоди від таких ризиків (через виплати у зв'язку із тимчасовою непрацездатністю, створення доступного робочого середовища на робочому місці для осіб з інвалідністю, вагітних працівниць, працівниць,

які годують дитину груддю, формування здорового психологічного клімату на роботі тощо), а отже, гарантують соціально безпечну участь працездатної особи у сфері праці та зайнятості, нівелюючи ймовірність потрапляння такої особи в соціально вразливе становище при настанні несприятливих обставин соціального буття – соціальних ризиків [див., напр.: 2; 3; 22; 55; 164; 265; 266; 275].

До трудових форм соціального захисту можемо віднести, зокрема: надання оплачуваних лікарняних листів (відпустки для лікування у зв'язку з хворобою), що робить можливим для працівників, які стикаються з тимчасовим погіршенням здоров'я, не втрачати повністю дохід і в той же час не виходити на роботу у хворобливому стані, ризикуючи погіршити стан здоров'я, а також поставити під відповідну загрозу колег по роботі; надання щорічної відпустки та інших відпусток, зокрема у зв'язку із сімейними обставинами; забезпечення дотримання стандартів охорони праці та стандартів гідної праці в цілому, що дозволяє працівникам бути захищеними від професійних захворювань і травм, знижуючи таким способом імовірність їх «вибуття» з трудового процесу та подальшого потрапляння у вразливу соціально-економічну обстановку соціально небезпечного буття; забезпечення гарантій для вагітних жінок і жінок з дітьми, осіб з інвалідністю, зокрема шляхом створення спеціальних (інклюзивних) умов праці для таких осіб; реалізацію програм сприяння гідній зайнятості, перенавчання та працевлаштування соціально вразливих груп населення (зокрема молоді, осіб передпенсійного та пенсійного віку, жертв сімейного насильства), що дозволяють компенсувати наслідки втрати роботи або неможливості знайти її (наприклад, у силу недавніх реформ на підприємстві або змін в структурі ринку) тощо.

3. Форми соціального захисту в рамках матеріального напряму забезпечення соціальної безпеки. Матеріальні форми соціального захисту часто розглядаються як інструмент безпосереднього та найбільш оперативного соціально захисного впливу (надання соціальної допомоги) на

осіб, які зіткнулися зі складними життєвими обставинами (зокрема інвалідністю, втратою основного доходу, народженням дитини та непередбаченими витратами, втратою годувальника або довготривалою хворобою). Отже, головною особливістю відповідних заходів, будь то одноразові допомоги, регулярні грошові виплати, субсидії, або адресна натуральна допомога (продуктові набори, забезпечення речами першої необхідності, часткове покриття комунальних витрат), виявляється швидкість надання підтримки та відносна простота процедур її отримання. Так, у ситуаціях, коли особа терміново потребує елементарних засобів до існування (наприклад, при народженні дитини, коли знижується трудова активність одного з батьків, або при раптовій втраті годувальника), саме ці форми соціального захисту здатні допомогти особам уникнути критичного погіршення їх соціальної безпеки.

При цьому важливо враховувати, що матеріальні форми соціального захисту, хоча і є оперативними та часто незамінними засобами подолання соціальних ризиків, в дійсності є такими, що лише частково вирішують проблему довготривалого благополуччя соціально вразливої особи. Зважаючи на це, можемо припустити, що в контексті розуміння соціального ризику як основи юридичного механізму соціального захисту: по-перше, значимість форм соціального захисту, які охоплені матеріальним напрямком забезпечення соціальної безпеки, необхідно розцінювати як тимчасові заходи соціально захисного характеру (принаймні, поки наслідки соціального ризику не будуть усунені), що повинні супроводжуватися іншими формами соціального захисту, які дозволять особі повноцінно відновити рівень її соціальної безпеки; по-друге, матеріальні форми соціального захисту стають логічним доповненням (а не заміною) ряду інших форм соціального захисту, які здійснюють довгостроковий соціально захисний ефект на особу, що перебуває у складних життєвих обставинах, сприяючи їх поступовому та систематичному виходу зі стану соціальної вразливості (зокрема,

трудоправові, оздоровчо-рекреаційні, житлово-побутові та інші форми соціального захисту).

До відповідних форм соціального захисту можемо віднести, зокрема: безпосередні грошові виплати (допомоги, субсидії, компенсації) у вигляді одноразової або регулярної фінансової допомоги (наприклад, при народженні дитини, втраті годувальника, втраті роботи); натуральну допомогу (продукти, одяг, соціальне житло або часткова оплата комунальних послуг).

4. **Форми соціального захисту в рамках пенсійного напряму забезпечення соціальної безпеки.** В Україні як правовій та соціальній державі пріоритет надається соціальному захисту, що реалізується через державну соціальну політику, важливою складовою якої є соціально-економічні інститути, орієнтовані на запобігання та протидію соціальним ризикам, які можуть впливати на населення. При цьому ключову роль у забезпеченні соціальної безпеки окремих верств населення виконує саме пенсійний напрямок соціального захисту, об'єктивуючись у пенсійні форми соціального захисту [9, с. 165-166], що по сьогодні не позбавлений низки проблем [див., напр.: 51; 243, с. 110; 252], які потребують нагального вирішення, адже цей соціально-правовий інститут не лише сприяє економічному розвитку держави, але й забезпечує належну сталість умов соціально безпечного життя для осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах (зокрема в силу старості). На цю обставину справедливо звертає увагу й К.І. Демченко, констатує, що «економічна сутність пенсії носить двоїстий характер: запобігання бідності, тобто забезпечення мінімально гарантованого рівня доходу; компенсація втраченого заробітку та забезпечення адекватного індивідуального коефіцієнту заміщення» [75, с. 59-60]. Отже, пенсія (також її альтернативні варіанти, зокрема «довічне грошове утримання судді»), як основна форма соціального захисту в рамках пенсійного напряму забезпечення соціальної безпеки держави, не лише забезпечує базовий дохід для підтримання життя людини після її виходу на пенсію, а й частково заміщає трудовий заробіток, який особа отримувала б, продовжуючи власну

трудова діяльність, що є критично важливим для підтримки базового соціального стандарту життя та стабільності особистого фінансового стану в позатрудовому періоді (чи в обмежено трудовому періоді) життя людини [9, с. 167-169].

5. **Форми соціального захисту в рамках страхового напрямку забезпечення соціальної безпеки.** Перш за все слід зазначити, що страхування в класичному розумінні будується на принципі перерозподілу ризику між значною частиною учасників суспільних відносин, які характеризуються соціальною ризикованістю [див., напр.: 250, с. 65]. При цьому в праві соціального забезпечення означений принцип набуває особливої глибини та соціально-правової значимості, оскільки в розумінні зазначеного принципу мова йде про «перерозподіл ризиків» в контексті таких життєвих ситуацій, як хвороби, інвалідність, старість, безробіття, втрата годувальника тощо. Отже, унікальність страхових форм соціального захисту виражається в тому, що вони припускають, по-перше, функціонування страхових фондів, які функціонують як спосіб колективного управління ризиком, в контексті чого для суспільства в цілому такий перерозподіл виключає масштабне зубожіння груп населення при настанні масштабних соціальних ризиків (наприклад, пандемія, війна, кризові явища на ринку праці тощо). По-друге, ці форми соціального захисту ґрунтуються на внесках, які сплачуються в період працездатності й відносно благополучного стану соціального буття, що формує у працівника та роботодавця далекоглядну соціальну відповідальність за забезпечення соціальної безпеки. По-третє, страхові форми соціального захисту дозволяють гармонійно поєднувати економічну ефективність (рішення про виплати приймаються з урахуванням категорій ризику і страхових тарифів) з імперативністю соціальної цінності людини, її життя та здоров'я (зберігається право людини на гідне життя в складних життєвих обставинах). Крім того, важливо враховувати й ту обставину, що страхові форми соціального захисту сприяють тому, що соціальні ризики, з якими стикаються громадяни, стають (наскільки це практично можливо)

керованими, а саме завдяки систематичному формуванню внесків і ретельно вивіреному алгоритму здійснення та накопичення, перерозподілу страхових виплат, хоча система страхування, певна річ, сама по собі не усуває першопричин ризику.

З огляду на викладене слід зазначити, що на сьогоднішній день можна виокремити два ключових типи страхових форм соціального захисту: перший – це форми обов'язкового страхування, що охоплюють практично всіх працюючих (пенсійне страхування, страхування по безробіттю, страхування від нещасних випадків і професійних захворювань, страхування тимчасової непрацездатності); другий – форми добровільного (додаткового) страхування (наприклад, корпоративне медичне страхування або добровільні накопичувальні пенсійні програми). Як видається, відповідний дуалізм типів страхових форм соціального захисту дозволяє на практиці в значній мірі підвищити варіативність вирішення проблем подолання наслідків соціальних ризиків та є перспективним у контексті розвитку юридичного механізму соціального захисту щодо соціального ризику, хоча й не може бути достатнім аргументом для скорочення соціальної відповідальності держави в цьому напрямі забезпечення соціальної безпеки (враховуючи при цьому соціальне призначення відповідальності в цілому [див., напр.: 170; 234]).

6. Форми соціального захисту в рамках житлово-побутового напрямку забезпечення соціальної безпеки. Насамперед зазначимо, що житлово-побутовий напрям забезпечення соціальної безпеки набуває особливої значущості в сучасних умовах життєдіяльності громадян, оскільки доступ до гідного житла та базових побутових умов є однією з ключових передумов запобігання маргіналізації соціально вразливих груп населення [42, с. 121]. Перед ризиком є надзвичайно уразливими громадяни, які за останні роки втратили своє житло насамперед через тимчасову окупацію окремих територій України, а також внаслідок істотного пошкодження або ж знищення житла внаслідок бойових дій на території України. В цілому ж під формами соціального захисту в житлово-побутовому напрямку забезпечення

соціальної безпеки доцільно розуміти сукупність цілеспрямованих заходів, регульованих правом, які дозволяють громадянам, що опинилися в складних життєвих обставинах, отримати або зберегти житло, а також налагодити прийнятний рівень побутового комфорту. Отже, форми соціального захисту в житлово-побутовому напрямку, з одного боку, здійснюють оперативний соціально захисний вплив на процес запобігання соціальних ризиків у вигляді бездомності, комунальної заборгованості, неможливості елементарного побутового устрою тощо, а з іншого боку, не завжди сприяють повноцінному, довготривалому вирішенню соціальних ризиків у житлово-побутовій сфері інтересів життєдіяльності людини, а тому повинні доповнюватись також іншими формами соціального захисту (наприклад, оздоровчо-рекреаційними, трудовправовими та іншими формами).

Аналізуючи форми соціального захисту в житлово-побутовому напрямку забезпечення соціальної безпеки, можемо дійти висновку, що ці заходи умовно можна поділяти на кілька груп в залежності від їх орієнтації на вирішення конкретних побутових і житлових проблем, зокрема: надання соціального житла особам, які не мають достатніх ресурсів для оренди або придбання власної нерухомості; надання земельних ділянок для будівництва житла; надання пільгових кредитів, що дозволяють купувати житло на прийнятних кредитно-фінансових умовах; надання субсидій на оплату комунальних послуг, які отримують громадяни, чії доходи не дозволяють своєчасно та в повній мірі оплачувати рахунки за комунальні послуги без істотної шкоди для їх соціальної безпеки; здійснення заходів, спрямованих на попередження виселень з житла та втрати житла соціально вразливими верствами населення; розподіл адресної натуральної допомоги житлово-побутового характеру (меблі, паливо, предмети гігієни, а при втраті майна чи вимушеному переселенні – тимчасові житлові модулі, які пристосовані для тимчасового проживання) тощо.

Розглянувши поняття та основні види форм соціального захисту, можемо перейти до розгляду змісту способів соціального захисту, що є

питанням, якому також приділяється увага науковцями [див., напр.: 46; 53; 54; 56; 96; 97; 122; 124; 128; 136; 323], хоча й не безпосередньо у контексті соціального ризику як основи юридичного механізму соціального захисту. Відтак, аналізуючи зміст цієї соціально-правової категорії зазначимо, що *способи соціального захисту в контексті соціального ризику* є конкретним правовим заходом, за допомогою якого досягається мета певного напрямку соціального захисту, а саме: соціальна послуга, соціальна допомога, пільга.

У даний час найбільш поширеними способами, що використовуються в рамках згаданих форм захисту, є:

1) *соціальна допомога*, що являє собою комплекс нормативно встановлених і регульованих заходів, спрямованих на усунення або пом'якшення складної життєвої ситуації у одержувача такої допомоги, без якої громадянин не в змозі самотійно вийти. Соціальна допомога, таким чином, постає в якості важливого інструменту системи соціального захисту держави, адже характеризується: адресним характером (встановлюється для конкретних категорій або осіб, що підлягають соціальній підтримці грошового, натурального та іншого типу); інституційно-організованим характером (здійснюється на основі норм законодавства та через уповноважених суб'єктів, які надають соціальну допомогу); професійним характером (за надання соціальної допомоги відповідають фахівці у сфері соціального забезпечення, зокрема фахівці у галузі психології та суміжних галузей).

Отже, змістовна суть соціальної допомоги безпосередньо виражається в контексті соціального ризику, що має на увазі обставини соціального буття, за яких людина чи група осіб об'єктивно не можуть продовжувати свою звичайну життєдіяльність і потребують негайного сприяння з боку держави (іншого суб'єкта, який реалізує соціальну функцію, надаючи соціальну допомогу), щоб не опинитися в стані критичної соціальної вразливості. Саме тому одним з ключових завдань соціальної допомоги є переривання або недопущення виникнення «спіралі» наростання бідності, погіршення

здоров'я чи соціальної ізоляції, характерної для тих осіб, які не змогли своєчасно отримати належну соціальну підтримку у вигляді соціальної допомоги. При цьому слід виокремити такі ключові види соціальної допомоги:

а) матеріальна соціальна допомога (безпосередні грошові виплати, адресні субсидії), яка надається в результаті народження дитини, під час хвороби, на підставі набуття статусу особи з інвалідністю, малозабезпеченої сім'ї тощо;

б) натуральна соціальна допомога (продуктово-речове та технічне забезпечення, надання житла та інше), яка надається на підставі наявності складної життєвої ситуації у вигляді втрати повноцінної психофізіологічної активності (зокрема неможливість подальшого пересування без протезно-ортопедичних виробів, крісла-коляски), втрати житла, необхідності тимчасового переселення, різкого підвищення цін на базові продукти харчування тощо;

2) *соціальна послуга*. Відповідні послуги слід розглядати не стільки як інструмент точкової матеріальної підтримки соціально вразливої особи, а як систему цілеспрямованих дій, що забезпечують такій особі або сім'ї комплексний соціально захисний супровід у подоланні важких життєвих обставин. Законодавче визначення сутності соціальних послуг (п. 17 ч. 1 ст. 1, ч. 1 ст. 2 Закону України «Про соціальні послуги») вказує на те, що відповідні дії можуть мати профілактичну, адаптивну або реабілітаційну спрямованість й реалізовуватися за кількома векторами вираження соціально захисного впливу на особу, яка перебуває у складній життєвій ситуації (консультування, соціальний патронаж, кризове втручання, посередництво, інформування тощо). У зв'язку із цим зазначимо, що загальне призначення соціальних послуг зводиться до своєчасного реагування на загрозу соціальної вразливості, а також до забезпечення у людини або сім'ї ресурсу для самостійного виходу з конкретної проблемної життєвої ситуації. Отже, в контексті соціального ризику соціальні послуги є способом забезпечення

соціальної безпеки, що дозволяє вирішувати множину різнорівневих завдань виходу зі стану соціальної вразливості, будучи спрямованим не лише на поточне пом'якшення наслідків соціального ризику, а й на формування у особи стійких навичок і компетенцій, необхідних для запобігання повторного потрапляння в складні життєві обставини (наприклад, послуги з профілактики рецидивів домашнього насильства, курси підготовки до прийомної сім'ї або довготривала допомога людям з інвалідністю в соціалізації). Важливо підкреслити, що соціальні послуги (на відміну від соціальної допомоги) безпосередньо впливають на соціально-поведінкові аспекти життя соціально вразливої особи, оскільки такі послуги знижують деструктивний ефект соціально-кризової ситуації, а також формують конструктивні стратегії подолання життєвих труднощів, у такий спосіб знижуючи ймовірність повторного потрапляння в складні життєві обставини;

3) *пільга*. Насамперед зазначимо, що соціальні пільги можна розглядати як юридично закріплені преференції, що надаються окремим категоріям громадян, які потребують додаткового захисту і підтримки або ж володіють певними заслугами перед державою і суспільством, за виконання соціальної ролі, пов'язаної з високими соціальними ризиками [див., напр.: 5, с. 97; 262, с. 60]. Отже, мета таких способів соціального захисту виражається в тому, щоб компенсувати несприятливі життєві обставини, стимулювати соціально значущі форми діяльності, забезпечити соціальну стабільність (скорельовану із сучасною концепцією сталого розвитку [106]), висловити визнання за взяті особою на себе соціальні ризики, обумовлені певною соціальною роллю. Тому можемо дійти висновку, що сутність соціальних пільг полягає в їх подвійній природі: по-перше, соціальні пільги компенсують соціальні, економічні й професійні та інші обмеження, шкоду, обумовлені статусом особи, наприклад, перебуванням на певній посаді публічної служби, інвалідністю, багатодітністю, низьким доходом або особливими заслугами перед суспільством; по-друге, пільги стимулюють діяльність, спрямовану на

досягнення суспільно значущих цілей, наприклад, робота у віддалених районах або виконання роботи в рамках небезпечних для життя професій.

Осмислюючи зазначені форми та способи соціального захисту в контексті соціального ризику, як основи юридичного механізму соціального захисту, зазначимо, що постає питання: «Чи можливо на практиці гармонійним чином їх поєднувати, найбільш ефективно запобігаючи, протидіючи соціальним ризикам, а також мінімізуючи (компенсуючи) наслідки ризиків, що настали?» Відповідаючи на це питання, мусимо мати на увазі, що оптимальне поєднання форм і способів соціального захисту припускає створення багаторівневої системи забезпечення соціальної безпеки заходами соціального захисту, в якій кожен тип соціального ризику попереджається, своєчасно помічається та нейтралізується, а його негативний вплив повноцінно компенсується (нівелюється).

Зокрема, як уже нами було встановлено, у рамках матеріальної форми соціального захисту соціально вразлива особа отримує матеріальну допомогу, що дозволяє їй швидко реагувати на безпосередні фінансові втрати (наприклад, втрату доходу при безробітті), тоді як страхові форми (соціальне страхування, страхування здоров'я) будуть більш ефективними у протидії системним, довгостроковим загрозам соціально безпечного буття особи, що обумовлені професійними захворюваннями, інвалідністю. При цьому способи (соціальна допомога, соціальна послуга, пільги) дозволяють персоналізувати допомогу і в більш гнучкій формі підлаштовуватися під індивідуальні потреби особи, що потребує соціального захисту (як в контексті отримання матеріальної допомоги для короткострокового подолання проблем соціальної вразливості, так і в контексті тривалої реабілітації чи тривалого користування певними пільгами).

Водночас слід врахувати й те, що в рамках комплексного використання різних форм і способів соціального захисту важливим є розуміння суті динамічного характеру взаємодії цих форм і способів. Якщо ж один інструмент (наприклад, матеріальна допомога) не справляється або ж

недостатньо справляється із проблемою збільшення соціальної вразливості особи (зокрема через те, що на особу впливають також й інші соціальні ризики, серед яких насильство в сім'ї, наркотична залежність тощо), то в такому випадку повинні паралельно використовуватися й інші форми і способи соціального захисту, які будуть сприяти відновленню соціально захищеного становища особи, зокрема, шляхом професійної перепідготовки соціально вразливої особи, надання їй тимчасового житла тощо. Також важливо враховувати при цьому й те, що в рамках кожної форми соціального захисту особи можуть відразу використовуватися й декілька способів соціального захисту (в залежності від типу і стадії ризику), що в такому випадку буде забезпечувати не тільки захист особи від наслідків соціальних ризиків, що вже настали, а й ефективно знижувати ймовірність їх повторного настання або ж розвитку в бік збільшення їх дестабілізуючого характеру.

Важливо також відзначити, що хоча важливість гармонійного застосування форм і способів соціального захисту визнається в якості найбільш ефективного підходу в здійсненні соціального захисту, що враховує соціальні ризики, які обумовлюють причини реалізації таких заходів (а не формальне звернення особи з метою реалізувати право на соціальний захист), на сьогоднішній день конкретної методології гармонійного застосування форм і способів соціального захисту, що враховують соціальні ризики, в результаті яких особа опиняється в складній життєвій ситуації, не розроблені, хоча діють державні стандарти надання соціальних послуг, а урядом визначені основні засади надання соціальних послуг. Проте слід зауважити, що розробка відповідної методології передбачає використання вивіреного, системного та багатоетапного підходу, що дозволить не формально, а по суті визначати можливості комплексного застосування форм та способів соціального захисту в контексті реальних потреб тієї чи іншої категорії громадян, враховуючи весь спектр соціальних ризиків, з якими вони стикаються у своєму соціальному бутті.

Зазначимо, що у контексті осмислення можливості формування актуального підходу до гармонійного застосування різних форм і способів соціального захисту необхідно відзначити важливість насамперед практичного напрацювання методології з цього приводу. Врахування цього дозволить у межах підрозділу 3.2 дисертаційної роботи запропонувати алгоритм розробки загальної та спеціальних інструкцій («протоколів») гармонійного застосування різних форм і способів соціального захисту, які враховують різні типи ризиків, при цьому беручи до уваги класифікацію ризиків, описану нами у підрозділі 1.2 наукового дослідження.

Таким чином, відзначимо, що на практиці гармонійне використання різних форм і способів соціального захисту з метою найбільш ефективної протидії та запобігання соціальним ризикам починається з того, що в роботі щодо здійснення соціального захисту проводиться *діагностика і профілювання комплексу соціальних ризиків, у яких знаходиться суб'єкт, котрий потребує соціального захисту* (зокрема, рівень доходу, наявність проблем зі здоров'ям, наявність залежностей, ризик насильства або нехтування дітьми, рівень батьківських компетенцій тощо). Для цього важливо буде використовувати насамперед мультидисциплінарну експертизу наявності та визначення рівня, обсягу соціальних ризиків, їх наслідків, що передбачає участь соціальних працівників, педагогів, психологів, юристів та інших фахівців (за потреби). Так, на етапі діагностики та профілювання стає можливим визначити первинний соціальний ризик (наприклад, малозабезпеченість) та вторинні соціальні ризики (зокрема загроза насильства в сім'ї, трудової або сексуальної експлуатації дітей, соціального сирітства та ін.).

Слідом за діагностуванням і профілюванням має наступати *проектно-планувальний етап подолання соціальних ризиків і їх наслідків*, в рамках якого підбирається оптимальний набір форм і способів соціального забезпечення (наприклад, надання в користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, надання

матеріальної допомоги особам з інвалідністю, видача довідки для отримання пільг особам з інвалідністю, які не мають права на пенсію чи соціальну допомогу, надання психологічної допомоги, надання лікарських засобів з Національного переліку основних лікарських засобів, медичних виробів та витратних матеріалів відповідно до галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я та ін.), що виявляється фактично у розробці «дорожньої карти» подолання стану соціальної вразливості та відновлення стану соціальної безпеки. Наслідком цього має стати сформований набір заходів, який враховує всі особливості становища особи, що потребує соціального захисту, а також соціально захисний потенціал заходів щодо відновлення повноцінної життєдіяльності такої особи.

На підставі сформованого набору форм і способів соціального захисту суб'єкти, які проводять заходи соціально захисного характеру, узгоджено приступають до *реалізації відповідних заходів*, організовуючи при цьому оперативний обмін інформацією щодо здійснення відповідних дій і рішень, а також отриманих короткострокових результатів. Важливо було б також разом із цим закріплювати за кожною особою, яка потребує соціального захисту (також за кожною такою сім'єю), соціального працівника, котрий виконував би роль «куратора» в процесі реалізації щодо відповідної особи (сім'ї) певного набору соціально захисних заходів, а також міг би відстежувати виконання цих заходів і за об'єктивної необхідності вносити корективи у сформовану «дорожню карту» соціального захисту.

Слідом за описаним етапом гармонійного поєднання форм і способів соціального захисту в контексті соціального ризику доцільно також здійснювати *контрольно-оціночну діяльність*, у рамках якої буде визначатися те, наскільки знизився основний соціальний ризик та вторинні (зокрема психосоціальна дезадаптація дітей, стан заборгованостей з оплати комунальних послуг, матеріальне становище, стан реалізації права на працю тощо), а також будуть виявлятися бар'єри в досягненні найбільшого ефекту в запобіганні та протидії соціальним ризикам в контексті відповідної

«дорожньої карти». Отже, на основі цієї контрольно-оціночної діяльності може бути суттєво переглянута «дорожня карта» запобігання та протидії соціальним ризикам, а також можуть використовуватись нові форми та способи соціального захисту особи, яка потребує соціального захисту, чи відповідної сім'ї.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Принципи юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику – це основоположні ідеї, керівні засади та усталені правові цінності, які визначають логіку, зміст і напрями дії та розвитку юридичного механізму соціального захисту, беручи до уваги реальні та потенційні соціальні ризики, наслідки цих ризиків, а також соціально захисний потенціал держави і суспільства щодо запобігання та протидії цим ризикам і їх несприятливим для соціальної безпеки людини, суспільства і держави наслідкам. Систему цих принципів складають: 1) загальноправові принципи: принципи верховенства права, людиноцентризму, законності, рівності (недискримінації), справедливості; 2) спеціальні принципи: принципи гуманістичної соціальної справедливості, загальності та доступності соціального захисту, системності та комплексності, ресоціалізації, адаптивності, адресності, надійності, встановлення та дотримання державних мінімальних соціальних стандартів якості життя, превентивних заходів, доцільності соціального захисту, диференційованого підходу в соціальному захисті, науковості, професіоналізму в здійсненні соціального захисту, динамічності та постійного розвитку соціального захисту, соціальної відповідальності та солідарності.

2. Нормативно-правова основа юридичного механізму соціального захисту, що діє на основі соціального ризику, – це комплекс чинних нормативно-правових актів, які, будучи узгодженими з принципами правотворчості та соціального захисту, по-перше, встановлюють і конкретизують сутнісний зміст соціального ризику, по-друге, закріплюють форми, способи і засоби реагування на такі обставини з боку держави та інших суб'єктів права, правові статуси суб'єктів, які здійснюють заходи соціального захисту, а також правові статуси суб'єктів, щодо яких здійснюються заходи соціального захисту.

3. Структуру нормативно-правової основи юридичного механізму соціального захисту складають наступні рівні нормативно-правових актів: 1) рівень Конституції України (статті 1, 3, 6, ч. 4 ст. 13, ч. 5 ст. 17, статті 21-24, 27, 28, 30, 32, 36, 44, 46-53, 64 та ін.); 2) законодавчий рівень, що охоплює: загальні законодавчі акти про соціальне забезпечення; закони про базові та спеціальні гарантії соціального захисту, а також про соціальні послуги, соціальну допомогу та пільги; закони, які регламентують соціальний захист окремих категорій населення; 3) підзаконний рівень, що охоплює підзаконні акти, які затверджують (схвалюють): стратегії, концепції та програми, що стосуються питань соціального захисту; процедури надання заходів соціально захисного характеру; державні соціальні стандарти, які встановлюють державні соціальні нормативи; додаткові гарантії реалізації права громадян на соціальний захист.

Перспективною частиною цієї нормативно-правової основи є нормативно-правові акти ЄС у сфері запобігання та протидії соціальним ризикам, зокрема нормативно-правові акти ЄС, які стосуються: регламентації взаємодії систем соціального забезпечення держав-членів (регламенти № 883/2004, № 987/2009); спеціальних аспектів реалізації заходів соціального захисту та закріплення гарантій у рамках різних напрямків соціального захисту населення (директиви № 92/85/ЕЕС, № 2003/88/ЕС, № 2019/1158/EU); дії режиму запобігання та протидії соціальним ризикам,

які зумовлені дискримінацією та недостатньою соціальною інтеграцією окремих категорій населення (директиви № 2000/78/ЕС, № 2000/43/ЕС).

4. Форми соціального захисту в контексті соціального ризику – це усталені (інституціоналізовані) організаційно-правові напрями надання соціальної допомоги, послуг і пільг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах або потенційно наражаються на соціальні ризики. Основними видами таких форм соціального захисту є: оздоровчо-рекреаційні (санітарно-курортне лікування, соціальна адаптація та реабілітаційні заходи, реалізація програм профілактики захворювань та ін.); трудові (наприклад, надання відпусток, зокрема, для лікування у зв'язку з хворобою; забезпечення дотримання стандартів охорони праці та стандартів гідної праці в цілому; реалізація програм сприяння гідній зайнятості та ін.); матеріальні (надання матеріальної допомоги, допомоги у натуральній формі та ін.); пенсійні (включно також з окремими формами пенсій, що передбачаються для окремих професійних публічних службовців); страхові (форми обов'язкового страхування, форми добровільного чи додаткового страхування); житлово-побутові (надання соціального житла, надання земельних ділянок для будівництва житла, надання пільгових кредитів для купівлі житла, надання субсидій на оплату комунальних послуг) та ін.

5. Способи соціального захисту в контексті соціального ризику є конкретним правовим заходом, за допомогою якого досягається мета певного напряму соціального захисту, а саме: соціальна послуга, соціальна допомога, пільга.

6. У контексті соціального ризику як основи юридичного механізму соціального захисту використання форм і способів соціального захисту повинно ґрунтуватись на підході гармонійного поєднання (використання) форм і способів соціального захисту з метою найбільш ефективної протидії та запобігання соціальним ризикам, що передбачає: 1) діагностику та профілювання комплексу соціальних ризиків, у яких знаходиться суб'єкт, що

потребує соціального захисту; 2) проектно-планувальну роботу з визначення перспективності та потенціалу подолання соціальних ризиків і їх наслідків; 3) реалізацію заходів соціального захисту в рамках сформованої «дорожньої карти» запобігання та протидії соціальним ризикам і подолання негативних наслідків таких ризиків; 4) контрольню-оціночну діяльність, спрямовану на з'ясування ефективності реалізації заходів соціального захисту та достатності сформованої «дорожньої карти».

РОЗДІЛ 3
ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ
ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ

**3.1 Актуальні проблеми соціального захисту населення в контексті
соціального ризику**

Останні десятиліття Україна, як і більшість європейських держав, поступово вибудовувала соціальну політику, декларуючи при цьому стратегічну необхідність подальшого розвитку соціальної держави, а саме в напрямі побудови типу держави за моделлю «держави загального добробуту». Соціально-правова значимість цього обумовлена тим, що держава загального добробуту насамперед характеризується тим, що в ній наявний високий рівень соціально безпечного буття громадян (отже, низький рівень ризиковості соціального буття), й саме органи публічної служби несуть основну соціально-економічну та юридичну відповідальність за забезпечення добробуту своїх громадян шляхом створення системи соціального захисту. Відповідні тенденції, як зазначають учені, обумовлені поступовим зростанням прихильності соціально та економічно розвинених держав до засад «конструктивістської теорії права» (*Constructivist theory of law*), адже прагнення до побудови держави загального добробуту в дійсності пов'язуються із прагненням держави та суспільства забезпечити належний рівень соціальної захищеності громадян, що в цілому має позитивні довгострокові соціально-економічні та інші наслідки [див., напр.: 301, с. 62-63]. Не дивлячись на те, що в різних державах світу сьогодні продовжуються процеси поглибленої соціалізації держави (наприклад, шляхом скорочення робочого тижня без шкоди для соціальної безпеки працюючих громадян [див., напр.: 282; 285; 304; 330]), в Україні та в ряді інших європейських

держав відбувся помітний спад тенденції розбудови соціального держави прогресивного типу.

Справа у тому, що в останні роки людство (та Україна зокрема) зіткнулося з численними соціально-економічними, культурно-етичними та іншими викликами (потрясіннями), які пов'язуються із сукупним впливом економічної рецесії, повільним відновленням держав від попередньої глобальної кризи, початком коронакризи, що перейшла в період постковідного відновлення економіки, та повномасштабної, руйнівної російської збройної агресії проти України, що в цілому сприяють продовженню практики стабільного скорочення публічних витрат на соціальну сферу (економія в реалізації соціальної функції держави), а також уповільнення реформи системи соціального захисту [11, с. 80]. На жаль, зазначені фактори у своїй сукупності мали значний негативний вплив на забезпечення соціальної безпеки суспільства та його членів, а особливо вразливих верств населення, беручи до уваги те, що за таких умов сьогодні соціальний ризик пронизує практично всі сфери буття людини та груп людей.

О.О. Коваленко з цього приводу справедливо зауважує, що лише фактор війни в Україні у значній мірі розширив обсяг соціальних ризиків. При цьому українська учена наголошує на тому, що «українське право відповіло на запити суспільства, бо саме повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну запустило нову хвилю появи внутрішньо переміщених осіб, зумовило необхідність надання допомоги особам, житло яких постраждало від обстрілів. Саме внаслідок війни в Україні кількість застосування випадків реалізації права на соціальний захист збільшилась» [105, с. 14]. Водночас слід констатувати, що хоча в умовах сьогодення система соціального захисту продовжує функціонувати в Україні, попри значні безпекові виклики, які в державах, де недостатньо дотримується принцип верховенства права, поставили б під сумнів доцільність реалізації соціальної функції держави загалом, у дійсності слід визнати ту обставину, що проблематика належного функціонування юридичного механізму

соціального захисту в Україні не є проблемою сьогодення, адже, попри декларування стратегії розбудови соціальної держави прогресивного типу, в нашій державі спостерігались зворотні процеси, які негативним чином позначились на загальному фоні безпекової обстановки у сфері соціальної безпеки. На цю обставину також звертають увагу й ніші вітчизняні учені та дослідники [див., напр.: 134; 135]. А.С. Коцур зауважує, що до ключових проблем ефективного функціонування соціального захисту в Україні слід віднести такі фактори, як: «надмірна кількість нормативних актів, що регулюють соціальну політику держави; велика кількість категорій населення, яким надають соціальний захист; відсутність єдиної бази даних про об'єкти соціального захисту; недосконала структура управління соціальним захистом населення; відсутність диференційованого підходу до вибору інструментів соціального захисту, що їх надають відповідно до потреб конкретного громадянина; низький рівень ефективності соціальних заходів» [118, с. 149]. Провідна українська юрист-трудовак Л.П. Амелічева констатує, що «сфера праці, основним суб'єктом якої є працююча людина, характеризується нині чисельними дестабілізуючими асиметріями у своєму розвитку, що продукуються розмаїттям викликів, пов'язаних із глобалізацією, цифровізацією, прекарізацією й іншими суперечливими явищами сучасного суспільного розвитку» [4, с. 10], що позначаються на соціальній безпеці працюючих громадян. Вітчизняний науковець М.В. Панченко зауважує, що в Україні з 2015 року «законодавець, бажаючи оптимізувати державну службу відповідно до європейських прагнень України, концентрує свою увагу на необхідності підвищення ефективності функціонування державної служби, запобігання та протидії проявам корупції в державних органах, а також вирішення низки інших адміністративно-правових проблем. У той же час, не в повній мірі враховується той факт, що функціонування державної служби України здійснюється державними службовцями, які є працівниками, а отже, потребують забезпечення і захисту державою комплексу їх службово-трудових прав, свобод і законних інтересів» [165, с. 6].

Отже, зазначимо, що до актуальних проблем соціального захисту населення в контексті соціального ризику можемо, зокрема, віднести такі групи проблемних питань в означеній сфері:

1. *Правотворчі проблеми* соціального захисту населення в контексті соціальних ризиків, а саме:

1) відсутність концептуально-стратегічних актів щодо забезпечення соціальної безпеки держави та комплексного, послідовного зниження соціальної ризиковості суспільного життя, зокрема, в результаті оптимізації юридичного механізму соціального захисту. Важливість цієї проблеми обумовлена тим, що по сьогоднішній день у державі відсутня чітка система концептуальних засадничих координат розвитку системи соціального захисту, її забезпечення, а головним чином – в контексті соціального ризику, який є основою сучасного юридичного механізму соціального захисту. Водночас необхідно зауважити, що розробка відповідних концептуально-стратегічних актів у дійсності не повинна зводитися до продукування певних декларативних актів, а являти собою комплексну систему соціально й юридично значущих засад, взаємопов'язаних соціально захисних та інших заходів, спрямованих на послідовне зниження соціальної ризикованості суспільного життя в Україні.

Також слід зазначити, що окреслена проблема є типовою не лише для України, адже в нормативно-правовій основі юридичного механізму соціального захисту ряду зарубіжних країн і наразі відсутні такі документи, що призводить до фрагментарності, непослідовності прийнятих рішень як у рамках системи соціального захисту, так і в контексті системи соціального захисту. Відповідна практика, як видається, є неприпустимою для сучасної соціальної держави, яка націлена на забезпечення ефективної дії соціально-правового режиму соціальної безпеки, позаяк соціальні виклики та ризики вимагають системного, послідовного та перш за все превентивного підходу, який не повинен повною мірою ґрунтуватися або залежати від короткострокових політичних або економічних міркувань щодо необхідності

формування умов соціально безпечного буття громадян. Крім того, проблематичність цього питання полягає у тому, що відсутність концептуально-стратегічних актів призводить до невирішеності окремої правотворчої проблеми – фрагментарності та неузгодженості чинного законодавства в сфері соціального забезпечення;

2) фрагментарність і неузгодженість норм законодавства у частині соціального забезпечення, запобігання та протидії соціальним ризикам. В Україні, як і в ряді інших держав колишнього СРСР, соціальне законодавство формувалося «шарами», коли нові підходи до регулювання соціального захисту в рамках правотворчої діяльності «нашаровувалися» на попередній без перегляду їх узгодженості і відповідності їх єдиній меті – формування соціально безпечних умов, за яких особи, котрі опиняються у соціально вразливому становищі, зможуть своєчасно та повноцінно реалізувати право на соціальний захист, не потрапляючи (зважаючи на факт правореалізації) в становище зростаючої залежності від держави (наскільки це практично можливо). Зважаючи на це, ми можемо спостерігати ситуацію, коли у нормативно-правовій основі юридичного механізму соціального захисту мають місце нормативно-правові акти, що відображають радянські підходи до розуміння соціального забезпечення, а також акти законодавства, які відображають сучасні підходи до розуміння сутності соціального захисту в контексті доктрини соціальної безпеки, яка ставить соціальний захист у кореляційну залежність від соціального ризиків, які повинні не допускатися чи долатися в рамках заходів соціально захисного характеру;

3) наявність ряду міжнародно-правових актів, зокрема актів Міжнародної організації праці, які не чинні в Україні. Відповідна проблема являє собою серйозну цивілізаційну проблему розвитку системи соціального захисту, яка як ключовий інститут держави, що є невід'ємною частиною сучасного світового співтовариства правових, соціальних і демократичних держав, не враховує прогресивні норми, які створюються в рамках наднаціональних організацій, покликаних оптимізувати реалізацію

соціальної функції держави. У цьому контексті йдеться, зокрема, про такі міжнародно-правові акти МОП як конвенції, що стосуються допомоги у випадках виробничого травматизму [296], охорони материнства [313], заборони і запобігання насильству та домаганням у сфері праці [326], створення та забезпечення безпечного й здорового робочого середовища [320] тощо. Отже, такий стан розвитку національного законодавства в контексті еволюції права МОП не лише підриває авторитет держави на міжнародній арені, але й обмежує доступ громадян до комплексу прав і соціально-правових можливостей, які вони могли б реалізувати та використати в ситуації, якби держава поширила дію відповідних міжнародно-правових договорів на територію України.

2. *Організаційно-управлінські проблеми* соціального захисту населення в контексті соціальних ризиків. Серед означених проблем можна виокремити насамперед ті, що стосуються переважно адміністративно-правової проблематики функціонування юридичного механізму соціального захисту в Україні, а саме: по-перше, невиправдана формалізованість системи соціального захисту та недостатність зваженої взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи соціального захисту; по-друге, відсутність єдиного підходу до публічного адміністрування у сфері соціального захисту, що призводить до дублювання функцій, неефективних управлінських рішень та дії у відповідній сфері, а також до зниження міри підзвітності суб'єктів владних повноважень, які реалізують соціальну функцію держави у цьому напрямі. Водночас у рамках виокремленої групи проблем соціального захисту населення можна також виділити й проблеми соціально-правового характеру, першочергово мова йде про дефіцит кадрів і низький рівень професійної підготовки працівників у сфері соціального захисту населення. З цього приводу слід зауважити, що означена проблема є однією з найбільш значущих організаційно-управлінських бар'єрів досягнення мети соціального захисту населення, що цілком закономірно, адже реалізація соціальної функції держави, що сприяє зниженню соціальної ризикованості суспільного

життя, безпосередньо обумовлюється в рамках трудової діяльності відповідного кола працівників (службовців). Необхідно також зазначити, що робота у сфері соціального захисту населення потребує не лише високої кваліфікації та сталих морально-етичних установок, а й специфічних навичок соціальної роботи та роботи у сфері запобігання і протидії соціальним ризикам загалом (вміння проводити консультації, виявляти та аналізувати соціальні ризики, розробляти індивідуальні плани допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах тощо).

При цьому доречно констатувати, що кадрова криза у системі соціального захисту населення є проблемою, яка характерна не тільки для України, але і для інших держав, що обумовлено:

- по-перше, високим відтоком кадрів, який не вдається кількісно компенсувати за рахунок нових працівників;

- по-друге, низькою мотивацією працездатних громадян (насамперед досвідчених професіоналів) до реалізації права на працю шляхом заміщення посади в суб'єктах, які здійснюють заходи соціально захисного характеру. Тому система соціального захисту часто позбавляється досвідчених і високопрофесійних працівників, й не може компенсувати такі втрати кадрового потенціалу насамперед у якісному вимірі характеристики кадрів;

- по-третє, недостатністю забезпечення соціальної безпеки самих працівників системи соціального захисту. Досліджуване коло працівників зазвичай змушене працювати в умовах, які не узгоджені зі стандартами гідної праці. Крім того, переважна більшість працівників цієї сфери отримують низьку заробітну плату. При цьому важливо розуміти, що в умовах триваючої в Україні війни збільшується також обсяг соціальних ризиків, а отже, зростає кількість осіб, які потребують соціального захисту, що в свою чергу обумовлює збільшення навантаження на соціальних, яке не може справедливим чином розподілятися з огляду на об'єктивний дефіцит кадрів, а також триваючу тенденцію до систематичного відтоку кадрів з системи соціального захисту. Ці обставини призводять до того, що робота в сфері

соціального захисту стає ще менш привабливою для кваліфікованих фахівців. Закономірним наслідком вищенаведеного є те, що плінність кадрів стає ще більшою, а якість соціальних послуг, які надаються, ще нижчою, що негативно впливає на ефективність функціонування самої системи соціального захисту, яка не може в такому випадку узгоджуватися з безпековою обстановкою в сфері соціальної безпеки держави;

– по-четверте, відсутністю чітких кар'єрних перспектив й соціального визнання, поваги до професії, що також додатково посилює негативне сприйняття соціальної роботи (роботи в сфері соціального захисту в цілому) як невинуватено низькостатусної;

– по-п'яте, недостатністю регулярного підвищення кваліфікації таких працівників та недостатністю підготовки кадрів системи соціального захисту в рамках програм вищої освіти, зокрема, за спеціальністю 231 «Соціальна робота»;

3. *Фінансово-економічні проблеми* соціального захисту населення в контексті соціальних ризиків, а саме:

1) недостатність фінансового забезпечення системи соціального захисту. Слід зазначити, що в Україні в умовах триваючої війни державний бюджет, який переважно орієнтований на забезпечення реалізації військово-оборонної функції держави, об'єктивно не повною мірою здатний задовольнити весь спектр потреб, пов'язаних з функціонуванням юридичного механізму соціального захисту, враховуючи поточні соціальні ризики (зокрема збільшення обсягу осіб, що опиняються в складних життєвих обставинах, наприклад, через війну), які повинні сприйматися як аргумент для підвищення обсягів фінансування системи соціального захисту і соціальних програм, що реалізуються у сфері забезпечення соціальної безпеки держави. В результаті недофінансування сфери соціального захисту неможливо підвищити розміри соціальних допомог, пенсій (враховуючи соціальні ризики фінансового характеру, зокрема, у вигляді інфляції), також знижується якість наданих соціальних послуг, скорочуються соціальні пільги

(підвищуються гласні чи негласні бар'єри для отримання пільгового статусу, а також отримання соціальних послуг і допомоги в цілому) тощо. Зокрема недостатнє фінансування програм професійної перепідготовки ускладнює реінтеграцію безробітних осіб на ринку праці, що збільшує довгострокові економічні витрати, а також посилює залежність безробітного від держави, а також ризики погіршення його психофізіологічного стану здоров'я та призводить до його подальшої маргіналізації тощо [див., напр.: 98; 257; 264]. Важливо відзначити й те, що окреслене порочне коло між браком фінансування та зростанням соціальних ризиків створює ситуацію, за якої система соціального захисту стає менш спроможною виконувати свою основну функцію – забезпечення соціальної безпеки громадян;

2) недоцільне витрачання коштів у системі соціального захисту, а також відсутність нульової толерантності до корупції посадових осіб суб'єктів, які реалізують заходи соціально захисного характеру. Недостатність фінансування системи соціального захисту значною мірою посилюється проблемами, пов'язаними з нераціональним (недоцільним) використанням наявних у системі соціального захисту ресурсів. Так, в умовах відсутності достатньо прозорих механізмів контролю (нагляду) за витрачанням бюджетних коштів у сфері соціального захисту зростає ймовірність формування корупційних практик і зловживань (наприклад, необґрунтовані закупівлі товарів і послуг, зокрема, за завищеними цінами; пряме розкрадання ресурсів тощо) з боку посадових осіб органів, які здійснюють заходи соціально захисного характеру [див., напр.: 85; 176; 237; 258], що в сукупності не лише позбавляє систему соціального захисту її матеріальної основи, а й підриває довіру громадян до інститутів соціального захисту загалом.

4. *Соціокультурні проблеми* соціального захисту населення в контексті соціального ризику, зокрема:

1) стигматизація осіб, котрі опинилися в складній життєвій ситуації та реалізують право на соціальний захист. Слід зазначити, що в суспільній

свідомості часто вкорінюється уявлення про відповідних громадян як про «утриманців» або «негідних» членів суспільства. Особливо актуальною ця проблема є для тих, хто стикається з бідністю, безробіттям, багатодітністю чи іншими соціальними ризиками. У зв'язку з цим соціальна допомога часто сприймається як якась «милість» з боку держави, що формує необґрунтований та соціально небезпечний бар'єр між системою соціального захисту та колом осіб, які з об'єктивних причин потребують соціального захисту. Соціально-правова значимість цієї проблеми виражається в тому, що багато громадян, відчуваючи внутрішнє почуття сорому або страх засудження за реалізацію права на соціальний захист, вирішують уникати звернення за допомогою, навіть якщо об'єктивно її потребують, що збільшує глибину їх соціальної ізоляції, а тому знижує ефективність подальших заходів соціального захисту, які можуть до них застосовуватися. Крім того, існуюча культура недовіри до інститутів соціального захисту додатково закріплює відповідні негативні стереотипи, що в довгостроковій перспективі підриває правомірність та соціально-правову виправданість існування такої системи соціального захисту в цілому. Отже, важливо визнати важливість окресленої проблеми, а також нагальну необхідність її систематичного вирішення, зокрема, шляхом зміни суспільного сприйняття системи соціального захисту як соціального інституту створення класу «утриманців». Зазначену систему варто розглядати як комплекс інструментів і заходів забезпечення рівності можливостей та культивування засади соціальної справедливості, виконання вимог принципів соціальної відповідальності та соціальної солідарності;

2) часто низький рівень правової грамотності осіб, які опиняються в складних життєвих обставинах і потребують соціального захисту. Необхідно відзначити, що в сьогоденні еру доступності інформації значна частина населення не володіє необхідними знаннями про свої права і обов'язки, пов'язані з соціальною допомогою. Зокрема особи, які опиняються в складній життєвій ситуації, не завжди знають, яка соціальна допомога, послуги, а

також які саме пільги їм доступні, не вміють правильно заповнювати документи на отримання відповідної допомоги, послуг, пільг, стикаються з труднощами при оскарженні неправомірних відмов у наданні допомоги, послуг і пільг тощо. При цьому означена проблема особливо помітна саме в соціально вразливих групах (зокрема серед літніх людей, осіб з інвалідністю, малозабезпечених сімей тощо), для яких процедури реалізації права на соціальний захист стають непереборною перешкодою. Внаслідок цього ряд заходів соціального захисту залишаються нереалізованими, а їх статистичне неврахування спотворює реальну картину потреб суспільства в соціальному захисті, а також об'єктивну інформацію про реальні обсяги соціальних ризиків, тенденції розвитку безпекової обстановки в сфері забезпечення соціальної безпеки держави;

3) нерівність у доступі до соціальних послуг. Різні фактори (насамперед географічні) продовжують чинити значний вплив на доступність соціального захисту для значного кола соціально вразливих осіб. Наприклад, жителі сільських районів, як правило, змушені стикатися з нестачею соціальних працівників (у кількісному та якісному вимірі), дефіцитом реабілітаційних центрів, недостатнім фінансуванням закладів соціального захисту тощо, що обумовлює відчутну географічну нерівність у контексті реалізації соціальної функції. У сучасних умовах це ускладнюється збільшенням територій бойових дій, а також тимчасово окупованих територій;

4) збільшення міри залежності осіб, щодо яких здійснюються заходи соціально захисного характеру, від суб'єкта, який реалізує такі заходи. У ряді випадків допомога (послуга), призначена для тимчасової підтримки соціально вразливої особи, стає довгостроковою або постійною, формуючи в осіб, які здійснюють право на соціальний захист, певну психологічну залежність, яка являє собою серйозний соціальний ризик, що виражається в зниженні мотивації до самостійного поліпшення свого становища і повноцінної інтеграції в суспільство. Так, замість того щоб стимулювати

активні форми соціальної адаптації та реінтеграції, система соціального захисту може мимоволі та поступово виховувати, а також закріплювати недопустиму соціально-пасивну поведінку, за якої соціально вразлива особа вважає за краще покладатися на допомогу держави або благодійних організацій, фонди, аніж на свої власні сили. У результаті цього закономірним чином знижується трудовий потенціал та загальний рівень людського капіталу особи, яка спочатку звернулася за допомогою в запобіганні та подоланні соціальних ризиків та їх наслідків, а, як наслідок, посилила рівень своєї соціальної вразливості.

5. *Технологічні та цифрові проблеми* соціального захисту населення в контексті соціального ризику. У цьому контексті йдеться, зокрема, про нерівномірний перехід до цифрових форматів надання соціальних послуг, а також взаємодії з системою соціального захисту. Однією з ключових технологічних проблем, яка має суттєве соціально-правове значення, є цифрова нерівність, що проявляється в обмеженому доступі окремих груп населення до електронних послуг, які в цілому роблять нерівномірним використання можливостей, які надаються державою шляхом створення, впровадження та забезпечення функціонування цифрових інструментів для подання заяв про реалізацію права на соціальний захист, отримання консультацій з приводу реалізації відповідного права, відповідних соціальних послуг тощо. Хоча такі цифрові перетворення у функціонуванні системи соціального захисту повинні в цілому технологічно спростити доступ до ряду соціальних послуг, а також оптимізувати взаємодію з інститутами соціального захисту (зокрема спрощення реєстрація прийому у лікаря через мобільний застосунок), прискорити обробку заявок й мінімізувати людський фактор у прийнятті рішень, проте слід визнати й той факт, що означений процес цифровізації в системі соціального захисту нерідко супроводжується посиленням бар'єрів для соціально вразливих груп населення, які характеризуються низьким рівнем цифрової грамотності, технічною відсутністю доступу до таких можливостей або

психофізіологічними бар'єрами в доступі до цих можливостей (осіб пенсійного віку, осіб з вадами зору та ін.). Саме тому окреслена нами проблема, яка в дійсності може істотно підвищити рівень соціальної вразливості особи, має бути вирішена шляхом: збільшення аналогових (офлайн) альтернатив взаємодії з системою соціального захисту для тих, хто не має доступу до відповідних цифрових інструментів або ж не має інших (наприклад, психофізіологічних) можливостей ними повноцінно користуватися; організації навчальних програм, спрямованих на підвищення цифрової грамотності серед соціально вразливих верств населення; надання субсидій на придбання необхідного обладнання (мобільних телефонів, планшетних комп'ютерів) для соціально вразливих верств населення.

Підводячи підсумок викладеного, зазначимо, що сучасна система соціального захисту, яка функціонує в умовах стрімко змінюваного соціального середовища, стикається з множиною взаємопов'язаних проблем, які послаблюють її ефективність й підривають спроможність адекватним чином реагувати на реальні та потенційні виклики соціальних ризиків у різних сферах буття людини та суспільства. Так, комплексно аналізуючи правотворчі, організаційно-управлінські, фінансово-економічні, соціокультурні та технологічні проблеми, можемо дійти висновку, що їх розуміння дозволяє вибудувати системне науково-практичне осмислення суб'єктивних та об'єктивних бар'єрів, що перешкоджають ефективній реалізації соціальної функції держави, спрямованої на запобігання та протидію соціальним ризикам. Таким чином, проблеми, які були нами розглянуті в рамках цього підрозділу дисертації, демонструють нагальну необхідність переходу до стратегічно вивіреної, системної та інноваційно орієнтованої моделі соціального захисту населення, яка буде враховувати безпекову обстановку в сфері забезпечення соціальної безпеки держави, сприяючи при цьому запобіганню та протидії соціальним ризикам, а також подоланню та компенсації шкоди, яка такими ризиками була зумовлена.

3.2 Шляхи удосконалення юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику

Попри загальне розуміння соціальної безпеки як стану захищеності індивіда, суспільства та держави від впливу соціальних ризиків, а також тривалу практику вироблення ефективної політики соціального захисту населення від таких ризиків, слід мати на увазі, що у XXI ст. масштаби та різноманітність цих ризиків, а також загроз соціальній безпеці значно зросли як за кількісним, так і за якісним виміром. Тому в означеному контексті слід враховувати наступне: по-перше, зі зростанням динаміки соціальних трансформацій та глобальних викликів значна частина таких загроз збільшується й, на жаль, досі залишається поза належною увагою держави; по-друге, на сучасному етапі розвитку України як соціальної держави соціальна безпека повинна розглядатися в якості ключового елемента національної безпеки, що має охоплювати всі соціальні аспекти державної політики та суспільного життя, в яких загрози для людини, суспільства і держави перевищують припустимі (у сенсі стандартів соціальної безпеки) межі. Вказані обставини також підтверджуються висновками, сформульованими в рамках попередніх розділів дисертації, з яких випливає, що зростання складності та непередбачуваності сучасного соціального буття людини і суспільства, що обумовлено цілим рядом факторів (війнами, епідеміями, глобалізаційними процесами, прискоренням технологічного прогресу, зміною структури зайнятості, екологічними викликами та ін.), вказує на те, що сфера соціального захисту стає однією з пріоритетних сфер реалізації функцій держави. Крім того, як нами вже було продемонстровано, функціонування системи соціального захисту не повною мірою враховує ту важливу концептуальну обставину, що сучасний юридичний механізм соціального захисту ґрунтується на соціальному ризику, а сама система соціального захисту стикається з необхідністю трансформації, здатної адекватним чином реагувати на нові виклики та ефективно управляти

соціальними ризиками, своєчасно запобігаючи їх виникненню, оперативним чином реагуючи на їх виникнення, а також усунення та компенсацію негативних наслідків таких ризиків. Важливість цього обумовлена також тим, що соціальні ризики в цілому є об'єктивною та невід'ємною частиною соціального життя, а також закономірного, нелінійного суспільного розвитку, а тому не є (на що нами вказувалося в підрозділі 1.1 дисертації) статичними. Це викликає об'єктивну потребу постійного вдосконалення самого юридичного механізму соціального захисту, що діє у відповідь на вказані ризики. Ігнорування означеної обставини в дійсності призводитиме до того, що досліджуваний юридичний механізм втрачатиме свій соціально захисний потенціал (передбачатиме реалізацію заходів соціального захисту у формальному вигляді, не переслідуючи при цьому реального досягнення мети соціального захисту та забезпечення соціальної безпеки громадян і держави в цілому), що призводитиме до підвищення соціальної вразливості населення перед соціальними ризиками, а також до стрімкого розвитку таких ризиків, їх укорінення в житті людини і суспільства як системного явища.

Таким чином, слід констатувати, що в умовах, що на сьогодні склалися, виникає необхідність пошуку та реалізації актуальних шляхів вдосконалення юридичного механізму соціального захисту, які дозволили б забезпечити його узгодженість із міжнародно-правовими здобутками в сфері регламентації соціального захисту, а також дійсну адаптивність механізму (складових елементів), його цілісність та системність, ефективність у контексті поточних і перспективних завдань стосовно дійсного та якісного запобігання і протидії соціальним ризикам. При цьому серед відповідних шляхів оптимізації змісту, форми й особливостей дії цього юридичного механізму вбачається можливим виокремити насамперед такі ключові напрямки його комплексного вдосконалення:

1. *Розробка і прийняття Концепції забезпечення соціальної безпеки, що буде також окреслювати засади комплексного і послідовного зниження соціальної ризикованості соціальних процесів за рахунок заходів соціально*

захисного характеру. Запропонований нами концептуально-стратегічний документ повинен стати основою для формування цілісної системи, що забезпечує зниження соціальної ризикованості суспільних процесів і побудову та розвиток ефективного юридичного механізму соціального захисту. Отже, метою прийняття такої концепції є створення концептуально-стратегічної основи, яка окреслить основні координати, за допомогою яких держава зможе належним чином управляти соціальними ризиками не лише в разі, коли вони об'єктивувалися в дійсності, а й на основі превентивного, системного та науково обґрунтованого підходу до формування обстановки безпеки у сфері забезпечення соціальної безпеки. До ключових завдань документа, який нами пропонується, слід віднести наступні: по-перше, визначення переліку ключових соціальних ризиків, які є переважно первинними в структурі соціальних ризиків й породжують інші соціальні ризики; по-друге, розробка напрямків превентивної діяльності, включаючи вдосконалення законодавства, розвиток міжвідомчого співробітництва та реалізацію інфраструктурних проектів у соціальній сфері; створення методологічної основи для моніторингу та аналізу обстановки соціального неблагополуччя, що дозволяє виявляти зони ризику на ранній стадії прояву соціального ризику та ін.

У цілому означений документ може складатися з наступних складових частин:

- 1) вступна частина, в якій буде визначені наступні аспекти: мета, завдання, а також принципи подальшої реалізації Концепції; роль соціальних ризиків у системі соціальної безпеки та можливості запобігання і протидії таким ризикам за допомогою юридичного механізму соціального захисту; зв'язок концепції з міжнародними зобов'язаннями, національними стратегіями і програмами;

- 2) обґрунтування необхідності зниження соціальної ризикованості соціальних процесів за рахунок заходів соціально захисного характеру (аналіз поточного стану обстановки безпеки у сфері соціальної безпеки;

класифікація основних соціальних ризиків; виявлені проблеми та виклики соціального, економічного, демографічного, технологічного, екологічного та іншого характеру, які підвищують імовірність виникнення та підвищення деструктивності соціальних ризиків; позитивні європейські тенденції в забезпеченні соціальної безпеки в результаті ефективного функціонування системи соціального захисту);

3) основні напрямки зниження соціальної ризикованості (зокрема профілактичні заходи, спрямовані на удосконалення законодавства, розвиток інфраструктури надання соціальних послуг, розширення освітніх програм тощо; вдосконалення методологічної основи оцінки соціальної безпеки, враховуючи комплексні показники та індикатори соціальної ризикованості, використання інноваційних аналітичних моделей, предиктивної аналітики тощо; оптимізація компенсаційних заходів соціальних виплат, субсидій, пільг; планування та реалізація соціально значущих інфраструктурних проєктів, а саме: будівництво соціальних установ, доступного житла, розвиток цифрової інфраструктури та її доступності тощо);

4) механізми реалізації Концепції (організаційно-інституційна основа реалізації документа, а також визначення ролі в цьому процесі державних органів, органів місцевого самоврядування, суб'єктів громадянського суспільства; фінансове забезпечення відповідних заходів; етапи реалізації, зокрема визначення короткострокових, середньострокових і довгострокових заходів; міжвідомча координація реалізації Концепції; здійснення контролю і нагляду за системою соціального захисту та її забезпеченням);

5) очікувані результати (підвищення рівня соціальної безпеки шляхом зниження соціальної ризикованості суспільного життя; зниження соціальної ризикованості в житті соціально вразливих категорій населення; зміцнення довіри населення до державної системи соціального захисту);

6) моніторинг та оцінка ефективності реалізації Концепції (визначення механізму відстеження ефективності реалізації Концепції; можливості для

перегляду та внесення поправок до заходів на основі аналізу результатів реалізації Концепції).

2. *Підвищення якості нормативно-правової основи юридичного механізму соціального захисту за рахунок ратифікації та імплементації міжнародно-правових актів Міжнародної організації праці, які сприяють зниженню ризикованості життя людини і суспільства.* Як відомо, вдосконалення національної системи соціального захисту в умовах глобальних соціальних викликів неможливе без її приведення у відповідність із міжнародними стандартами. При цьому особливого значення набуває діяльність МОП, яка протягом більше ста років формує універсальні, вивірені підходи до забезпечення гідної праці, соціальної справедливості та захисту соціально вразливих категорій громадян. У цьому контексті відзначимо, що конвенції МОП являють собою важливі нормативні орієнтири, спрямовані на регулювання ключових аспектів соціального захисту, включаючи зайнятість, страхування по безробіттю, пенсійне забезпечення, охорону материнства, захист від виробничого травматизму та ін., а їх застосування сприяє: по-перше, уніфікації соціальних стандартів, що важливо з огляду на те, що адаптація національного законодавства до міжнародних вимог дозволяє усунути прогалини і протиріччя; по-друге, зміцненню базових соціальних гарантій та зниженню соціальних ризиків; по-третє, підвищенню рівня та ефективності міжнародного співробітництва. Тому, для зростання якості нормативно-правової основи юридичного механізму соціального захисту за рахунок ратифікації та імплементації міжнародно-правових актів, які сприяють зниженню ризикованості життя людини і суспільства, а перш за все документів МОП, поетапно необхідно здійснити наступні дії:

1) провести експертну оцінку національного законодавства на предмет виявлення прогалин та невідповідностей нормам МОП, а також комплексний аналіз потенційних змін у чинному законодавстві, зумовлених ратифікацією відповідних міжнародно-правових документів. При цьому слід врахувати, що

на даний момент Україна ще не приєдналася до ряду ключових конвенцій МОП, що регулюють питання соціального захисту та забезпечення соціальної безпеки в цілому, а також у сфері праці та зайнятості зокрема. Серед таких актів, які підлягають ратифікації та імплементації, слід назвати насамперед наступні: Конвенцію 1962 року №118 [298], яка забезпечує рівні права в сфері соціального забезпечення для всіх громадян незалежно від їх національного статусу; Конвенцію 1964 року №121 [296], що встановлює стандарти соціального захисту працівників, які постраждали на виробництві; Конвенцію 1969 року № 130 [314], яка гарантує доступ до медичних послуг і фінансову підтримку в разі хвороби; Конвенцію 1988 року № 168 [297], що охоплює базові гарантії матеріальної підтримки окремих категорій населення (осіб з інвалідністю, осіб пенсійного віку, осіб, які позбавлені годувальника); Конвенцію 1967 року № 128 [303], що визначає ключові засади і заходи соціальної підтримки безробітних, а також реалізацію заходів з підтримки активної зайнятості; Конвенцію 1982 року № 157 [310], яка передбачає можливості інтеграції та взаємодії систем соціального захисту між країнами з метою забезпечення соціальних прав осіб; Конвенцію 2000 року № 183 [313], що захищає права жінок у період вагітності, пологів та догляду за дитиною; Конвенцію 2019 року № 190 [326], яка спрямована на запобігання насильству та домаганням на робочому місці; Конвенцію 2023 року № 191 [320], яка встановлює стандарти безпеки та охорони здоров'я на робочому місці;

2) підготувати дорожню карту для імплементації положень конвенцій, враховуючи при цьому національні правові, соціальні та економічні реалії;

3) забезпечити нормативно-правову узгодженість, внаслідок якої внесення змін до чинних нормативно-правових актів приведуть їх у відповідність з нормами МОП, не підвищуючи рівень суперечностей між різними нормами національного законодавства у сфері соціального захисту населення;

4) провести публічні консультації (за участю профспілок, організацій роботодавців, жіночих рухів, організацій, які представляють інтереси осіб з

інвалідністю та ін.) для обговорення наслідків та переваг ратифікації й імплементації відповідних документів МОП;

5) регулярно взаємодіяти з МОП для отримання методичної та консультаційної підтримки щодо ратифікації та імплементації відповідних конвенційних актів.

3. *Розроблення та прийняття Соціального кодексу України.* Як уже нами було визначено в підрозділі 3.1 цієї дисертації, на сьогоднішній день суттєвою проблемою нормативно-правового забезпечення юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику є недостатня систематизація нормативно-правової основи соціального захисту. Тому для комплексного впорядкування існуючих правових норм у відповідній сфері доцільно розробити та прийняти Соціальний кодекс України за зразком Кодексу соціального забезпечення Франції 1985 року [288] (при цьому зазначимо, що перша кодифікація законодавства у сфері соціального забезпечення відбулась ще у 1956 році на підставі декрету «Про кодифікацію законодавчих актів щодо соціального забезпечення» № 56-1279 [292]), враховуючи при цьому національну традицію правотворчості. Зважаючи на викладене, доходимо думки, що пропонований нами кодифікований законодавчий акт може характеризуватися такою структурою:

– розділ 1 «Загальні положення», в якому буде визначено: мету та завдання Кодексу; сферу дії цього законодавчого акта; ключові поняття («соціальний ризик», «складна життєва ситуація», «соціальна безпека», «соціальний захист», «соціальне забезпечення», «соціальна допомога», «соціальні послуги», «пільги», «соціальне страхування»); мету, завдання, а також принципи соціального захисту населення в Україні; перелік та класифікацію соціальних ризиків; основні критерії визначення та діагностики соціальних ризиків, значимості наслідків настання таких ризиків та ін.; форми соціального захисту населення (оздоровчо-рекреаційні, житлово-побутові, трудові, матеріальні, страхові, пенсійні та ін.);

– розділ 2 «Система соціального захисту», в якому визначаються: основні учасники системи соціального захисту (органи публічної служби: державні органи та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, суб'єкти громадянського суспільства, роботодавці та самі громадяни); структура та повноваження органів публічної служби, відповідальних за планування, організацію, здійснення заходів соціально захисного характеру; статус недержавних організацій, які здійснюють заходи у сфері соціального захисту; обов'язки роботодавців у сфері соціального захисту; механізми міжвідомчого співробітництва у сфері соціального захисту; приватно-державне партнерство у сфері соціального захисту; права та обов'язки громадян (сімей), які опиняються чи можуть опинитися у складній життєвій ситуації, а також гарантії реалізації ними права на соціальний захист; механізми контролю та нагляду за системою соціального захисту;

– розділ 3 «Соціальна допомога», що міститиме норми, якими визначатимуться: сутність соціальної допомоги (її основна мета, завдання та функції); види соціальної допомоги, а також підстави та умови їх надання; засади надання соціальної допомоги;

– розділ 4 «Соціальні послуги», в якому необхідно окреслити: сутність соціальних послуг (їх основну мету, завдання та функції); види соціальних послуг, а також підстави, умови їх надання та роль в цьому питанні діючих державних стандартів надання соціальних послуг; засади надання соціальної допомоги;

– розділ 5 «Соціальні пільги», що міститиме норми, якими визначатимуться: сутність соціальних пільг (їх основна мета, завдання та функції); види соціальних пільг, а також підстави та умови отримання таких пільг; засади надання соціальних пільг;

– розділ 6 «Матеріально-фінансове забезпечення системи соціального захисту», в якому необхідно відзначити, що забезпечення цієї системи є одним з пріоритетів, який повинен розглядатися в якості такого при плануванні та прийнятті закону України про державний бюджет на

відповідний рік (аналогічним чином пріоритетність цього питання має враховуватись при складанні та прийнятті бюджету на місцевому й організаційному рівнях). Додатково у цьому розділі доцільно визначити: засади матеріально-фінансового забезпечення системи соціального захисту; джерела фінансування цієї системи (державний та місцеві бюджети, страхові фонди, індивідуальні внески); механізми обліку, розподілу та контролю за використанням коштів, виділених на забезпечення функціонування системи соціального захисту;

– розділ «Прикінцеві положення», в якому визначається порядок набрання чинності Кодексом, подальшого внесення змін до нього, а також перелік нормативно-правових актів і норм, які втрачають чинність (змінюються) в результаті початку дії цього Кодексу.

4. *Розробка та затвердження методологічних рекомендацій щодо планування соціального захисту.* Насамперед варто зазначити, що зі зростанням та посиленням ризиковості буття людини актуалізується потреба виваженого підходу до забезпечення соціальної безпеки як невід'ємного елемента системи національної безпеки, а також гарантованого державою стану гідного життя людини, якому можуть загрожувати також дії суспільства та держави, зокрема, й у частині реалізації заходів соціального захисту. На цю обставину звертають увагу також й інші учені, вказуючи на важливість захисту суспільства від непередбачених, стратегічно необґрунтованих рішень у сфері політики, економіки та науки, що здатні в тій чи іншій мірі спричинити критичні ситуації, катастрофи або інші деструктивні наслідки свого фактичного прояву [267, с. 27]. Водночас науковці відзначають, що небезпека характеризується ймовірністю завдання шкоди, що виникає внаслідок дії негативних об'єктивних чи суб'єктивних чинників, які у разі реалізації можуть трансформуватися у загрозу [125, с. 26]. Такі обставини підводять до розуміння амбівалентності процесу забезпечення соціальної безпеки, яка може спрямовуватись у бік передбачуваності саме через забезпечення плановості заходів соціального

захисту. При цьому слід також враховувати й те, що хоча сама природа планування передбачає зміцнення соціальної безпеки, неналежна реалізація дій планового характеру, ускладнена іншими чинниками, здатна посилити вразливість до соціальних ризиків і похідних від них загроз безпековій обстановці у сфері соціальної безпеки.

У зв'язку з цим видається необхідним у рамках удосконалення юридичного механізму соціального захисту, заснованого на соціальному ризику, розробити та затвердити методичні рекомендації з планування соціального захисту, які повинні дозволити суб'єктам, що здійснюють заходи у сфері соціального захисту: по-перше, перейти від підходу переважання практики прийняття тактичних рішень у цій сфері до підходу, за якого відповідними суб'єктами надається перевага довгостроковому стратегічному управлінню сферою соціальної безпеки; по-друге, точно визначати пріоритетні групи населення, регіони та галузі, найбільш схильні до соціальних ризиків (також це дозволить враховувати демографічні, економічні й культурні особливості кожного регіону, адаптуючи при цьому заходи соціального захисту до локальних потреб населення); по-третє, раціонально впроваджувати механізми регулярного моніторингу й оцінки успішності реалізації заходів у сфері соціального захисту населення та окремих його верств.

Враховуючи викладене, зазначимо, що методологічні рекомендації з планування соціального захисту повинні включати кілька ключових напрямків, які забезпечать належний підхід до управління соціальними ризиками, а саме:

- 1) стратегічне планування соціальної безпеки на різних рівнях: національному, регіональному та місцевому. При цьому важливо, щоб в планах соціального захисту передбачалися заходи, які б узгоджувалися з іншими концептуально-стратегічними та програмними документами, що діють на відповідному або на вищому рівні. Також важливо врахувати при цьому й те, що в рамках стратегічного планування соціальної безпеки на всіх

рівнях необхідно встановлювати довгострокові цілі, а також індикатори відстеження успішності реалізації плану соціального захисту (наприклад, зниження рівня бідності, збільшення кількості працевлаштованих (на підставі безстрокових трудових договорів) громадян за певний період часу, зменшення обсягу заборгованості з оплати комунальних послуг серед осіб з інвалідністю, осіб пенсійного віку тощо);

2) визначення пріоритетних об'єктів планування, зокрема груп осіб, які охоплені соціальними ризиками (багатодітні сім'ї, літні люди, особи з інвалідністю, безробітні та ін.), а також регіонів, які в силу ряду факторів (наприклад, через часті ракетні обстріли, критичне скупчення об'єктів важкої промисловості, розробки уранових рудників з природним ураном тощо) характеризуються в якості територій, населенню яких властива певна форма соціальної вразливості (наприклад, райони з високим рівнем бідності, демографічним старінням й відтоком молоді чи представників певної статі, економічним спадом тощо). Крім того, як вже нами вказувалося, при плануванні соціального захисту надзвичайно важливим також є враховування вразливих галузей економіки, що вимагають цілеспрямованої підтримки з боку держави (сільське господарство, малий бізнес), зокрема, в умовах виникнення кризових явищ у сфері продовольства та економіки;

3) оцінка ефективності та перегляд програм соціального захисту населення (окремих верств населення). Методологічні рекомендації повинні також передбачати ключові стандарти оцінки ефективності соціальних програм, включаючи кількісні та якісні показники (наприклад, рівень безробіття, доступність соціальних послуг і допомоги, міра задоволеності громадян у процесі та в результаті реалізації права на соціальний захист), а також регулярний перегляд підходів і заходів, які реалізуються, на основі поточної статистики і даних моніторингу на предмет ефективності, раціональності, дійсності тощо;

4) своєчасна адаптація підходів та заходів у сфері соціального захисту. Методологічні рекомендації повинні визначати особливості мінливої

обстановки безпеки у сфері забезпечення соціальної безпеки як підстави для перегляду підходів і заходів у сфері соціального захисту з метою їх адаптації до відповідних змін і підтримки актуальності. Крім того, в контексті своєчасної адаптації підходів і заходів у сфері соціального захисту слід вказати й на необхідність врахування при плануванні соціального захисту демографічних особливостей (наприклад, старіючого населення або міграції) кола осіб, стосовно якого заходи щодо запобігання та протидії соціальних ризиків будуть реалізовані;

5) розвиток системи моніторингу у сфері соціального захисту та реалізації плану здійснення заходів соціального захисту, зокрема, шляхом впровадження відповідних цифрових технологій для збору та аналізу даних про соціальні ризики, регулярне проведення соціально-економічних досліджень для виявлення прихованих соціальних ризиків, а також ризиків в організації та реалізації заходів соціально захисного характеру.

5. Розроблення методології щодо гармонійного застосування форм і способів соціального захисту (з урахуванням соціальних ризиків). Насамперед слід зазначити, що метою такої методології є створення єдиного інструменту, який дозволить гармонійно поєднувати форми та способи соціального захисту залежно від типу та характеру соціального ризику, на запобігання і протидію якому спрямовані заходи соціально захисного характеру, а також розробляти *протоколи дій у випадках подолання соціальних ризиків*. Для цього необхідно: по-перше, диференціювати заходи соціального захисту за типами ризиків (наприклад, безробіття, інвалідність, сирітство, бідність); по-друге, встановити алгоритми взаємодії між формами та способами захисту, забезпечуючи їх взаємодоповнюваність; по-третє, передбачити розробку персоналізованих дорожніх карт для громадян, які стикаються з різними соціальними ризиками (відповідна практика нами була описана в розділі 2 дисертації).

Оцінюючи можливість складання узагальненої схеми (алгоритму) такої методології, доходимо висновку, що структурно вона може складатися з наступних частин:

1) загальна характеристика методології, а саме:

– *мета* методології, яка перш за все полягає в тому, щоб гармонійно використовувати форми та способи соціального захисту, а також ресурси системи соціального захисту з метою найбільш ефективного усунення соціальних ризиків і мінімізації, компенсації (відшкодування) їх наслідків. В результаті застосування такої методології особа, котра опинилася в складній життєвій ситуації, повинна отримати реальну можливість вести стійке (не фрагментарне, не тимчасове) соціально безпечне життя, мінімізуючи ймовірність повторного потрапляння в складні життєві ситуації (наскільки це практично можливо);

– *завдання* методології: по-перше, забезпечення адекватної та персоналізованої допомоги громадянам, враховуючи реальні та потенційні соціальні ризики, які діагностуються в їхньому житті; по-друге, раціоналізація використання ресурсів системи соціального захисту; по-третє, підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії та взаємодії з суб'єктами громадянського суспільства; по-четверте, створення, а також застосування інструментів для моніторингу і своєчасного коригування заходів соціального захисту;

– *функції* методології, а саме: регулююча (визначає загальні принципи, етапи та процедури надання соціальної допомоги); інтеграційна (забезпечує узгоджену взаємодію різних форм і способів соціального захисту); прогностична (допомагає передбачити потенційні соціальні ризики і розробляти превентивні заходи для їх запобігання); контролююча (встановлює механізми моніторингу та оцінки ефективності наданої соціальної допомоги, послуг і пільг);

– *принципи* методології, беручи до уваги те, що вона повинна узгоджуватися з усіма (загальноправовими та спеціальними) принципами

юридичного механізму соціального захисту (викладені нами в підрозділі 2.1 дисертації): по-перше, принцип адресності (забезпечення соціальної допомоги саме тим особам, які її дійсно потребують); по-друге, принцип комплексності (врахування всіх аспектів соціальної ситуації громадянина, що дозволяє суб'єктам, які здійснюють заходи соціального захисту, запобігти та протидіяти соціальним ризикам, відшкодувати шкоду, завдану такими ризиками, а також привести стан буття соціально вразливої особи у відповідність із рівнем достатньої соціальної безпеки); по-третє, принцип науковості і міждисциплінарності (передбачає використання наукових методів, а також вивірене поєднання зусиль різних відомств і фахівців у різних галузях і сферах, зокрема у галузях права, психології, економіки, демографії та ін.); по-четверте, принцип адаптивності (дозволяє збільшити діапазон вираження можливості динамічної зміни підходів до соціального захисту в залежності від нових викликів, які зустрічаються в житті особи, до якої застосовуються заходи соціально захисного характеру); по-п'яте, принцип відповідальності (важливо, щоб кожен суб'єкт, котрий планує, організовує і реалізовує заходи соціально захисного характеру, у достатній мірі розумів не лише суть своїх дій, рішень і власний соціально захисний потенціал, а й свою відповідальність за результати відповідних управлінських дій);

2) диференціація форм і способів соціального захисту в залежності від типів соціальних ризиків у рамках модульного підходу. Оскільки в підрозділі 1.2 дисертації нами виокремлюються різні типи ризиків (класичні чи традиційні, нові; за життєвими обставинами, віковими групами та ін.), пропонується алгоритм повинен дозволяти швидко визначити, до якого типу (яких типів) належить конкретна ситуація громадянина (сім'ї). Отже, в методології доцільно використовувати модульний підхід при диференціації форм і способів соціального захисту, на основі якого особа, котра реалізовує заходи у сфері соціального захисту, може на основі діагностики соціальних ризиків встановити перелік форм і способів соціального захисту, які повинні

застосовуватися в конкретному випадку. Наприклад, випадок насильства в сім'ї може припускати лікування особи (на підставі виявлених переломів кісток, ушкодження частин тіла та внутрішніх органів різного ступеня тяжкості тощо), надання психотерапевтичної допомоги для жертви і агресора, усунення джерела агресії (тимчасове видалення агресора з сім'ї), надання тимчасового житла та матеріальної підтримки жертві тощо. У разі втрати роботи можуть надаватися послуги з перекваліфікації працездатної особи, сприяння в її працевлаштуванні (на підставі безстрокового трудового договору) на роботу, в якій враховуються стандарти гідної праці, виплаті по безробіттю, психологічного консультування тощо.

Загалом слід зазначити, що пропонований модульний підхід дозволяє суб'єктам, які реалізують заходи в сфері соціального захисту, швидко визначити за допомогою діагностичних інструментів не лише перелік реальних і потенційних соціальних ризиків, але й перелік найбільш ефективних форм і способів соціального захисту, адекватний зазначеним ризикам. Тому зазначимо, що означений підхід, по-перше, спрощуватиме процес вибору та гармонійної реалізації заходів соціального захисту, по-друге, дозволить враховувати комплексне вираження соціальних ризиків у дійсності (наявність первинного і вторинних ризиків), по-третє, усуватиме або ж мінімізуватиме неузгодженість дій та рішень у контексті застосовуваних форм і способів соціального захисту;

3) загальний алгоритм гармонійного застосування форм і способів соціального захисту. Як нами вже було описано в підрозділі 2.3 дисертації, форми і способи соціального захисту на практиці не можуть застосовуватися відокремлено. Вони повинні комбінуватися відповідно до соціальних ризиків, які будуть діагностовані відповідним суб'єктом у сфері забезпечення соціального захисту населення. Тому для досягнення зазначеної мети має бути використаний покроковий алгоритм дій (загальна інструкція, на основі якої можуть розроблятися спеціальні протоколи дій для соціальних працівників, інших працівників у сфері соціального захисту населення) щодо

застосування соціально захисних заходів, що також нами було в загальному вигляді описано в підрозділі 2.3 дисертації. Цей алгоритм передбачає здійснення п'яти основних кроків гармонійного застосування форм і способів соціального захисту, а саме:

а) визначення соціального ризику (ризиків) та його (їх) типу. Так, на основі класифікації соціальних ризиків, що нами була детально викладена в підрозділі 1.2 дисертації і може бути покладена в основу цієї методології, суб'єкт, який задовольняє право особи на соціальний захист, визначає перелік соціальних ризиків, які впливають на відповідну особу або можуть виникнути в перспективі, а також тип таких ризиків. У зв'язку з цим здійснюється: по-перше, первинна діагностика ситуації громадянина; по-друге, перевірка соціально-правового статусу, документів та відомостей, що підтверджують цей статус (малозабезпеченість, інвалідність, виховання малолітньої дитини без батька дитини тощо); по-третє, аналіз сукупності факторів, що зумовлюють складну життєву ситуацію (наприклад, соціальна вразливість, спричинена безробіттям, насильством у сім'ї, алкогольною залежністю, бідністю); по-четверте, комплексний опис складної життєвої ситуації, що вимагає застосування заходів соціального захисту;

б) підбір відповідних форм і способів соціального захисту. Відповідальна особа повинна визначити «провідну» форму соціального захисту, яка відповідатиме першопричині соціальної вразливості – первинному соціальному ризику, а також інші форми та способи соціального захисту, що сприятимуть подоланню негативного ефекту первинного та вторинних соціальних ризиків. Якщо, наприклад, у дійсності матиме місце втрата роботи та виникнення стану безробіття, повинен робитись особливий акцент на трудовій формі соціального захисту (підвищення чи зміна кваліфікації, професії тощо). якщо ж основна проблема – соціально вразливий вік (передпенсійний, пенсійний) або стійка втрата працездатності, то в такому випадку основна увага повинна зосереджуватися на пенсійній формі соціального захисту та відповідних способах захисту. Що ж стосується

логіки визначення «доповнюючих» форм і способів соціального захисту, то вони, як уже нами зазначалося, також мають цілісно ґрунтуватись на розумінні того, що основою юридичного механізму соціального захисту є саме соціальні ризики, а тому, наприклад, якщо у громадянина виникла складна життєва ситуація, обумовлена наявністю інвалідності, то матеріальна допомога, яка має надаватись такому громадянину, може бути доповнена оздоровчо-рекреаційними заходами соціального захисту (курортно-санаторним лікуванням, реабілітаційними заходами, психотерапією тощо);

в) формування дорожньої карти здійснення соціально захисного впливу на особу, яка потребує соціального захисту. Відповідна «карта» повинна охоплювати: по-перше, поєднання обраних форм і способів соціального захисту; по-друге, терміни реалізації заходів соціально захисного характеру (встановлюється період, на який призначаються заходи підтримки, з можливістю його продовження або перегляду); по-третє, обсяг такої допомоги (послуг, пільг); по-четверте, перелік суб'єктів, які несуть відповідальність за реалізацію таких заходів щодо конкретної особи (сім'ї); по-п'яте, критерії досягнення необхідних результатів соціального захисту адресата відповідної допомоги (послуг);

г) оцінка та коригування дорожньої карти. Відповідні суб'єкти мають здійснювати проміжну оцінку ефективності, раціональності, а також об'єктивної дієвості форм і способів соціального захисту. Через певні інтервали часу (періоди) вони повинні перевіряти те, чи покращився стан соціального буття сім'ї (особи). На основі проміжної оцінки можуть застосовуватись також корекційні заходи. Це, зокрема, робиться тоді, коли ситуація поступово погіршується або неочікувано негативно змінюється. У цьому випадку алгоритм дій повинен припускати повернення на другий та третій етапи гармонійного застосування форм і способів соціального захисту (перегляд та оновлений підбір форм і способів соціального захисту). На цій підставі уповноважені особи також здійснюють уточнене планування «виходу» зі складної життєвої ситуації, а саме: коли ризик знижується

(наприклад, людина відновила працездатність, знайшла роботу), частина заходів може бути припинена з метою раціоналізації використання ресурсів й перенаправлення їх на забезпечення соціального захисту інших громадян.

Також слід зазначити, що на основі цього загального алгоритму дій, як нами вже зазначалося, можуть складатися *спеціальні (більш деталізовані) «протоколи» для типових випадків застосування соціально захисних дій* (інструкції, що враховують специфіку найбільш поширених ситуацій соціальної вразливості). Зокрема такими протоколами можуть регламентуватися дії щодо малозабезпеченої сім'ї, яка знаходиться в стані соціального неблагополуччя. У такому випадку може передбачатися такий алгоритм дій (прийняття рішень): по-перше, первинна діагностика ризиків (наявність проблем бідності, можливого насильства в сім'ї та/або зневаги до дітей); по-друге, підбір форм соціального захисту (надання матеріальної, оздоровчо-рекреаційної, а перш за все – психотерапевтичної допомоги); по-третє, підбір конкретних способів соціального захисту (надання регулярних допомог, консультацій психолога, пільг, зокрема безкоштовного харчування дітей шкільного віку); по-четверте, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації (основою такого плану має бути професійна перепідготовка батьків, пошук постійної роботи, навчання фінансовій грамотності тощо).

6. *Розширення інструментів запобігання та мінімізації соціальних ризиків.* Важливим елементом вдосконалення юридичного механізму соціального захисту виступає пошук і впровадження нових напрямків соціальної політики, які відповідають сучасним викликам в обстановці безпеки в сфері забезпечення соціальної безпеки. До таких напрямків можна віднести:

1) процеси поступової цифровізації соціального захисту, які повинні узгоджуватися з його метою і завданнями. Як вже нами зазначалося в підрозділі 3.1 дисертації, цифрові платформи надання доступу до соціального захисту повинні супроводжуватися традиційними механізмами надання послуг (особисті візити до центрів соціального захисту, поштова

кореспонденція тощо), щоб забезпечити доступ до системи соціального захисту для всіх категорій громадян, включаючи тих, хто не має психофізіологічної змоги, навичок або доступу до цифрових технологій. Водночас необхідним видається: по-перше, надання соціально вразливим категоріям субсидій на придбання інформаційно-комунікаційних пристроїв (комп'ютерів, планшетів, смартфонів) і доступу до інтернет-мережі; по-друге, організація та здійснення програм навчання роботі з цифровими пристроями та сервісами, що особливо важливо для осіб пенсійного віку, осіб з інвалідністю та жителів сільських районів. Крім того, держава також повинна розробляти і застосовувати інноваційні рішення щодо забезпечення кібербезпеки громадян для запобігання витоку персональної інформації осіб, які знаходяться в соціально вразливому становищі;

2) здійснення міжнародного співробітництва у сфері соціального захисту, яке передбачає: по-перше, організацію та проведення спільних освітніх програм, а також обміну досвідом у відповідній сфері; по-друге, використання в національній практиці міжнародних стандартів соціального захисту та відповідних стандартів, які застосовуються в зарубіжних державах (зокрема стандартів оцінки соціальних ризиків та ефективності соціальних програм); по-третє, усунення необґрунтованих бар'єрів у доступі соціальних працівників та інших суб'єктів у сфері забезпечення соціального захисту до міжнародних грантів, стажувань і конференцій;

3) підвищення рівня екологічної та кліматичної відповідальності у сфері забезпечення соціального захисту, що передбачає: по-перше, розробку та реалізацію програм підтримки постраждалих від кліматичних та екологічних катастроф (наприклад, створення механізмів швидкого реагування на такі ситуації шляхом надання для постраждалих осіб медичної допомоги, чистої води та продуктів харчування, одягу, модульного житла, психологічної підтримки тощо); по-друге, розробка та запровадження соціальних програм, спрямованих на сприяння працевлаштуванню та

зайнятості у сфері «зеленої економіки», наприклад, робота у сфері відновлюваних джерел енергії);

4) розробка та застосування інноваційних підходів у запобіганні та протидії соціальним ризикам, мінімізації та компенсації наслідків таких ризиків, зокрема, шляхом: по-перше, використання великих даних та штучного інтелекту для прогнозування соціальних ризиків (наприклад, оцінка бідності або загроз соціальної ізоляції за аналітичними даними); по-друге, розвиток мобільних додатків та чат-ботів, здатних надавати громадянам оперативні консультації щодо доступних соціальних послуг, допомоги та пільг; по-третє, створення та забезпечення тестових лабораторій соціальної інновації для пілотного застосування нових форм і способів соціального захисту щодо осіб, які опинилися в складній життєвій ситуації.

Підводячи підсумок викладеного, відзначимо, що сучасні соціальні ризики та виклики, які виникають в умовах глобалізації, технологічних трансформацій, демографічних змін і посилення нерівності, зокрема й у цифровому середовищі, вимагають системного перегляду, переосмислення підходів до забезпечення соціального захисту населення в контексті змісту соціального ризику, його різноманіття, тенденцій розвитку тощо. З огляду на це необхідно визнати, що юридичний механізм соціального захисту, який виступає ключовим інструментом запобігання та мінімізації соціальних ризиків, потребує глибоких структурних перетворень, а також систематичної адаптації до нових реалій суспільного буття. У цьому контексті пропонуємо перш за все розробити та прийняти Концепцію забезпечення соціальної безпеки, яка дозволить окреслити фундаментальні принципи та підходи до створення безпечного соціального середовища, в якому заходи соціального захисту будуть не лише усувати деструктивні наслідки ризиків, а й попереджати (принаймні мінімізувати) їх. На додаток до цього важливим кроком в оптимізації дії юридичного механізму соціального захисту також видається ратифікація міжнародних актів, а насамперед низки конвенцій МОП, що забезпечить узгодженість міжнародних стандартів соціального

захисту та національної системи соціального захисту, створюючи таким чином додаткові гарантії соціальної безпеки для населення (окремих верств населення), посилюючи соціально-правові гарантії підтримки соціально безпечного буття найбільш соціально вразливих верств населення. Також важливим кроком буде й розробка та прийняття Соціального кодексу України (за прикладом Франції), що забезпечить систематизацію норм і стандартів у сфері соціального захисту, усуне існуючі прогалини та колізії в нормативно-правовому забезпеченні юридичного механізму соціального захисту, забезпечить однакове регулювання соціальних відносин, а також підвищить доступність і прозорість соціальних гарантій для громадян. Крім того, вдосконалення зазначеного юридичного механізму також має передбачати створення методичних рекомендацій щодо планування соціального захисту, а також методології гармонійного застосування форм і способів соціального захисту, орієнтованих на соціальні ризики, забезпечуючи таким чином високий рівень персоналізації та адресності соціальної допомоги, врахування реальної безпекової обстановки, в якій проживають соціально вразливі особи, а також реальні перспективи подолання таких ризиків і наслідків, тобто досягнення мети соціального захисту. Водночас подальший розвиток юридичного механізму соціального захисту має також передбачати розширення інструментів запобігання та мінімізації соціальних ризиків через впровадження цифрових технологій, поглиблення міжнародного співробітництва та екологічних ініціатив, що відкриє нові можливості для реагування на ризики, раніше не охоплені традиційними підходами в плануванні, організації та комплексній реалізації політики соціального захисту населення (окремих верств населення).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Основними актуальними проблемами соціального захисту населення в контексті соціального ризику є: 1) проблеми правотворчого характеру: відсутність концептуально-стратегічних актів щодо забезпечення соціальної безпеки держави та комплексного і послідовного зниження соціальної ризикованості суспільного життя, зокрема, в результаті оптимізації юридичного механізму соціального захисту; фрагментарність і неузгодженість норм законодавства у частині соціального забезпечення, запобігання та протидії соціальним ризикам; наявність ряду міжнародно-правових актів (насамперед МОП), які регламентують норми і стандарти соціального захисту, що не ратифіковані Україною; 2) проблеми організаційно-управлінського характеру, а саме неефективність кадрової політики в системі соціального захисту, що призводить до дефіциту кадрів і низького рівня професійної підготовки працівників у сфері соціального захисту; 3) проблеми фінансово-економічного характеру: недостатність фінансового забезпечення системи соціального захисту; недоцільне витрачання коштів у системі соціального захисту, а також відсутність нульової толерантності до корупції посадових осіб суб'єктів, які реалізують заходи соціально захисного характеру; 4) проблеми соціокультурного характеру: стигматизація осіб, котрі опинилися в складній життєвій ситуації та реалізують право на соціальний захист; часто низький рівень правової грамотності осіб, які опиняються в складних життєвих обставинах і потребують соціального захисту; нерівність у доступі до соціальних послуг; збільшення міри залежності осіб, щодо яких здійснюються заходи соціально захисного характеру, від суб'єкта, який реалізовує такі заходи; 5) проблеми технологічного та цифрового характеру, зокрема нерівномірний перехід до цифрових форматів надання соціальних послуг, а також взаємодії з системою соціального захисту.

2. Удосконалення юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику передбачає: 1) розробку і прийняття Концепції

забезпечення соціальної безпеки, що буде також окреслювати засади комплексного і послідовного зниження соціальної ризикованості соціальних процесів за рахунок заходів соціально захисного характеру; 2) ратифікацію та імплементацію міжнародно-правових актів МОП, які сприяють зниженню ризикованості життя людини і суспільства (конвенції 1962 року № 118, 1964 року № 121, 1969 року № 130, 1988 року № 168, 1967 року № 128, 1982 року № 157, 2000 року № 183, 2019 року № 190, 2023 року № 191); 3) розробку та прийняття Соціального кодексу України (міститиме такі розділи: «Загальні положення», «Система соціального захисту», «Соціальна допомога», «Соціальні послуги», «Соціальні пільги», «Матеріально-фінансове забезпечення системи соціального захисту», «Прикінцеві положення»); 4) розробку та затвердження методологічних рекомендацій щодо планування соціального захисту, що передбачають: стратегічне планування соціальної безпеки на різних рівнях – національному, регіональному та місцевому; визначення пріоритетних об'єктів планування; оцінку ефективності та перегляд програм соціального захисту населення; своєчасну адаптацію підходів та заходів у сфері соціального захисту; розвиток системи моніторингу у сфері соціального захисту та реалізації плану здійснення заходів соціального захисту); 5) створення методології щодо гармонійного застосування форм і способів соціального захисту з урахуванням соціальних ризиків (структурно складається з таких частин: загальна характеристика методології – її мета, завдання, функції та принципи; диференціація форм і способів соціального захисту в залежності від типів соціальних ризиків у рамках модульного підходу; загальний алгоритм гармонійного застосування форм і способів соціального захисту); б) розширення інструментів запобігання та мінімізації соціальних ризиків (процеси поступової цифровізації соціального захисту, які повинні узгоджуватися з метою і завданнями соціального захисту; здійснення міжнародного співробітництва у сфері соціального захисту; підвищення рівня екологічної та кліматичної відповідальності у сфері забезпечення

соціального захисту; розробка та застосування інноваційних підходів у запобіганні та протидії соціальним ризикам, мінімізації та компенсації наслідків таких ризиків).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що виявляється у з'ясуванні змісту соціального захисту як основи юридичного механізму соціального захисту. За результатами дослідження сформульовано наступні висновки:

1. Соціальні ризики – це поліфакторні, мінливі соціально-правові явища, що виникають у результаті комплексної взаємодії економічних, політичних, демографічних та інших обставин дійсності, глибоко вкорінені в структурах суспільства, невіддільні від його повсякденного функціонування і характеризуються невизначеністю настання і загрозою базовим соціально-правовим цінностям, що вимагають нормативно-правового та організаційно-інституційного реагування для попередження, мінімізації або компенсації можливих негативних наслідків і, таким чином, відіграють функціональну роль інституційної причини в розвитку та вдосконаленні соціально-правових форм, способів і засобів соціального захисту.

Соціальним ризикам властиві такі ключові риси: характеризуються соціальною значимістю та позначаються на соціальній безпеці держави; є соціальним явищем, що нерозривно пов'язане із суспільним життям і може мати значущі юридичні наслідки; є поліфакторною (іноді об'єктивується в умовах монофакторності) ситуацією, якій притаманна невизначеність настання в дійсності, що обумовлює потребу планування дії механізму соціального захисту; є багатогранним явищем, що визначається різноманітними факторами, які характерні для соціального буття людини і в тій чи іншій мірі впливають на рівень соціальної безпеки як окремої особи, так і населення держави в цілому, можуть чинити комплексний вплив на функціонування соціально-правових механізмів забезпечення соціальної безпеки суспільства; є складним соціально-правовим явищем, що характеризується в якості сталого (за своїми ключовими характеристиками) системного елемента соціально-правової дійсності, який глибоко

інтегрований у структури суспільства та механізми його функціонування; характеризуються переважною непереборністю (нездоланністю) без сторонньої допомоги; припускають певне «призначення» або «напрямок» свого впливу на суспільні відносини у сфері соціального захисту. До вторинних ознак цих ризиків належить те, що вони: мають системний характер впливу; своїм виникненням (існуванням) ініціюють чи корелюють зміст та динаміку правотворчості, правозастосування у сфері соціального захисту; є динамічними і мінливими явищами практичної дійсності.

2. Комплексний поділ соціальних ризиків на групи залежно від типів складних життєвих обставин, що характеризуються ризиками, а також умов соціального буття, яким притаманна висока ймовірність настання таких ризиків, дозволяє виокремити наступні основні типи соціальних ризиків: 1) перебування в особливому соціальному становищі, а саме: ризики сирітства та дитячої безпритульності, відсутності житла, безробіття і відсутності роботи; ризики, пов'язані з насильством, нехтуванням і деструктивними стосунками в сім'ї; ризики, пов'язані з малозабезпеченістю; 2) особливий стан здоров'я особи, а саме: ризики інвалідності та тяжкої хвороби; ризики, обумовлені психічними розладами; ризики, обумовлені залежною поведінкою; ризики, обумовлені хронічними неінфекційними захворюваннями; 3) особливий віковий стан, тобто ризики дітей, молоді, осіб передпенсійного віку, осіб пенсійного віку; 4) перебування в умовах, що характеризуються високою ймовірністю виникнення соціального ризику, а саме: ризики материнства і батьківства, забезпечення гендерної рівності, що обумовлені різними проявами гендерної дискримінації, у сфері праці та ін. Ці групи соціальних ризиків розширюються ризиками, які пов'язані з глобалізаційними процесами (геополітичного, воєнно-оборонного, міграційного, кліматичного та іншого характеру).

3. Юридичний механізм соціального захисту – це юридична конструкція, що: 1) функціонує у межах механізму реалізації публічної соціальної політики (у цьому контексті її похідними рисами є

інструментальність у межах соціальної політики, а також доповнення соціальної політики та забезпечення її функціональної повноцінності); 2) має складний юридичний характер, що забезпечує формування та реалізацію заходів соціального захисту як особливого соціально-правового інституту, який спрямований на запобігання та протидію соціальним ризикам; 3) характеризується основною метою (забезпечення комплексного стану соціальної безпеки для всіх суб'єктів, які можуть зазнати (вже зазнали) негативного впливу від існуючих чи потенційних соціальних ризиків), яка розширюється за рахунок похідної мети і узгоджується із завданнями соціального права України та концепцією соціального захисту; 4) виконує комплекс завдань, серед яких: а) формування умов для запобігання соціальним ризикам, а також своєчасного та пропорційного реагування на них; б) запобігання соціальним ризикам, а також своєчасне та пропорційне реагування на них; 5) реалізовує комплекс функцій, основними з яких є наступні: превентивна, захисна та відновлювальна (реабілітаційна); б) діє за наявності для цього достатніх фактичних, нормативних і процедурно-процесуальних підстав, а також належних умов, зокрема наявності нормативно-правового та інституційно-правового забезпечення дії механізму, дійсної доступності соціальних благ, які об'єктивуються в процесі дії зазначеного юридичного механізму, контролю та нагляду у сфері забезпечення дії юридичного механізму соціального захисту, достатньої поінформованості та належного рівня правової грамотності населення).

Зв'язок юридичного механізму соціального захисту з соціальним ризиком є багатограним, адже виражається у наступних обставинах: 1) соціальний ризик причинно детермінує дію цього механізму, а також визначає його сутнісний зміст; 2) соціальний ризик виступає фактором формування структури юридичного механізму соціального захисту та умов його дії; 3) соціальний ризик стимулює реформи у сфері соціального захисту. Хоча соціальний ризик виступає основою юридичного механізму соціального захисту, його зв'язок з цим механізмом не є одностороннім, адже як

соціальний ризик, так і зазначений механізм знаходяться у відносинах взаємного впливу, зокрема: 1) передбачувана і непрогнозована тенденція розвитку, динаміка об'єктивації та трансформації соціальних ризиків змушує переглядати перелік, а також розміри, частоту застосування заходів соціального захисту, а нові (оновлені) форми, способи, засоби і суб'єкти соціального захисту можуть знизити рівень критичного вираження ризиків, змінити форму їх вираження; 2) цей механізм не лише реагує на соціальний ризик, що вже виник, а й попередньо передбачає реалізацію профілактичних заходів, у такий спосіб зменшуючи ймовірність виникнення ризику, масштаб негативних наслідків від таких ризиків, не допускаючи трансформації допустимих соціальних ризиків у неприпустимі форми їх вираження.

4. Систему принципів юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику складають: 1) загальноправові принципи: принципи верховенства права, людиноцентризму, законності, рівності (недискримінації), справедливості; 2) спеціальні принципи: принципи гуманістичної соціальної справедливості, загальності та доступності соціального захисту, системності та комплексності, ресоціалізації, адаптивності, адресності, надійності, встановлення та дотримання державних мінімальних соціальних стандартів якості життя, превентивних заходів, доцільності соціального захисту, диференційованого підходу в соціальному захисті, науковості, професіоналізму в здійсненні соціального захисту, динамічності та постійного розвитку соціального захисту, соціальної відповідальності та солідарності.

5. Нормативно-правову основу юридичного механізму соціального захисту складають наступні рівні нормативно-правових актів: 1) рівень Конституції України; 2) законодавчий рівень, що охоплює: загальні законодавчі акти про соціальне забезпечення; закони про базові та спеціальні гарантії соціального захисту, а також про соціальні послуги, соціальну допомогу та пільги; закони, які регламентують соціальний захист окремих категорій населення; 3) підзаконний рівень, який включає підзаконні акти,

що затверджують (схвалюють): стратегії, концепції та програми, які стосуються питань соціального захисту; процедури надання заходів соціально захисного характеру; державні соціальні стандарти, на основі яких встановлюються державні соціальні нормативи; додаткові гарантії реалізації права громадян на соціальний захист. Перспективною частиною цієї нормативно-правової основи є нормативно-правові акти ЄС у сфері запобігання та протидії соціальним ризикам, зокрема нормативно-правові акти ЄС, які стосуються: регламентації взаємодії систем соціального забезпечення держав-членів (регламенти № 883/2004, № 987/2009); спеціальних аспектів реалізації заходів соціального захисту та закріплення гарантій у рамках різних напрямків соціального захисту населення (директиви № 92/85/ЕЕС, № 2003/88/ЕС, № 2019/1158/EU); дії режиму запобігання та протидії соціальним ризикам, які зумовлені дискримінацією та недостатньою соціальною інтеграцією окремих категорій населення (директиви № 2000/78/ЕС, № 2000/43/ЕС).

6. Форми соціального захисту в контексті соціального ризику – це усталені (інституціоналізовані) організаційно-правові напрями надання соціальної допомоги, послуг і пільг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах або потенційно наражаються на соціальні ризики. Основними видами таких форм соціального захисту є: оздоровчо-рекреаційні (санітарно-курортне лікування, соціальна адаптація та реабілітаційні заходи, реалізація програм профілактики захворювань та ін.); трудові (надання відпусток, зокрема, для лікування у зв'язку з хворобою; забезпечення дотримання стандартів охорони праці та стандартів гідної праці в цілому; реалізація програм сприяння гідній зайнятості та ін.); матеріальні (надання матеріальної допомоги, допомоги у натуральній формі та ін.); пенсійні (включно також з окремими формами пенсій, що передбачаються для окремих професійних публічних службовців); страхові (форми обов'язкового страхування, форми добровільного чи додаткового страхування); житлово-побутові (надання соціального житла, земельних ділянок для будівництва

житла, пільгових кредитів для купівлі житла, субсидій на оплату комунальних послуг) та інші. Способи соціального захисту в контексті соціального ризику є конкретним правовим заходом, за допомогою якого досягається мета певного напрямку соціального захисту, а саме: соціальна послуга, соціальна допомога, пільга.

У контексті соціального ризику як основи юридичного механізму соціального захисту використання форм і способів соціального захисту повинно ґрунтуватись на підході гармонійного поєднання (використання) форм і способів соціального захисту з метою найбільш ефективної протидії та запобігання соціальним ризикам, що передбачає: 1) діагностику та профілювання комплексу соціальних ризиків, у яких знаходиться суб'єкт, що потребує соціального захисту; 2) проектно-планувальну роботу з визначення перспективності та потенціалу подолання соціальних ризиків і їх наслідків; 3) реалізацію заходів соціального захисту в рамках сформованої «дорожньої карти» щодо запобігання і протидії соціальним ризикам та подолання негативних наслідків таких ризиків; 4) контрольну-оціночну діяльність, спрямовану на з'ясування ефективності реалізації заходів соціального захисту та достатності сформованої «дорожньої карти».

7. Основними актуальними проблемами соціального захисту населення в контексті соціального ризику є наступні: 1) проблеми правотворчого характеру: відсутність концептуально-стратегічних актів щодо забезпечення соціальної безпеки держави та комплексного і послідовного зниження соціальної ризикованості суспільного життя, зокрема, в результаті оптимізації юридичного механізму соціального захисту; фрагментарність і неузгодженість норм законодавства у частині соціального забезпечення, запобігання та протидії соціальним ризикам; наявність ряду міжнародно-правових актів (насамперед МОП), які регламентують норми і стандарти соціального захисту, що не ратифіковані Україною; 2) проблеми організаційно-управлінського характеру, а саме неефективність кадрової політики в системі соціального захисту, що призводить до дефіциту

кадрів і низького рівня професійної підготовки працівників у сфері соціального захисту; 3) проблеми фінансово-економічного характеру: недостатність фінансового забезпечення системи соціального захисту; недоцільне витрачання коштів у системі соціального захисту, а також відсутність нульової толерантності до корупції посадових осіб суб'єктів, які реалізують заходи соціально захисного характеру; 4) проблеми соціокультурного характеру: стигматизація осіб, котрі опинилися в складній життєвій ситуації та реалізують право на соціальний захист; часто низький рівень правової грамотності осіб, які опиняються в складних життєвих обставинах і потребують соціального захисту; нерівність у доступі до соціальних послуг; збільшення міри залежності осіб, щодо яких здійснюються заходи соціально захисного характеру, від суб'єкта, який реалізує такі заходи; 5) проблеми технологічного та цифрового характеру, зокрема нерівномірний перехід до цифрових форматів надання соціальних послуг, а також взаємодії з системою соціального захисту.

8. Удосконалення юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику передбачає : 1) розробку і прийняття Концепції забезпечення соціальної безпеки, яка буде також окреслювати засади комплексного і послідовного зниження соціального ризику соціальних процесів за рахунок заходів соціально захисного характеру; 2) ратифікацію та імплементацію міжнародно-правових актів МОП, які сприяють зниженню ризикованості життя людини і суспільства (конвенції МОП № № 118, 121, 130, 168, 128, 157, 183, 190, 191); 3) створення та прийняття Соціального кодексу України (міститиме такі розділи: «Загальні положення», «Система соціального захисту», «Соціальна допомога», «Соціальні послуги», «Соціальні пільги», «Матеріально-фінансове забезпечення системи соціального захисту», «Прикінцеві положення»); 4) розробку та затвердження методологічних рекомендацій щодо планування соціального захисту; 5) створення методології щодо гармонійного застосування форм і способів соціального захисту з урахуванням соціальних ризиків (складається

з таких частин: загальна характеристика методології – її мета, завдання, функції та принципи; диференціація форм і способів соціального захисту в залежності від типів соціальних ризиків у рамках модульного підходу; загальний алгоритм гармонійного застосування форм і способів соціального захисту); б) розширення інструментів запобігання та мінімізації соціальних ризиків (процеси поступової цифровізації соціального захисту, які повинні узгоджуватися з метою і завданнями соціального захисту; здійснення міжнародного співробітництва у сфері соціального захисту; підвищення рівня екологічної та кліматичної відповідальності у сфері забезпечення соціального захисту; розробка та застосування інноваційних підходів у запобіганні і протидії соціальним ризикам, мінімізації та компенсації наслідків таких ризиків).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адонін С.В., Ізюмська В.А., Куряча Н.В. Соціальні передумови проведення пенсійної реформи. *Strategies for Economic Development: The experience of Poland and the prospects of Ukraine: Collective monograph* / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. Kielce: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. Vol. 1. С.143-157.
2. Амелічева Л.П. Гарантії реалізації права на соціальний захист працівників у контексті євроінтеграції та ідеї гідної праці. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 52-56. doi:10.15421/392042.
3. Амелічева Л.П. Гідна праця: теоретико-правовий погляд на проблему її регулювання. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 3-12. doi:10.31558/2518-7953.2019.1.1.
4. Амелічева Л.П. Теоретичні та аксіологічні засади правового регулювання гідної праці в сучасних умовах державотворення: монографія. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 360 с.
5. Андріїв В.М. Класифікація соціальних пільг. *Соціальне право*. 2017. № 2. С. 91-100.
6. Андріїв В.М. Юридичний механізм забезпечення трудових прав працівників: поняття і структура. *Публічне право*. 2012. № 1 (5). С. 169-175.
7. Анпілогова Б.Ю. До питання про соціальний ризик як основи соціального захисту населення. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів: тези допов. учасн. III Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 листопада 2022 року)* / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. М.Б. Мельник. Київ, 2022. С. 89-91.
8. Анпілогова Б.Ю. Завдання юридичного механізму соціального захисту. *Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 02 травня 2024 року)*. Київ: Людмила, 2024. С. 625-627.

9. Анпілогова Б.Ю. Зміст пенсійної форми соціального захисту населення у контексті соціальних ризиків. *Право.ua*. 2024. № 2. С. 165-170. doi:10.32782/LAW.UA.2024.2.25.

10. Анпілогова Б.Ю. Основні принципи соціального захисту в контексті соціального ризику. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 271-275. doi:10.24144/2788-6018.2023.05.48.

11. Анпілогова Б.Ю. Особливості виникнення соціальних ризиків у сучасному суспільстві. *Соціальне право*. 2021. № 3. С. 80-86. doi:10.32751/2617-5967-2021-03-09.

12. Анпілогова Б.Ю. Особливості сучасного юридичного механізму соціального захисту. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. 2024. Вип. 62: матеріали Міжнар. наук. інтернет-конф. (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 13-14 червня 2024 року). Тернопіль: ФОП Шпак В.Б., 2024. С. 86-89.

13. Анпілогова Б.Ю. Поняття юридичного механізму соціального захисту. *Забезпечення стійкості у складних умовах*: зб. матеріалів доповідей учасн. Міжнар. міждисципл. наук.-практ. конф. (м. Харків – м. Брістоль, 08 червня 2023 року). Харків: НАКУ ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», 2023. С. 190-192.

14. Анпілогова Б.Ю. Соціальний захист як особливий соціально-правовий феномен. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2023. Вип. 73. Ч. 1. С. 291-297. doi:10.24144/2307-3322.2023.79.1.49.

15. Анпілогова Б.Ю. Соціальні ризики в житті молоді. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: модернізація розвитку в умовах воєнного стану*: зб. матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 18 жовтня 2024 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 201-203.

16. Анпілогова Б.Ю. Соціальні ризики гендерної дискримінації. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції*:

зб. матеріалів інформаційно-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 70-75.

17. Анпілогова Б.Ю. Соціально-правовий зміст соціальних ризиків. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. № 1 (47). С. 11-17. doi:10.33216/2218-5461/2024-47-1-11-17.

18. Антонюк В.П. Проблема бідності та соціальні ризики для розвитку України. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 1. С. 6-14.

19. Артемов В.Ю., Руснак О.В., Жалубак В.М. Ризики, які виикають в ході використання соціальних мереж в інтернеті: психологічний аспект. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2019. № 34. С. 178-185. doi:10.31732/2707-9155-2019-34-178-185.

20. Афанасьєв Є.В. Оцінка ризику інтенсифікації розвитку науково-технічного прогресу в умовах гнучкого розвитку промислового підприємства. *Регіональні перспективи*. 2002. № 6 (25). С. 65-68.

21. Бабич Н.О. Реалізація соціальної функції держави в контексті гендерної рівності. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції*: зб. матеріалів інформаційно-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 75-78.

22. Бабкіна А.Ю. Сутність та ознаки трудової діяльності працівників патронатної служби в Україні. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 173-179. doi:10.24144/2788-6018.2022.06.3.

23. Баранник Л.Б. Населення як об'єкт соціального захисту. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. Вип. 212. С. 13-17.

24. Барсук М.А. Загальні та спеціальні завдання соціального захисту суддів в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 462-466. doi:10.24144/2788-6018.2023.03.84.

25. Барсук М.А. Мінімізація соціальних ризиків у роботі суддів, які є особами з інвалідністю. *Ерліхівський журнал*. 2024. Вип. 9. С. 12-17. doi:10.32782/ehrlchsjournal-2024-9.02.

26. Безусий В. В. Форми соціального захисту державних службовців в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Т. 2. С. 3-7. doi:10.32837/ruuv.v2i4(29).425.
27. Безусий В.В. Завдання соціального захисту державних службовців. *Соціальне право*. 2019. № 2. С. 21-27.
28. Безусий В.В. Мета соціального захисту державних службовців. *Соціальне право*. 2019. № 3. С. 37-41.
29. Безусий В.В. Принципи соціального захисту державних службовців. *Соціальне право*. 2019. № 1. С. 62-68.
30. Безусий В.В. Рівні (види) соціального захисту державних службовців в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 57. Т. 1.С. 124-128.
31. Березіна С.Б. Соціальні ризики – сучасна проблема людства. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. № 5. С. 165-172.
32. Березіна С.Б. Соціальні ризики: теорія, методологія, захист: монографія. Київ: Компрінт, 2018. 543 с.
33. Березіна С.Б. Соціальні ризики: чинники та напрями мінімізації: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.07. Київ, 2019. 472 с.
34. Березіна С.Б. Чинники виникнення соціальних ризиків у сфері демографії і праці. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2018. № 1 (41). С. 89-96.
35. Березіна С.Б. Чинники і механізми формування соціальних ризиків поведінкового типу. *Бізнес Інформ*. 2018. № 7 (488). С. 264-272.
36. Березіна С.Б. Чинники і механізми формування соціальних ризиків фізіологічного типу. *Проблеми економіки*. 2018. № 2. С. 357-365.
37. Белоусов В.Д. Підходи до розуміння змісту системи форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України. *Соціальне право*. 2023. № 2. С. 13-19. doi:10.32751/2617-5967-2023-02-02.

38. Белоусов В.Д. Форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2023. № 3. С. 22-29. doi:10.34015/2523-4552.2023.3.03.
39. Бисага Ю.М. Проблема домашнього насильства: питання теорії та практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 82. Т. 1. С. 265-269. doi:10.24144/2307-3322.2024.82.1.40.
40. Бичков С.І. Сучасна система соціального захисту в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 12. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=377> (дата звернення: 29.07.2023).
41. Бова А.А. Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї. *Український соціум*. 2005. № 1 (6). С. 15-25. doi:10.15407/socium2005.01.015.
42. Болотіна Є.В., Кваша О.П., Кваша А.Е. Дослідження соціальних проблем військовослужбовців та їх сімей в умовах проведення антитерористичної операції. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 2. С. 117-122. doi:10.37405/1729-7206.2020.2(39).117-122.
43. Бондарук І.С. Соціальне забезпечення в системі соціального захисту. *Економічні науки. Серія: Облік і фінанси*. 2011. Вип. 8 (29). Ч. 2. С. 83-88.
44. Борейко А.В. Конституційно-правовий механізм захисту прав особи: поняття та сутність. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2019. Т. 24. № 2 (35). С. 58-66. doi:10.18524/2304-1587.2019.2(35).185958.
45. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: монографія. Донецьк: Янпрі, 2001. 209 с.
46. Бориченко К. В. Способи захисту права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 42. С. 128-131.

47. Бориченко К.В. Соціальні ризики як підстава надання соціального захисту сімей з дітьми. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 3. Т. 1. С. 134-136.

48. Бориченко К.В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 552 с.

49. Бурлака О.С. Щодо питання визначення сутності соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 1 (7). С. 16-19.

50. Вакарюк Л.В. Система правових режимів у трудовому праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2018. 492 с.

51. Вапнярчук Б.В. Особливості пенсійного забезпечення наукових працівників: реалії сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2023. Т. 1. Вип. 78. С. 292-296. doi:10.24144/2307-3322.2023.78.1.47.

52. Вапнярчук Н.М. Гідні умови та оплата праці інтелектуального потенціалу країни – запорука розвитку освіти і науки. *Соціальне право*. 2023. № 4. С. 17-23. doi:10.32751/2617-5967-2022-04-03.

53. Вапнярчук Н.М. Особливості правового регулювання матеріального забезпечення особового складу державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. *Соціальне право*. 2022. № 3. С. 20-27. doi:10.32751/2617-5967-2022-03-03.

54. Вапнярчук Н.М. Пільга як одна з форм системи соціального забезпечення. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 97-101.

55. Вапнярчук Н.М. Світовий досвід професійного розвитку персоналу. *Право та інновації*. 2020. № 2 (30). С. 63-69.

56. Великсар Т.І. Державна соціальна допомога як елемент системи соціального захисту населення: реалії та перспективи удосконалення. *Економіка та держава*. 2015. № 12. С. 100-103.

57. Вилко Т.І., Тимченко В.М. Ризик як соціальне явище. *Теоретичні та практичні проблеми застосування норм цивільного, трудового та господарського права в сучасних умовах*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 23 листопада 2018 року): у 2 ч. Дніпро: Вид. Біла К.О., 2018. Ч. 1. С. 141-143.

58. Гладкий В.В. Гідна праця суддів і панування права в Україні під час пандемії COVID-19. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10-11 квітня 2020 року). Одеса: ПФП, 2020. С. 72-75.

59. Гладкий В.В. Засади нейтральності універсалізації правового статусу працівника. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції*: зб. матеріалів інформаційно-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 102-107.

60. Гладкий В.В. Конституційний антикорупційний правовий режим. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Другі юридичні читання*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 26 квітня 2019 року) / за заг. ред. Л.О. Корчової, І.А. Дришлюка. Одеса: Фенікс, 2019. С. 9-15. doi:10.5281/zenodo.2592082.

61. Гладкий В.В. Мета трудового права як сучасної цивілізаційної цінності. *Соціальне право*. 2021. № 3. С. 99-105. doi:10.32751/2617-5967-2021-03-12.

62. Гладкий В.В. Нормування трудових прав осіб з інвалідністю: перспективи використання в Україні досвіду США. *Формування сучасної парадигми розвитку суспільства*: колективна монографія. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. С. 172-194.

63. Гладкий В.В. Ознаки правового механізму забезпечення антикорупційної безпеки. *Сучасні погляди на реформування законодавства*: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Полтава, 25-26 жовтня 2019 року). Херсон: Гельветика, 2019. С. 62-66.

64. Гладкий В.В. Орієнтири європеїзації норм законодавства про соціальну безпеку. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів*: матеріали III Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 листопада 2022 року) / за ред. проф. М.І. Іншина, канд. юрид. наук М.Б. Мельник. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2022. С. 94-97. doi:10.5281/zenodo.7483392.

65. Гладкий В.В. Щодо гідної праці суддів в Україні. *Проблеми розвитку соціально-трудових прав та профспілкового руху в Україні*: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 травня 2020 року). Харків: ХНУВС, 2020. С. 280-284. doi:10.5281/zenodo.3816602.

66. Глуха Г.Я., Євтушенко О.А. Фактори ризику в інноваційній діяльності організацій в умовах глобалізації. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2018. Вип. 6 (76). С. 12-15.

67. Гнатенко К.В. Принципи соціального забезпечення – основа галузі права соціального забезпечення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 2 (31). С. 52-55. doi:10.32837/руув.v0i2(31).564.

68. Гнатенко К.В. Щодо питання принципів соціального забезпечення. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 44-49.

69. Голікова Є.О. Юридичний механізм реалізації трудових прав працівників: поняття та мета. *Європейські перспективи*. 2012. № 4 (2). С. 130-134.

70. Горемікіна Ю.В. Інституалізація дітей у контексті соціальних ризиків та політика деінституалізації. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 4 (09). С. 179-187.

71. Горемікіна Ю.В. Соціальний захист в Україні: первинні та вторинні соціальні ризики людського розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2017. № 2. С. 276-286.

72. Гребінь С.М. Соціальна деструкція дитинства в сучасних умовах. *Культурологічний вісник*. 2013. Вип. 31. С. 206-211.

73. Гриненко А.М. Соціальна політика: сутнісно-концептуальний аспект. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2008. № 32. С. 78-81.

74. Демчак Р.Є. Соціально-економічний захист населення: теоретичний аспект. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2011. Вип. 25. С. 144-150.

75. Демченко К.І. Соціально-економічна ефективність пенсійного забезпечення громадян України: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.03. Дніпро, 2021. 229 с.

76. Денісова Л.Л. Правове регулювання соціального забезпечення працівників поліції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 Київ, 2017. 213 с.

77. Деякі питання призначення і виплати компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги з догляду на непрофесійній основі: Постанова КМУ від 23.09.2020 № 859 (у ред. від 19.05.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/859-2020-п> (дата звернення: 24.09.2022).

78. Деякі питання санаторно-курортного лікування та відпочинку громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Постанова КМУ від 23.11.2016 № 854 (у ред. від 23.12.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-2016-п> (дата звернення: 25.02.2024).

79. Деякі питання соціального захисту громадян, які потрапили у складні життєві обставини: Постанова КМУ від 30.12.2022 № 1475 (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1475-2022-п> (дата звернення: 02.01.2025).

80. Деякі питання соціального захисту осіб з інвалідністю: Постанова КМУ від 19.07.2006 № 999 (у ред. від 30.12.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/999-2006-п> (дата звернення: 02.01.2025).

81. Джураєва О.О. Генеральна функція держави. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 107-111.
82. Джураєва О.О. Класифікація функцій сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 140-145.
83. Дзевелюк М.В. Номенклатура функції сучасної держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 171-176.
84. Директива Ради № 2000/78/ЄС від 27.11.2000 про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-00 (дата звернення: 16.11.2023).
85. Донецчина: прокуратура розслідує зловживання із соцвиплатами на суму понад 20 мільйонів гривень. Радіо Свобода, 10.03.2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27602509.html> (дата звернення: 17.07.2024).
86. Дяченко О.А. Загальноправові принципи реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин. *Соціальне право*. 2021. № 2. С. 90-95.
87. Дяченко О.А. Поняття та риси правового механізму реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин. *Соціальне право*. 2020. № 4. С. 92-97. doi:10.37440/soclaw.2020.04.18.
88. Дячук Д.Д., Мороз Г.З., Гідзинська І.М. Поширеність факторів ризику серцево-судинних захворювань в Україні: сучасний погляд на проблему. *Український кардіологічний журнал*. 2018. Т. 25. № 1. С. 91-101.
89. Єрмоловська О.Ю. Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.03. Харків, 1996. 21 с.
90. Жигалкін І.П. Принципи права: теоретичний нарис на прикладі трудового права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9). С. 104-106.

91. Житловий кодекс України: Закон України від 30.06.1983 № 5464-Х (у ред. від 19.11.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10> (дата звернення: 17.04.2023).

92. Журавель В.В. Загальноправові принципи організації праці суддів. *Публічне право*. 2013. № 3. С. 196-200.

93. Зайцев С.Ю. Спеціальні принципи соціального захисту працівників поліції в Україні. *Актуальні проблеми приватного та публічного права*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., присвяченої 92-річчю з дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, д-ра юрид. наук, проф. О.І. Процевського (м. Харків, 02 квітня 2021 року). Харків: Юрайт, 2021. С. 239-242.

94. Ігнатенко К.В. Соціальний захист дітей в діяльності державних організацій на сході України. *Social Work and Education*. 2021. Vol. 8 (3). P. 329-340. doi:10.25128/2520-6230.21.3.2

95. Іншин М.І. Забезпечення соціальних прав суддів як передумова їх соціальної безпеки. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 535-543. doi:10.32844/2222-5374-2020-104-2.60.

96. Іншин М.І. Отримання соціальної допомоги дітьми-інвалідами: теоретико-правовий аспект. *Соціальне право*. 2017. № 2. С. 100-107.

97. Іншин М.І. Правове регулювання отримання соціальної допомоги дітьми-інвалідами. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 27. С. 17-23.

98. Іншин М.І. Проблеми правового регулювання безробіття і зайнятості в Україні та напрямки його удосконалення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 1997. № 2. С. 192-194.

99. Іншин М.І., Сіроха Д.І. Соціальна держава: сутність і перспективи. *Актуальні проблеми соціального права*: зб. матеріалів учасн. Всеукр. соц. програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у

2014 р. / за заг. ред. М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.О. Попелюшка. Київ: ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2015. С. 17-21.

100. Іншин М.І., Сіроха Д.І. Соціальний захист в Україні: сутність, проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми соціального права*. 2016. Вип. 2. С. 14-18.

101. Кайло Р.І. Особливості форм соціального захисту військовослужбовців. *Приватноправові та публічно-правові відносини: модернізація розвитку в умовах воєнного стану*: зб. матеріалів І Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 18 жовтня 2024 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 229-231.

102. Кириченко А.Г. Негативні чинники впливу на первину інвалідність внаслідок множинного склерозу. *Актуальні проблеми транспортної медицини*. 2013. № 2 (32). С. 138-143.

103. Кобко Є.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2023. 400 с.

104. Коброслі А.Х. Соціальні мережі та психологічне благополуччя підлітків: переваги та ризики. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2019. № 2. С. 194-203.

105. Коваленко О.О. Право на соціальний захист і соціальні ризики: динаміка змісту у період дії режиму воєнного стану в Україні крізь призму зобов'язань Угоди про асоціацію з ЄС. *Права та основоположні свободи людини у контексті євроінтеграції України*: круглий стіл до Дня юриста (м. Харків, 04 жовтня 2023 року). Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2023. С. 12-15.

106. Коваленко Р.І. Концепція сталого розвитку як основа соціальної безпеки. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції*: зб. матеріалів інформац.-просвітн. форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 124-128.

107. Коваленко Р.І. Правове регулювання соціальної безпеки та збереження трудового потенціалу в Україні. *Розвиток трудового потенціалу як складова соціальної безпеки України*: монографія / С.В. Вишновецька, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, І.С. Сахарук та ін. / за ред. М.І. Іншина, І.С. Сахарук. Київ: ФОП Маслаков, 2018. С. 129-144.

108. Коваленко Р.І. Трудовий потенціал як складова соціальної безпеки. *Соціальне право*. 2018. № 1. С. 86-92.

109. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 03.01.2025).

110. Коломойцев М.М. Правове регулювання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Дніпропетровськ, 2015. 199 с.

111. Комплексна програма соціального захисту населення Старосалтівської громади на період 2022-2024 роки, затверджена рішенням XXIII сесії VIII скликання Старосалтівської селищної ради Чугуївського району Харківської області від 17.12.2021 № 2261. URL: <https://stsaltiv.gov.ua/storage/documents/documents/15446846ed27b0c058cdfdcee4d38eff.pdf> (дата звернення: 11.04.2023).

112. Комплексна Програма соціального захисту населення Харківської області на 2021-2025 роки, затверджена рішенням обласної ради від 15.10.2020 № 1338-VII (XXVI сесія VII скликання) (у ред. від 21.08.2024). URL: https://oblrada-kharkiv.gov.ua/wp-content/uploads/2023/09/soczzahyst_programa-kodyfikovana.pdf (дата звернення: 27.12.2024).

113. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (у ред. від 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 24.09.2022).

114. Корнева П.М. Принцип справедливості у праві соціального забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2017. 187 с.

115. Корнева П.М. Щодо механізму реалізації принципу справедливості в соціальному забезпеченні України. *Часопис Київського університету права*. 2015. Вип. 1. С. 172-175.
116. Костенко В.Г. Ознаки соціального забезпечення суддів. *Юридична наука*. 2019. № 6 (96). С. 203-211.
117. Костенко В.Г. Тенденції десоціалізації правового режиму соціальної безпеки державних службовців. *Соціальне право*. 2023. № 1. С. 37-44. doi:10.32751/2617-5967-2023-01-06.
118. Коцур А.С. Розвиток системи соціального захисту в Україні. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2017. Вип. 21. С. 146-151.
119. Кривошеїн В.В. Соціальні ризики постсучасності: сутність та класифікація. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2018. № 1 (1-2). С. 16-28.
120. Крімер Б.О. Політика сприяння самотнім батькам: сучасний стан та перспективи розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2 (36). С. 39-51. doi:10.15407/dse2019.02.039.
121. Кузьменко С.Г. Аналіз сучасних форм соціального захисту населення. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3. С. 419-426.
122. Кулачок Л.В. Надання соціальних послуг в Україні: реалії та перспективи. *Право і безпека*. 2006. № 5. С. 125-128.
123. Кульчицький І.І. Управління соціальними ризиками: сутність та механізми. *Економіка та суспільство*. 2015. Вип. 68. С. 718-725. doi:10.32782/2524-0072/2024-68-111.
124. Куценко Т.Ф., Бондар М.Ю. Соціальні пільги в Україні: аналітичний огляд. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 96-102.
125. Лагно А.А. Розпізнавання загроз і усунення ризиків у забезпеченні фінансової безпеки банківської системи України: дис. ... д-ра філос.: 072. Львів, 2023. 289 с.

126. Лагутіна І.В. Юридичний механізм забезпечення особистих немайнових трудових прав: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2015. 429 с.

127. Левицька О.О. Ризики інноваційної діяльності: економічна сутність, чинники та методи мінімізації. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2007. Вип. 12. Ч. 1. С. 48-53.

128. Литвиненко В.М. Підстави надання соціальних послуг. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 62-65.

129. Лубінець Д.В. Загальноправові принципи соціального захисту працівників критичної інфраструктури. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 6. С. 47-51. doi:10.32782/chern.v6.2023.9.

130. Лубінець Д.В. Принципи соціального права як основа правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури. *Соціальне право*. 2023. № 3. С. 37-44. doi:10.32751/2617-5967-2023-03-06.

131. Лук'яненко С.В. Принципи соціального забезпечення працівників правоохоронних органів. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 197-204.

132. Макаров Є.О. Місце функції планування забезпечення національної безпеки в системі функцій держави. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2023. № 3 (55). С. 353-357. doi:10.51647/kelm.2023.3.57.

133. Маковський Д.В. Соціальні гарантії особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2022. 190 с.

134. Малюга Л.Ю. Обставини, які посилюють соціальні ризики внутрішньо переміщених осіб і воєнних біженців в умовах воєнного стану. *Соціальне право*. 2023. № 2. С. 25-32. doi:10.32751/10.32751/2617-5967-2023-02-04.

135. Малюга Л.Ю. Проблеми та напрями вдосконалення правового регулювання соціального захисту працівників митних органів в Україні.

Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2021. № 4. С. 45-49. doi:10.15421/392178.

136. Малюга Л.Ю. *Форми і способи соціального захисту військовослужбовців в Україні. Університетські наукові записки.* 2023. № 5 (95). С. 82-94. doi:10.37491/UNZ.95.8.

137. Малюга Л.Ю. *Форми соціального захисту інвалідів в Україні. Закарпатські правові читання: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 25-27 квітня 2014 року) / за заг. ред. В.І. Смоланки.* Ужгород: Говерла, 2014. Т. 2. С. 419-421.

138. Марієвський В.Ф., Доан С.І. *Визначення перспективних напрямків протидії ВІЛ-інфекції у сучасній епідемічній ситуації. Інфекційні хвороби.* 2013. № 4. С. 17-22.

139. Марущак О.А. *Функції держави: визначення поняття. Держава та регіони. Серія: Право.* 2019. № 3 (65). С. 17-21. doi:10.32840/1813-338X-2019-3-3.

140. Марченко М.С. *Соціальні ризики та соціальне житло. Jurnalul juridic national: teorie și practică.* 2018. № 2-1 (30). С. 117-119.

141. Матюрін І.В. *Цілі та завдання соціального захисту військовослужбовців в умовах реформування Збройних Сил та правоохоронних органів України. Інвестиції: практика та досвід.* 2013. Вип. 23. С. 124-129.

142. Медвідь А.О. *Право бездомних осіб і безпритульних дітей на додатковий соціальний захист. Право і суспільство.* 2015. № 5-2. Ч. 2. С. 91-96.

143. Медвідь А.О. *Соціальний захист бездомних осіб, які отримали статус внутрішньо переміщених осіб із зони АТО та Автономної Республіки Крим. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2015. Вип. 1. Т. 2. С. 71-76.

144. Мельник П.В. Детермінанти виникнення ризиків професії у соціально-трудовах відносинах. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 2. С. 243-250.

145. Надрага В.І. Оцінка соціальних ризиків: проблеми вибору методології та інструментарію. *Фінанси України*. 2013. № 12. С. 70-77.

146. Надрага В.І. Ризик безробіття у розрізі професійних груп. *Економічна теорія*. 2014. № 1. С. 76-84.

147. Надрага В.І. Ризики безробіття за професійною ознакою в контексті структурних диспропорцій ринку праці. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. № 2. С. 142-148.

148. Надрага В.І. Соціальні ризики в загальній теорії ризиків: проблеми формування понятійного апарату. *Часопис економічних реформ*. 2015. № 3. С. 75-83.

149. Надрага В.І. Соціальні ризики в трудовій сфері: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.07. Київ, 2016. 471 с.

150. Насібова О.В. Теоретичні аспекти фінансового забезпечення соціального захисту населення. *Економіка та держава*. 2019. № 8. С. 35-40. doi:10.32702/2306-6806.2019.8.35.

151. Новак І.М. Соціальні інновації на ринку праці: флексибілізація та прекарізація зайнятості в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 1. С. 92-97.

152. Олифіренко Ю.І. Соціальне сирітство – індикатор соціальної безпеки. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2018. № 1. С. 75-82.

153. Олифіренко Ю.І. Сутнісні характеристики явища соціального сирітства в Україні. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. № 1. С. 305-313.

154. Омеляненко Є.П. Особливості правового регулювання матеріальної форми соціального захисту працівників органів прокуратури

України. *Соціальне право*. 2022. № 1. С. 105-113. doi:10.32751/2617-5967-2022-01-13.

155. Омельяненко Є.П. Принципи соціального захисту працівників органів прокуратури України. *Соціальне право*. 2021. № 3. С. 120-126. doi:10.32751/2617-5967-2021-03-14.

156. Орловський О.Я., Боднарук М.І. Сучасне право соціального забезпечення: концептуальні підходи до поняття та сутності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 3 (38). С. 49-53. doi:10.32837/руув.v0i38.895.

157. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР (у ред. від 15.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр> (дата звернення: 27.12.2024).

158. Остапенко Ю.О. Проблеми правового регулювання реалізації трудових прав працівників за законодавством України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2024. 454 с.

159. Павліченко О.В. Завдання соціального захисту жінок в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 76-85.

160. Павліченко О.В. Мета соціального захисту жінок-працівниць Держпродспоживслужби. *Соціальне право*. 2021. № 2. С. 63-69.

161. Павліченко О.В. Принципи соціального захисту жінок. *Соціальне право*. 2020. № 1. С. 90-96.

162. Павлютін Ю.М. Організація публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки України: монографія. Одеса: ВД «Гельветика», 2021. 452 с.

163. Панченко М.В. Загальноправові принципи функціонування правового механізму забезпечення гідної праці державних службовців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 50. Т. 3. С. 95-98.

164. Панченко М.В. Право на захист трудових прав у світлі концепції гідної праці державних службовців. 2019. № 12. С. 145-149. doi:10.32849/2663-5313/2019.12.27.

165. Панченко М.В. Правовий механізм забезпечення гідної праці державних службовців України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2019. 455 с.

166. Панченко М.В. Принципи функціонування правового механізму забезпечення гідної праці державних службовців. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 3. С. 186-191.

167. Петрова І.Л. Соціальні ризики неформальної зайнятості в Україні. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016. № 4. С. 29-32.

168. Пилипенко П.Д. Соціальне право: становлення та перспективи майбутнього. *Право України*. 2022. № 2. С. 64-75. doi:10.33498/loiu-2022-02-064.

169. Питання погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішеннями суду: Постанова КМУ від 22.08.2018 № 649 (у ред. від 22.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2018-п> (дата звернення: 24.09.2022).

170. Подорожній Є.Ю. Соціальне призначення інституту юридичної відповідальності в трудовому праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 11. Т. 1. С. 148-150.

171. Подорожній Є.Ю., Могілевський Л.В. Класифікація гарантій соціального захисту військовослужбовців. *Наше право*. 2023. № 3. С. 228-232. doi:10.32782/NP.2023.3.34.

172. Подорожній Є.Ю., Подорожній А.Ю. Грошове забезпечення як важлива соціальна гарантія трудової діяльності військовослужбовців в Україні. *Право.ua*. 2024. № 1. С. 240-25. doi:10.32782/LAW.UA.2024.1.36.

173. Полякова С.В. Бідність українських пенсіонерів: довоєнна ситуація і вплив війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 2 (52). С. 92-109. doi:10.15407/dse2023.02.092.

174. Полякова С.В., Когатько Ю.Л. Бідність літніх людей в Україні: основні тенденції та рекомендації до політики. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 3 (31). С. 113-123. doi:10.15407/dse2017.03.113.

175. Попова Д.С., Рябчук А.М. Чинники жіночої бездомності в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Соціологія*. 2018. Т. 1. С. 54-64.

176. Посадовця управління праці та соціального захисту населення Токмацької райдержадміністрації притягнуто до адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю / Прес-служба прокуратури Запорізької області.
URL: https://zap.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=259570&fpr=2830 (дата звернення: 17.07.2024).

177. Потабенко Л.В. Бідність – нестраховий соціальний ризик. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 175-180. doi:10.32842/2078-3736-2019-5-1-28.

178. Про виплату одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня», та одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми: Постанова КМУ від 28.02.2011 № 268 (у ред. від 24.04.2021).
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2011-п> (дата звернення: 25.02.2024).

179. Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою: Закон України від 17.04.2014 № 1223-VII (у ред. від 01.01.2025).
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1223-18> (дата звернення: 03.01.2025).

180. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР (у ред. від 24.12.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 27.12.2024).

181. Про встановлення державних соціальних нормативів у сфері транспортного обслуговування: Постанова КМУ від 14.03.2018 № 196. *Офіційний вісник України*. 2018. № 27. Ст. 969.

182. Про встановлення додаткових правових та соціальних гарантій для громадян Республіки Польща, які перебувають на території України: Закон України від 28.07.2022 № 2471-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 19. Ст. 82.

183. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 № 2017-III (у ред. від 26.06.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> (дата звернення: 19.10.2024).

184. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> (дата звернення: 03.01.2025).

185. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII (у ред. від 15.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12> (дата звернення: 27.12.2024).

186. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 № 1768-III (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14> (дата звернення: 03.01.2025).

187. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000 № 2109-III (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14> (дата звернення: 03.01.2025).

188. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18.05.2004 № 1727-IV (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15> (дата звернення: 03.01.2025).

189. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII (у ред. від 15.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> (дата звернення: 27.12.2024).

190. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 03.01.2025).

191. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 № 1533-III (у ред. від 19.12.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14> (дата звернення: 27.12.2024).

192. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14> (дата звернення: 03.01.2025).

193. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 04.01.2025).

194. Про затвердження Державного стандарту догляду вдома: Наказ Мінсоцполітики України від 13.11.2013 № 760 (у ред. від 01.07.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1990-13> (дата звернення: 28.10.2023).

195. Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації: Наказ Мінсоцполітики України від 18.05.2015 № 514 (у ред. від 13.10.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15> (дата звернення: 28.10.2023).

196. Про затвердження Державного стандарту соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб: Наказ Мінсоцполітики України від 19.09.2013 № 596 (у ред. від 19.09.2013). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1671-13> (дата звернення: 28.10.2023).

197. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування: Наказ Мінсоцполітики України від 02.07.2015 № 678. *Офіційний вісник України*. 2015. № 67. Ст. 2217.

198. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги натуральної допомоги: Наказ Мінсоцполітики України від 25.03.2021 № 147

(у ред. від 01.07.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0589-21> (дата звернення: 28.10.2023).

199. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги паліативного догляду: Наказ Мінсоцполітики України від 20.02.2024 № 70-Н. *Офіційний вісник України*. 2024. № 35. Ст. 2219.

200. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва, Державного стандарту соціальної послуги медіації та внесення зміни до Класифікатора соціальних послуг: Наказ Мінсоцполітики України від 03.06.2024 № 269-Н (у ред. від 29.08.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1159-24> (дата звернення: 28.12.2024).

201. Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету для виконання програм, пов'язаних із соціальним захистом громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Постанова КМУ від 20.09.2005 № 936 (у ред. від 23.12.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/936-2005-п> (дата звернення: 25.02.2024).

202. Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації вартості санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян: Постанова КМУ від 17.06.2004 № 785 (у ред. від 18.05.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/785-2004-п> (дата звернення: 27.12.2024).

203. Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані такі засоби, їх переліку: Постанова КМУ від 05.04.2012 № 321 (у ред. від 30.10.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-2012-п> (дата звернення: 27.12.2024).

204. Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян та виплати їм компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення (крім м. Києва) рад: Постанова КМУ від 22.02.2006 № 187 (у ред. від 30.10.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2006-п> (дата звернення: 27.12.2024).

205. Про затвердження Порядку підтвердження наявного стажу роботи для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній: Постанова КМУ від 12.08.1993 № 637 (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-93-п> (дата звернення: 02.01.2025).

206. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: Постанова КМУ від 27.12.2001 № 1751 (у ред. від 25.09.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-п> (дата звернення: 19.10.2024).

207. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям: Постанова КМУ від 24.02.2003 № 250 (у ред. від 25.09.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2003-п> (дата звернення: 19.10.2024).

208. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної допомоги на догляд: Постанова КМУ від 02.04.2005 № 261 (у ред. від 18.06.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2005-п> (дата звернення: 17.10.2024).

209. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI (у ред. від

01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> (дата звернення: 03.01.2025).

210. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 № 3356-XII (у ред. від 11.12.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12> (дата звернення: 16.04.2023).

211. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР (у ред. від 24.08.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр> (дата звернення: 27.12.2024).

212. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 № 2623-IV (у ред. від 15.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15> (дата звернення: 27.12.2024).

213. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 03.01.2025).

214. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16.12.1993 № 3721-XII (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12> (дата звернення: 03.01.2025).

215. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII (у ред. від 14.08.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12> (дата звернення: 16.04.2023).

216. Про пенсії за особливі заслуги перед Україною: Закон України від 01.06.2000 № 1767-III (у ред. від 21.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-14> (дата звернення: 27.12.2024).

217. Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Постанова КМУ від 23.11.2011 № 1210 (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1210-2011-п> (дата звернення: 02.01.2025).

218. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 № 966-IV (у ред. від 20.01.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14> (дата звернення: 16.04.2023).

219. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років: Закон України від 17.04.1991 № 962-XII (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12> (дата звернення: 03.01.2025).

220. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (дата звернення: 03.01.2025).

221. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20> (дата звернення: 03.01.2025).

222. Про соціальний захист дітей війни: Закон України від 18.11.2004 № 2195-IV (у ред. від 15.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2195-15> (дата звернення: 27.12.2024).

223. Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат: Закон України від 08.10.2024 № 3999-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20> (дата звернення: 27.12.2024).

224. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12> (дата звернення: 03.01.2025).

225. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII (у ред. від 15.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 27.12.2024).

226. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: Постанова

КМУ від 21.10.1995 № 848 (у ред. від 13.11.2024).
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-п> (дата звернення: 27.12.2024).

227. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ (у ред. від 01.01.2025).
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12> (дата звернення: 04.01.2025).

228. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 № 796-ХІІ (у ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12> (дата звернення: 03.01.2025).

229. Про схвалення Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей: Розпорядження КМУ від 26.08.2020 № 1057-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2020-р> (дата звернення: 11.04.2023).

230. Програма соціального захисту населення на території Миколаївської сільської ради на 2021-2025 роки: Додаток до рішення третьої сесії восьмого скликання від 23.12.2020 № 25.
URL: <https://nikolaevka.rada.today/wp-content/uploads/2021/01/Programa-sotsialnogo-zahystu-naselennya-2021-2025-roky.pdf> (дата звернення: 11.04.2023).

231. Профілактика та шляхи зниження інвалідності внаслідок цукрового діабету / С.С. Паніна, Н.О. Гондуленко, Н.А. Саніна та ін. *Український вісник медико-соціальної експертизи*. 2018. № 3-4 (29-30). С. 23-29.

232. Пузанова В.В. Вияв гуманізму у випадках припинення трудових правовідносин. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 18 квітня 2019 року). Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 278-280.

233. Пузанова В.В. Забезпечення психічного здоров'я суддів із метою поліпшення якості здійснення правосуддя. *Правові засади організації та*

здійснення публічної влади: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 23-30 квітня 2018 року). Хмельницький: ХУУП, 2018. С. 94-97. doi:10.5281/zenodo.1233009.

234. Пузанова В.В. Концептуалізація правового режиму трудової відповідальності. *Проблеми юридичної науки очима молодих науковців*: зб. наук. праць учасн. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 06 грудня 2018 року) / упор. В.О. Качур. Київ: НУБіП України, 2018. С. 150-152.

235. Пустовий О.О. Соціально-психологічні чинники дитячої бездоглядності та безпритульності в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 1-1 (29). С. 146-149.

236. Рабінович А.В. Право людини на гідний рівень споживання та юридичний механізм його забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2007. 188 с.

237. Равлюк Ю.В. У Львові керівницю Першої міської лікарні звільнили після затримання лікарки, підозрюваної у хабарництві. Суспільне: Львів, 27.10.2024. URL: <https://suspilne.media/lviv/866905-u-lvovi-kerivnicu-persoii-miskoi-likarni-zvilnili-pisla-zatrimanna-likarki-pidozruvanoii-u-habarnictvi/> (дата звернення: 18.11.2024).

238. Радіонова-Водяницька В.О. Щодо окремих соціальних ризиків у трудовому праві. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 27. С. 444-452.

239. Ревука Т.О., Крайніков Е.В., Прокопович Є.М. Особливості ресоціалізації та реабілітації осіб, хворих на психічні розлади. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Психологія. Педагогіка. Соціальна робота*. 2013. № 1. С. 51-55.

240. Резворович К.Р. Захист прав в сфері соціального забезпечення малозабезпечених та осіб, що потребують допомоги: огляд судової практики. *Юридична наука*. 2020. № 5 (107). Т. 2. С. 5-12. doi:10.32844/2222-5374-2020-107-5-2.01.

241. Рень Л.В. Причини дитячої бездоглядності та безпритульності: спроба комплексного аналізу. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2013. № 11 (270). Ч. 2. С. 102-107.

242. Романіка Т.К. Динаміка та чинники молодіжного безробіття в умовах цифрової економіки: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. Харків, 2021. 185 с.

243. Русак Г.В. Пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 109-112. doi:10.24144/2788-6018.2022.01.20.

244. Синчук С.М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення. *Право України*. 2003. № 3. С. 55-60.

245. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. 2-ге вид., доповнене і перероблене. Київ: Правова єдність, 2010. 520 с.

246. Слюсар Л.І. Специфіка батьківства у сім'ях різних типів: проблеми, ризику та шляхи їх мінімізації. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 3 (31). С. 24-36. doi:10.15407/dse2017.03.024.

247. Смирнова І.І., Чемерис Є.Т. Сучасні особливості соціального захисту населення. *Економічні студії*. 2019. № 4 (26). С. 162-167.

248. Сова В.В. Ознаки механізму правового регулювання створення та використання об'єктів інтелектуальної власності в трудових правовідносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 74. Т. 1. С. 126-131. doi:10.24144/2307-3322.2022.74.21.

249. Соколов В.М. Завдання соціальної безпеки державних службовців. *Юридична наука*. 2020. № 10 (112). С. 84-92. doi:10.32844/2222-5374-2020-112-10.11.

250. Сохань М.Ю. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як форма соціального захисту осіб із сімейними обов'язками.

Прикарпатський юридичний вісник. 2020. Вип. 2 (31). С. 65-68. doi:10.32837/ruuv.v0i2(31).567.

251. Сохань М.Ю. Сучасний стан та ефективність системи соціальної допомоги особам із сімейними обов'язками в Україні. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 274-280. doi:10.32837/уuv.v0i2.1733.

252. Стащук О.В., Маніла А.Б., Гарбар А.П. Проблеми роботи Пенсійного фонду України в період воєнного стану. *Економіко-правовий розвиток сучасної України: матеріали XI Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 25 листопада 2022 року) / за ред. О.М. Кібік. Одеса: НУ «ОЮА», 2022. С. 22-24.*

253. Стрельник О.О. Материнство та турбота про дітей у суспільстві ризику. *Український соціум*. 2017. № 1 (60). С. 72-83.

254. Сухонос В.В. Функції прокуратури та їх співвідношення з діяльністю. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 9. С. 94-99.

255. Тарасенко В.С. Поняття та форми соціального захисту дітей-інвалідів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 37. С. 71-75.

256. Ткачук В.О. Соціальне забезпечення як передумова подолання бідності та соціальної ізоляції населення. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 3 (89). С. 66-70. doi:10.26642/ema-2019-3(89)-66-70.

257. Трунова Г.А. Право громадян України, які працюють за кордоном, на захист у системі соціального страхування на випадок безробіття. *Право та інновації*. 2017. № 2. С. 117-123.

258. У Рівному повідомили про підозру ще чотирьом учасникам корупційної схеми для «ухилянтів», серед яких керівники та лікарі медичних закладів. *Район. Медицина*. 01.11.2024.

URL: <https://medicine.rayon.in.ua/news/756412-u-rivnomu-povidomili-pro-pidozru-shche-chotiro-m-uchasnikam-koruptsiynoi-skhemi-dlya-ukhilyantiv-sered-yakikh-kerivniki-ta-likari-medichnikh-zakladiv> (дата звернення: 18.11.2024).

259. Хом'як Н.В. Формування системи соціального захисту сільського населення в радіоактивних забруднених районах: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.03. Київ, 1996. 20 с.

260. Цвірюк Д.В. Роль адміністративного законодавства у правовому регулюванні відносин, пов'язаних з персональними даними. *Форум права*. 2014. № 1. С. 516-521.

261. Ціборовський О.М. Здоров'я населення і фактори ризику, що впливають на його стан, як об'єкт управління (огляд літератури). *Україна. Здоров'я нації*. 2015. № 2 (34). С. 13-19.

262. Чанишева Г.І. Соціальні пільги: поняття, правова природа, класифікація. *Знання європейського права*. 2020. № 3. С. 55-59. doi:10.32837/chern.v0i3.98.

263. Чернета С.Ю. Соціально-правовий захист жертв домашнього насильства. *Соціальна робота з сім'ями: теорії, моделі, ефективні практики*: колективна монографія / за ред. В.С. Петровича, С.Ю. Чернети. Луцьк: Волиньполіграф, 2021. С. 57-89.

264. Черноус С.М. Актуальні питання правового регулювання призначення допомоги по безробіттю. *Актуальні проблеми розвитку законодавства про працю та соціальне забезпечення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22-23 квітня 2009 року). Харків: Право, 2009. С. 453-456.

265. Черноус С.М. Про безпідставність скасування творчих відпусток. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір*: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 лютого 2023 року). Київ: НАУ, 2023. С. 564-568.

266. Черноус С.М. Проблеми правового регулювання додаткових вільних від роботи днів у проекті Трудового кодексу України. *Соціальне право*. 2017. № 1. С. 126-134.

267. Чуйко З.Д. Конституційні основи національної безпеки України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2007. 209 с.

268. Шаварина М.П., Шаманська Н.В. Пенсійне страхування в контексті соціальних ризиків. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2011. Вип. 7. С. 377-384.

269. Шаповал К.Г. Завдання соціального захисту державних службовців. *Соціальне право*. 2021. № 1. С. 68-73.

270. Шафранова К.В., Панченко Т.М., Ярмолицька С.В. Медико-біологічні та соціально-психологічні чинники розвитку наркозалежності серед підлітків. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2019. № 18. С. 157-159.

271. Швець В.О. Загальноправові принципи правового механізму забезпечення стабільності трудових правовідносин. *Проблеми розвитку соціально-трудова прав та профспілкового руху в Україні: матеріали VIII Всеукр. наук.-прак. конф. (м. Харків, 28 травня 2020 року) / за заг. ред. К.Ю. Мельника*. Харків: ХНУВС, 2020. С. 252-256.

272. Шевченко Л.С. Соціальні ризики та соціальна безпека праці: монографія. Харків: Право. 2009. 280 с.

273. Шипілова Л.М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01. Київ, 2007. 178 с.

274. Шкода В.М. Запобігання митним ризикам при митному оформленні хутряних виробів. *Глобальні проблеми економіки та фінансів: зб. тез наукових робіт VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 лютого 2017 року)*. Київ: ФЕНР, 2017. С. 44-47.

275. Шкода В.М. Особливості правового регулювання трудових заходів соціального захисту працівників митних органів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 174-178. doi:10.24144/2788-6018.2022.06.3.

276. Шкода В.М. Структура механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 2. С. 230-235.

277. Щеглова Я.В. Соціальні та особистісні предиктори аутоагресивної поведінки у хворих на епілепсію. *Український вісник психоневрології*. 2008. Т. 15. Вип. 1 (54). С. 95-96.

278. Юрженко Л.В. Бідність як соціальна категорія. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2008. № 1 (43). 2008. С. 28-31.

279. Юрків Я.І. Сутність та зміст соціального феномену «наси́льство в сім'ї». *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2013. Вип. 27. С. 234-237.

280. Юрценюк О.С. Психологічні та соціальні чинники розвитку невротичних розладів у студентів (огляд літератури). *Буковинський медичний вісник*. 2016. Т. 20. № 1 (77). С. 236-239.

281. Яковлева Г.О. До визначення поняття та природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення. *Право та інновації*. 2018. № 2 (22). С. 49-53.

282. Abrams Z. The rise of the 4-day workweek: Employees are enthusiastic about a shortened schedule. What does the research say? *Monitor on Psychology*. 2025. Vol. 56 (1). P. 26.

283. Bartosh O. Social risks for the youth in the dynamics of Ukrainian society. *Challenges and Opportunities of the Modern Risk Society: Socio-Cultural, Economic and Legal Aspects: monograph* / Ed. by N. Varha, B. Hvozdet'ska. Praha: OKTAN PRINT, 2021. P. 77-93. doi:10.46489/CAOTM-21042609.

284. Bartosh O. Understanding the risk in the youth environment. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2021. Вип. 2 (49). С. 20-23. doi:10.24144/2524-0609.2021.49.20-23.

285. Bersin J. How to Actually Execute a 4-Day Workweek. *Harvard Business Review*, 08.12.2023. URL: <https://hbr.org/2023/12/how-to-actually-execute-a-4-day-workweek> (дата звернення: 27.03.2024).

286. Bonoli G. New social risks and the politics of post-industrial social policies. *The Politics of Post-Industrial Welfare States: Adapting Post-War Social*

Policies to New Social Risks. London: Routledge, 2007. P. 21-44. doi:10.4324/9780203099520.

287. Choi Y.J., Kühner S., Shi S. J. From «new social risks» to «COVID social risks»: the challenges for inclusive society in South Korea, Hong Kong, and Taiwan amid the pandemic. *Policy and Society*. 2022. Vol. 41 (2). P. 260-274. doi:10.1093/polsoc/puac001.

288. Code de la sécurité sociale du 1985 (dernière mise à jour des données de ce Code: 02.01.2025). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006073189?etatTexte=VIGUEUR&etatTexte=VIGUEUR_DIFF (дата звернення: 02.01.2025).

289. Constantin S.V. The Rise of New Social Risks in Post-collectivist China. *A Life Course Perspective on Chinese Youths: From the Transformation of Social Policies to the Individualization of the Transition to Adulthood*. Cham: Springer International Publishing, 2024. Vol. 17. P. 81-96. doi:10.1007/978-3-031-57216-6_6.

290. Council Directive № 2000/43/EC of 29.06.2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2000/43/oj> (дата звернення: 16.11.2023).

291. Council Directive № 92/85/EEC of 19.10.1992 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health at work of pregnant workers and workers who have recently given birth or are breastfeeding (tenth individual Directive within the meaning of Article 16 (1) of Directive № 89/391/EEC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1992/85/oj/eng> (дата звернення: 17.11.2023).

292. Décret № 56-1279 du 10.12.1956 portant codification des textes législatifs concernant la sécurité sociale. *Journal officiel de la République française*. 1955. № 294. P. 12140-12240.

293. Directive (EU) № 2019/1158 of the European Parliament and of the Council of 20.06.2019 on work-life balance for parents and carers and repealing

Council Directive 2010/18/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32019L1158> (дата звернення: 16.11.2023).

294. Directive № 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council of 04.11.2003 concerning certain aspects of the organisation of working time. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2003/88/oj/eng> (дата звернення: 16.11.2023).

295. Eichenhofer E. Sozialrecht; 9., neubearbeitete Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck, 2015. 330 s.

296. Employment Injury Benefits Convention, 1964 № 121 [Schedule I amended in 1980]. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C121 (дата звернення: 27.10.2024).

297. Employment Promotion and Protection against Unemployment Convention, 1988 № 168. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312313 (дата звернення: 27.10.2024).

298. Equality of Treatment (Social Security) Convention, 1962 № 118. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312263 (дата звернення: 27.10.2024).

299. Harsløf I. Nordic egalitarianism at the face of evolving social risks. *Problemy Polityki Społecznej*. 2024. Vol. 65 (2). P. 1-21. doi:10.31971/pps/176253.

300. Hladky V. Employee education that is affordable and ongoing is a standard of decent work. Доступність і неперервність освіти впродовж життя: зарубіжний досвід та національна практика: зб. тез доповідей наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Івано-Франківськ, 17 травня 2022 року). Івано-Франківськ: ПНУ ім. В. Стефаника, 2022. С. 169-172.

301. Hladky V. The Impact of Welfare State Policies on Social Security. *Creative Space*. 2023. № 11. P. 62-64. doi:10.5281/zenodo.7495112.

302. Hladky V.V. Some cautionary remarks on the process of desocialization of the world of work. *Scientific Discoveries: Projects, Strategies*

and Development: Proceedings of the Internat. Scient. and Pract. Conf. (Edinburgh, Oct. 25, 2019). Edinburgh: ESP, 2019. Vol. 3. P. 38-44.

303. Invalidity, Old-Age and Survivors' Benefits Convention, 1967 № 128. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:55:0:::55:P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C128,/Document (дата звернення: 27.10.2024).

304. Joly J., Hurst L., Walsh D., Carbonaro G. Four-day week: Which countries are embracing it and how is it going so far? *Euronews*, 02.02.2024. URL: <https://www.euronews.com/next/2024/02/02/the-four-day-week-which-countries-have-embraced-it-and-how-s-it-going-so-far> (дата звернення: 27.03.2024).

305. Kemshall H. Risk, social policy and young people. *Work with Young People: Theory and Policy for Practice*. London: Sage, 2009. P. 154-162.

306. Klvač J. Vědeckotechnický pokrok v soudobé fázi globalizace. *Veřejná ekonomika – současnost a perspektiva: Sborník z mezinárodní vědecké konference Znalosti pro tržní praxi 2013* (Olomouci, 12-13.09.2013). Olomouc: Univerzity Palackého, 2013. S. 298-303.

307. Knijn T. New Social Risks for Young Adults. *Work, Family Policies and Transitions to Adulthood in Europe: Work and Welfare in Europe*. London: Palgrave Macmillan, 2012. P. 3-16. doi:10.1057/9781137284198_1.

308. Larson K., Russ S.A., Crall J.J., Halfon N. Influence of Multiple Social Risks on Children's Health. *Pediatrics*. 2008. Vol. 121 (2). P. 337-344. doi:10.1542/peds.2007-0447.

309. Luque Balbona D., Guillén Rodríguez A.M., Pavolini E. Welfare in post-industrial era. New social risks in Spain and Italy. *Κοινωνική θεωρία και κοινωνική πολιτική: Διαστάσεις κοινωνικής αλλαγής και αναπαραγωγής / Επιστημονική επιμέλεια: Κ. Κούλα, Σ. Χριστόφορος, Π. Χρίστος*. Athens: Topos, 2022. P. 65-81.

310. Maintenance of Social Security Rights Convention, 1982 № 157.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312275 (дата звернення: 27.10.2024).

311. Maquet-Engsted I. Enhancing the fight against child poverty in the European Union: a benchmarking exercise. *Global Child Poverty and Well-Being* / Ed. by A. Minujin, S. Nandy. Chicago, IL: Policy Press, 2012. P. 207-244. doi:10.51952/9781447301141.ch009.

312. Matejek J. Dysfunctions in the family as a source of loneliness and social orphanage of a child – selected issues. *Acta et commentationes. Științe ale Educației*. 2019. № 1 (15). P. 77-86.

313. Maternity Protection Convention, 2000 № 183.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312313 (дата звернення: 27.10.2024).

314. Medical Care and Sickness Benefits Convention, 1969 № 130.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312275 (дата звернення: 27.10.2024).

315. *Molecular Neuropharmacology: A Foundation for Clinical Neuroscience* / E. Nestler, S.E. Hyman, R.C. Malenka. New York: McGraw-Hill, 2001. 539 p.

316. Regulation (EC) № 883/2004 of the European Parliament and of the Council of 29.04.2004 on the coordination of social security systems (Text with relevance for the EEA and for Switzerland). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2004/883/oj/eng> (дата звернення: 16.11.2023).

317. Regulation (EC) № 987/2009 of the European Parliament and of the Council of 16.09.2009 laying down the procedure for implementing Regulation (EC) № 883/2004 on the coordination of social security systems (Text with relevance for the EEA and for Switzerland). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32009R0987> (дата звернення: 16.11.2023).

318. Roditis M., Delucchi K., Cash D., Halpern-Felsher B. Adolescents' Perceptions of Health Risks, Social Risks, and Benefits Differ Across Tobacco

Products. *Journal of Adolescent Health*. 2016. Vol. 58 (5). P. 558-566. doi:10.1016/j.jadohealth.2016.01.012.

319. Rotshild E. What is security? *Daedalus*. 1995. Vol. 124 (3). P. 53-98.

320. Safe and Healthy Working Environment (Consequential Amendments) Convention, 2023 № 191. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:4346982:NO (дата звернення: 27.10.2024).

321. Statement on the fifteenth meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the coronavirus disease (COVID-19) pandemic. WHO, 05.05.2023. URL: [https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-\(covid-19\)-pandemic](https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-(covid-19)-pandemic) (дата звернення: 08.05.2023).

322. Taylor-Gooby P. New Social Risks and Welfare States: New Paradigm and New Politics? *New Risks, New Welfare: The Transformation of the European Welfare State*. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 209-238. doi:10.1093/019926726X.003.0009.

323. Tyshchenko O.V., Chernous S.M., Sirokha D.I. Addressed Social Assistance as a Social and Economic Factor of Overcoming Poverty of the Population of Ukraine. *Scientific bulletin of Polissia*. 2018. № 1 (13). Ch. 1. P. 142-152. doi:10.25140/2410-9576-2018-1-1(13)-142-151.

324. Uasheva A., Musabayeva A., Rakisheva A. Influence of Personal Factors to the Problem of Social Orphanhood. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. Vol. 143. P. 288-293. doi:10.1016/j.sbspro.2014.07.407.

325. Vanhercke B., Lelie P. Benchmarking social Europe a decade on: demystifying the OMC's learning tools. *Benchmarking in federal systems: Australian and international experiences*. Melbourne: Productivity Commission, 2012. P. 145-184.

326. Violence and Harassment Convention, 2019 № 190. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:3999810:NO (дата звернення: 27.10.2024).

327. WHO chief declares end to COVID-19 as a global health emergency. *UN News*, 05.05.2023. URL: <https://news.un.org/en/story/2023/05/1136367> (дата звернення: 08.05.2023).

328. Yang A.J., Gromoske A.N., Olson M.A. Single and Cumulative Relations of Social Risk Factors with Children's Dental Health and Care-Utilization Within Regions of the United States. *Maternal and Child Health Journal*. 2016. Vol. 20. P. 495-506. doi:10.1007/s10995-015-1847-2.

329. Zieleńska M., Wnuk M. Benchmarking and the Technicization of Academic Discourse: The Case of the EU at-Risk of Poverty or Social Exclusion Composite Indicator. *Minerva*. 2024. Vol. 1. P. 1-21. doi:10.1007/s11024-024-09537-z.

330. 7 work trends to keep an eye out for in 2024. *Deel*, 21.11.2023. URL: <https://www.deel.com/blog/7-work-trends-in-2024/> (дата звернення: 27.03.2024).